

Sámi allaskuvla
Sámi University of Applied Sciences

...”Ođđajagimánus 1638 vujii Turku ladni poartaráigge olggos goargadis mieđuš.”...

...”Tammikuussa vuonna 1638 ajoi Turun linnan portista ulos komea seurue.”...

— Jorgaluvvon oahppogirjjit sámeoahpahasas

Masterbargu sámegeiela didaktihkas

Ulla-Maarit Magga

Cuoŋománnu 2019

© **Ulla-Maarit Magga**

...”Odđajagimánus 1638 vujii Turku
ladni poartaráigge olggos goargadis
mieđuš.” ...,

...”Tammikuussa vuonna 1638 ajoi
Turun linnan portista ulos komea
seurue.”... , -Jorgaluvvon oahppogirjjit
sámeoahpahas

2019

Sámi University of Applied Science

Guovdageaidnu/Kautokeino, Norway

Čoahkkáigeassu

...”Ođđajagimánus 1638 vujii Turku ladni poartaráigge olggos goargadis mieđuš.”...,

...”Tammikuussa vuonna 1638 ajoi Turun linnan portista ulos komea seurue.”...

—Jorgaluvvon oahppogirjjit sámeoahpahas

Ulla-Maarit Magga, masterbargu sámegiela didaktihkas, 2019

Dutkamuša ulbmilin lei guorahallat makkárat leat jorgaluvvon oahppogirjjit sámeoahpahas. Háliidin čielggadit makkár metodaid dahje teoriijaid jorgaleaddji lea geavahan jorgaluvvon girjjiin. Lean maiddái čielggadan mot unnitloguálbmogat ovdanbuktojuvvojit girjjiin, lean guorahalan girjjiid ja makkár govaválljen lea jorgaluvvon girjjiin. Dasa lassin lean guorahalan makkár gova girjjiid govat ja teavsttat addet unnitloguálbmogiin.

Lean válljen guorahallat guokte oahppogirjji oskkoldaga oahppogirjji Násti 6 ja historjá oahppogirji Áigemátki Suoma historjái oahppogirjjiid, mat leat jorgaluvvon girjjit suomagielas sámegillii. Vaikko girjjit leat boarrasat, leat dat aidna oahppogirjjit, mat gávdnojit sámegielat girjin. Dutkamuša teoriijan lea jorgalanteoriija, metodan sisdoalloanalysa ja váldotemán lea oahppogirjeanalysa.

Dutkamuša bohtosin lea, ahte jorgaleaddjit eai leat geavahan makkárga njuolga teoriijá girjjiid jorgalemiin. Girjjiid gielalaš analysa čájeha, man váttis jorgalusaid lea ipmirdit ja dat gáibida lohkkis suomagielat máhtu.

Mu dutkamuš čájeha ahte girjjiid govain leat unnán erohusat, eanas oassi govain leat seamma govat. Dan lassin dán guovtti oahppogirjjis mitaluvvo hui unnán Suoma unnitloguálbmogiid birra. Girjjiin unnitloguálbmogiid birra čállojuvvon teavsttat leat dušše moadde kapitála. Duon moatti kapihttalii ii beare vuđolaččat sáhtege čállit ollislaš historjjá. Unnitloguálbmogiid birra čállojuvvon teavsttain leat olu áicamis stereotipiijadieđut, mat čatnasit čavgasit dihto unnitloguálbmogiidda. Oahppogirjjiid unnitloguálbmogat orrot ain leamen *nuppi* joavku váldoservodagas čállojuvvon girjjiin. Oahppogirjjiid govat leat eanas oassi seamma govat go maid sámegielat girjjiin. Girjjiid govat eai motge doarjjo sámiid birra čállojuvvon teavsttaid. Sámegielat girjji govat leat measta dievaslaččat seammalágánat.

Guovddáš sámit dutkamušas leat; jorgalus, jorgaleapmi, oahppogirjedutkamuš, unnitloguálbmogat ja stereotipiijat.

Abstract

...”Ođđajagimánus 1638 vujii Turku ladni poartaráigge olggos goargadis mieđuš.”...

...”Tammikuussa vuonna 1638 ajoí Turun linnan portista ulos komea seurue.”...

—Jorgaluvvon oahppogirjjit sámeoahpahas

Ulla-Maarit Magga, masterbargu sámegeiela didaktihkas, 2019

Aim of this study is to research translated study books which are used in Sami language primary school education. I aim to find out what kind of methods or theories the translators have used in translated books. I am also analysing how the minorities, the Sámi and the Roma people are represented in these books, I have analysed books and photographs in translated books.

In my research material I have two studybooks, *Násti 6* is used in religion teaching and *Áigemátki Suoma historjái* is a study book for history. Both of these books are translated from Finnish to Sámi. The theory in this research is based on translating theory, my methodology is content analysis and main theme is studybook analysis.

One of my research findings is that translators do not follow any theories when translating. The analysis shows that translations are difficult to understand and reading requires understanding Finnish.

My research shows that there is little difference in the images used in textbooks, mostly the pictures are similar in both language versions. The images used in a textbook do not support the written text about Sami people. In addition, these books only tell a little about minorities. The few paragraphs of the book do not provide comprehensive information on the history of minorities. Also the text written about certain minorities contains a lot of stereotypes. Minorities stand in the position of the other in a textbook written for majority pupils.

Key words: Translation, translating, study book research, minorities, stereotypes

Sisdoallu:

Čoahkkáigeassu	2
Abstract.....	3
Sisdoallu:.....	4
1 Láidehus.....	6
2 Dutkančuolmmat	10
3 Oahppogirjedutkamuš.....	12
3.1 Oahppogirjji ja oahppogirjjiid historjá.....	12
3.2 Oahppogirji dutkamuša suorgin	15
3.3 Unnitlogu álbmogiid representašuvnnaid dutkan oahppogirjjiin	16
4 Jorgalus, jorgaleapmi ja jorgalanteoriija	20
4.1 Jorgaleaddji gáibádusat ja jorgaleaddji etihkka	21
4.2 Jorgalandieđa	22
4.3 Jorgalanteorijjat	23
4.3.1 Pragmáhtalaš adaptašuvnnaid jorgaleapmi	24
4.3.2 Idiomaid jorgaleapmi	25
5 Dutkamuša čađaheapmi	28
5.1 Dutkanmetoda	28
5.2 Dutkanmateriála.....	28
5.3 Sisdoalloanalysa	30
5.4 Govva ja govvadutkamuša analysa.....	31
5.5 Dutkamuša luohtehahttivuohta	33
6. Jorgalanvugiid guorahallan	36
6.1. Jorgalanvuogit dahje jorgalusain geavahuvvon čovdosat.....	36
6.2. Pragmáhtalaš adaptašuvnnaid jorgaleapmis.....	37
6.3. Idiomaid jorgaleapmi.....	41
6.4. Eará jorgalanvuogit; jorgalusat sánis sátnái dahje njuolga jorgaluvvon cealkagat	42
7. Unnitloguálbmogat girjjiin	48
7.2. Oahppogirjjiid sápmelašgovva	48
7.3. Oahppogirjjiid románagovva.....	53
7.4. Govat sámiin	56
7.5. Govat románain.....	59
8. Dutkanbohtosat ja čoahkkáigeassu.....	60
8.1. Makkárat leat jorgaluvvon oahppogirjjiid sámeoahpahusas.....	60

8.2.	Mot unnitloguálbmogat ovdanbuktojuvvo girjjiin	63
8.3.	Čoahkkáigeassu ja dutkandárbbut	66
Gáldut :		70
Miiddus 1.....		81
Miiddus 2.....		85

1. Láidehus

... *“Mihtošis lea guhkes ja lossa mátki ovddabealde buollaša ja borgga siste Suoma seakka ja mohkkás skearroluottaid ja muohtaváriid mielde.”* ... (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst, Rokka 1996, 120.)

... *“Seuruueella oli edessään pitkä ja vaivalloinen matka pakkasessa ja lumipyryssä läpi Suomen kapeita ja mutkaisia kärrykeitä ja lumisia järvenselkiä pitkin.”* ... (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst, Rokka 1996, 120.)

Dás okta ovdamearkacealka, mii muitala makkár lea jorgaluvvon oahppogirjjiid giella ja makkár giela oahppit lohket oahppogirjjiin. Nugo maddái jo dutkamuša bajilčála ja dát ovdamearkacealka čájeheaba, lea jorgaluvvon vuolledási oahppogirjjiid giella mohkás ja gáibida lohkkis giellamáhtu lassin maddái dáiddu dulkot giela. Fádda dán dutkamušii lea leamašan mu mielas jo guhkit áigge. Daid jagiid go lean oahpahan skuvllas jorgaluvvon oahppogirjjiin, lean mánggii jurddašan, maid duođain oahppit ipmirdit dain girjjiin, makkár vásáhusat sis leat girjjiin dahje ožžotgo sii dain girjjiin dieđuid, maid oahppoplánamielde sidjiide galggašii oahppahuvvot. Dutkamuša váldočuolbamn leage guorahallat, makkár jorgalančovdosiid oahppogirjjiid jorgaleaddjit leat geavahan jorgalettiin girjjiid.

Oahppogirjjiid leat dálá skuvla guovddáš bargoreaidu ja dat galget fállat oahppiide bures strukturerejuvvon dieđu mii vástida oahppiid máhttu ja ipmirdeami dási vai oahppi sáhtta ipmirdit sisdoalu. Dála skuvlla guovddáš oahpahasreaidun lea oahppogirjjiid. Mikkilä-Erdmann ja earáid (1999) mielde oahppogirjjiid lea oahpahas guovddáš oassin ee. danin go girjjiid oahpaheapmái lea guhkes árbevierru ja maddái go guhka lea leamašan standardiserejuvvon riikaviidosaš oahppoplána, mii doarju oahpahas oahppogirjjiid čuovvuma. Stuorimus oassi oahpaheddjiin čuovvu oahpahas oahppogirjjiid ja hukse oahpahas stuoraosi dahje ollásit oahppogirjjiid vuođu. Nube oahppogirjjiid mearrida sihke oahpahas sisdoalu muhto maddái oahpahasreaidun áššiid ordnega. (Mikkilä & Olkinuora, 1995.) Oahpahas ovddideapmi gáibida oahpahasvugiid ja oahppomateriála kritihkalaš guorahallama. Oahppogirjjiid sajadat suomelaš skuvllaskultuvrras lea mánggaid guorahallamiid vuođu mearkašahhti ja girjjiid diehtu lea vuođu oahpahasreaidun (Ahtineva 2000, 4). Oahppogirjjiid leat nu guovddáš oahpahasreaidun, ja skuvllat mat eai geavat oahppogirjjiid, namuhuvvojit earálágan skuvlan mat geavahit molssaevttolaš pedagogihkkaid (Karvonen 1995, 11).

Lean bargan oahpaheaddjiin muhtin jagiid ja gidden fuomášumi dasa, man váttis oahppiin lea ipmirdit jorgaluvvon oahppogirjjiid. Girjjiid ipmirdeami váttisvuohta lea leamašan oahppiid signála, man sii leat

ovdanbuktán oahppogirjjiin oahpahusa áigge. Oktan oassin ipmirdeamis leat doahpagat ja jorgaluvvon oahppogirjjiid giella, mat orrot leamen apmasat oahppiide. Sámeielat oahpahusa oahppogirjjiit leat dávjá jorgaluvvon girjjiit ja maiddá mángii boarrásat. Oahppogirjjiit eai leat heivehuvvon ođđa oahppoplánii eaige dat maiddá váldde vuhttii sámeiela sajádaga hástaleaddji dili. Teavsttaid ipmirdeapmi dagaha váttisvuoda oahppiide ja mángii oahppit háliiditge heaittit sámeielat girjjiid lohka ja seamma maiddá dieđusge oahpahusa sámegillii. Girjjiit leat maiddá hástalussan vanhemiidda, sii eai máhte veahkehit ja doarjut oahppiid skuvlavázzima. Jorgaluvvon teavsttat dagahit oahppiide stuora hástalusaid, go sii galget jurddašit teavsttaid suomagiela bakte vai girjjiid sisdoallu ráhpasa sisdjiiide. Lea stuora hástalus ja gáibida oahppis olu lohkat dákkár girjjiid. Noađdi lea lunddolaččat maiddá oahpaheaddjiin ja sin barggus oahpahit girjjiin. Dákkár boares girjjiin oahpaheapmi leat dagahan, ahte oahpaheaddjit válljejit suomagiela girjjiid, sámeielat girggiid sadjái.

Girjjiit lea beaivválaš readu oahpahusas ja jorgaluvvon oahppogirjjiid ipmirdeami hástalusaid dihte lean válljen iežan másterbarggu fáddan guorahallat jorgaluvvon oahppogirjjiid. Oahppogirjjiid ja eará materiála dutkan lea dárbbášlaš vai materiálaid sáhtta ovddidit dakkárin ahte dat dorjot bures sihke oahppiid ja oahpaheaddjiid dárbbuid.

Oahppogirjjiid maid guorahalan, leat boarrásat, muhto áidna girjjiit, mat gávdnojit daid oahppoávdnasiin davvisámegillii. Oahppomateriála buvttadeapmi Suomas gullá Suoma sámediggái, buvttadeapmi dahká vejolaččat ruhta, man stáhta juolluda barggu váras (Samediggi.fi, 2019).

Dán dutkamusaš geahččalan gávdnat jorgalanvugiid, maid jorgaleaddjit leat geavahan ja man bures jorgaleaddji lean nákcen heivehit čállojuvvon teavstta ođđa birrasii (Vilokkinen 2017, 11). In analysere olles oahppogirjjiid, muhto lean systemáhtalaš vugiin válljen cealkagiid, maid vuodul guorahalan jorgalusaid. Dutkamušain geahččalan čielggadit ja ovdanbuktit makkár gielalaš hástalusat leat jorgaluvvon oahppogirjjiin. Buot gielain leat iežaset vuogit mitalit áššiid, jorgaleaddji bargun leage leat dulkan dán guovtti giela ja kultuvrra gaskkas; man gielas jorgala ja man gillii jorgala. Ovttain gielain čállojuvvon teavsttat eai dábálaččat heive njuolga nuppi gillii, eandalii dalle, juos gielat eai gula seamma giellajovkui. Jorgaleapmi lea gulahallan gaskkal giela ja kultuvra. (Vilokkinen 2017, 11.)

Lea dehálaš buktit oidnosii skuvlla árgabeaivvi vai dili sáhtta duođaštit ja ovddidit geavaheddjiid geahččanguovllus. (Wulf, Zirfas 2013.) Sámeielat oahpahusa oahppit leat dávjá mánggagielagat. Sámeiella lea rašeš dilis juohkesajis ja dat čuohzá maiddá oahpaheaddji bargui (Rahko-Ravantti 2016). Skuvlejumi sisriikkalaš árvoštallanguovddáš árvoštalai jagis 2015 vuodđooahpahusa 7.-9. luohkaid oahppiid sámeiela oahppanbohtosiid. Dán raporta mielde badjel goalmmásas oassi sámeielat oahppiin geavahii asttoáigges dušše suomagiela ja earát geavahedje sámeiela lassin suomagiela. Raporta mielde oahppit maiddá hárve čalle dahje lohke sámeielat girjjálašvuoda asttoáigges. (KARVI 2015.) Seamma

boahdá ovdan maiddá Hanna Outakoski (2015, 44) davvisámegiela čálamáhtu dutkamusaš bođii ovdán ahte, veháš badjelaš bealli nuorra oahppiin sámastá ustibiiguin. Oahppomateriálaid gielas sáhtta leat váikkuhus ohppiid čállingiela válljemii, giellaválljemii dahjege hupmangillii, man oahppi geavaha (Linkola ja Keskitalo 2015). Sámegielat oahpahas girjjiin lea dehálaš mearkkašupmi maiddá danin ahte sámegillii čállojuvvo teavsttat gávdnojit nu unnán. Čállinmáhttu lea dehálaš eantálit dalle go lea sáhka olmmošvuoigatvuođaid birra, čállinmáhttu lea reaidu mainna sáhtta nannet iežas gielalaš identitehta (Unesco 2005, 136—137). Oainnan dan dutkamuša dehálaččan daningo erenomážit áittojuvvo giela oahpaheaddji lea dehálaš diđoštiv sivaid manin guovttegielat čálamáhttu skálat hállanit beare olu ovttá dahje nuppeguvlui. Hornberg ja Skilton—Sylvester (2000, 118) leaba lohkan mis lea buohkain geatnegasvuohta hástit ja jearhallat daid sivaid.

Jorgaluvvon oahppogirjjiid giela guorahallama bohtosat addet midjiide dieđuid das, mot ovddidit jorgaluvvon oahppomateriálaid nu ahte dat dorjot oahpaheaddji barggu ja oahppi oahpama ja ná álkidahtta skuvlavázžima. Lea dehálaš diehtit, makkár giella oahppogirjjiin lea, daningo okta guovddáš oasis sámehoahppiid giellabirrasis lea skuvllas vásihuvvon giella (Linkola 2014; Keskitalo 2015.) Mángii lea nu ahte skuvla lea áidna báiki gos oahppi hupma, gullá ja čállá sámegiela (Outakoski 2015, 46).

Skuvllas váldogiella dominere unnitlogugiela ja giellabirrasa. Sámegiela oinnolažžan dahkan skuvlla árrgabeaivvis, dego fysalaš birrasis ja oahppogirjjiin, nanne gielalaš dásseárvvu. Skuvlla giellabirrasa ovddideapmi galggašii váldit oassin skuvlla pedagofalaš plánema. (Linkola 2014, 185—221.) Skuvlla giellageavaheamis lea mearkkašupmi sámegiela seailuheapmái. Danin skuvlla árgabeaivvi gielladili dutkan lea dehálaš sámi skuvllain, daiguin bohtosiiguin sáhtit ovddidit ja buoridit sámi oahpahas. (Linkola 2014; Keskitalo 2015.) Dutkamat maiddá čájehit ahte sámenuorat jurddašit positiivvalaččat sámegiela birra (ee. Linkola 2014; Rasmus 2008) ja dat muitalage das ahte oahppit atnet giela árvvus ja oidnet dan divrrasin. Giella lea divrras ja adnojuvvo árvvus. Okta sámehoahpahas stuorámus skuvlenpolitihkalaš hástalusain lea ahte gávdnojit doarvái sámegiela oahppomateriálat sámegillii, mat heivejit dála oahppoplánaide ja dála oahpahussii (Magga 2012).

Dán dutkamuša fáddá lea dehálaš ja guovddášis nu guhka, go oahppogirjjiid leat jorgaluvvon girjjiid. Jorgaleapmi lea guovddáš bargovuohki sámegiela oahppomateriála buvttadeamis. Dán dutkamušas háliidan buktit ovdan muhtin beliid, makkár hástalusat jorgaluvvon oahppogirjjiid geavaheamis oahpahas sáhttet leat lohka ja sisdoalu ipmirdeami dáfus.

Jorgaluvvon oahppogirjjiin lea dehálaš dutkat giela lassin maiddá sisdoalu. Jorgalemiid lassin háliidan guorahallat maiddá oahppogirjjiid govaid. Govaid bokte háliidan dutkat mot unnitloguálbmogat, sámit ja románat, representejuvvojit oahppogirjjiin mat leat čujuhuvvon unnitloguálbmoga oahppiide. Anni-Siiri Länsman (2007) lea guorahallán sámiid sajadaga váldoservvodaga siste sámi mánáid skuvlačállosiin. Su

mielde skuvlla árvvut ja oahpahansidoalut leat sáhttán váikkuhit sámeoahppiid árvvuide nu ahte oahppit gehččet iežaset kultuvrra olggobeale olbmo čalmmiiguin. Das leat váikkuhusat, mot oahpahuvvo ja makkár árvvuid skuvla nanne oahppái. Girjjiid čállit leat suopmelaččat, geain leat iežaset árvvut ja geahččanguovlu go geavahit jorgaluvvon oahppogirjjiid oahpahas de oahpahit alcesii oahpes áššiid amas árvvuid bakte.

Lean ovttas bagadalliiguin ja eará Sámi allaskuvlla oahppaheaddjiiguin digaštallan ja suokkardallan dán dutkamuša viidodaga ja dan, makkár hámis barggan. Leat gávnahan, ahte oahppogirjjiid guorahallan lea otnábeaivve dehálaš dutkanfága ja bargovuohkin leat gávnahan bargat oahppogirjjiid guorahallama. Dát dutkanfátta lea otnábeaivve skuvlabarggus árgabeaivvehástálus ja mii fertet muitit bargat gielladili nannema ovdii áŋgirit ja diđolaččat.

2. Dutkančuolmmat

Dutkamuš leat guokte váldo dutkančuolmma ja guokte unnit dutkančuolmma.

1. Makkárat leat jorgaluvvon oahppogirjjit sámeoahpahusas?

1.1. Makkár jorgalanvugiid, metodaid dahje teoriijaid jorgaleaddji lea geavahan.

Vuosttas dutkančuolmmas lean ráddjen iežan guorahallama guoskat jorgaluvvon teavstta ja jorgalusa nu ahte čielggadan leago jorgaleaddjis leamašan muhtun metoda dahje teoriija iežas jorgalanbarggus ja vuhttogo dat oahppogirjji jorgaleamis. In gitte fuomášumi cealkagiid sisdollui, guorahalan cealkagiid jorgalusaid. Lahkonan jorgalusaid oahppi oainnu mielde, girjjihan sáhtta juohkehaš lohkat alma oahpaheaddji. Oainnán ahte jorgaleaddji ja oahpaheaddji diđolašvuohta dain teoriijain mat váikkuhit jorgalanprosessii leat dehálaččat vai sámegillii jorgaluvvon oahppogirjjiid dási sáhtta buoridit. Guorahalan teavsstain prag máhtalaš adaptašuvnnaid jorgaleami ja idiomaid jorgaleami. Guorahallamin háliidan čielggadit, man bures jorgaluvvon oahppogirjjit dorjot oahppoplánas sámeoahpahussii ásahuvvon ulbmiliid ollášuvvama. Dán dutkamušas oaivvildan daiguin gillii ja kultuvrii láktaseaddji áššiid ee. mot oahppiid gielalaš gárvisvuođaid ja kulturduogáža válđojuvvo vuhtii vuodđooahpahusas. Juohke oahppi giella- ja kulturidentitehta dorjot mánggabealagit. Mihttomearrin lea bagadit oahppiid atnit árvvus sierra gielaid ja kultuvrraid ja maid ovddidit guovtte- ja mánggagielatvuođa ja nu nannet oahppiid gielalaš diđolašvuođa ja metalingvisttalaš dáidduid(Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, 5.)

2. Mot unnitloguálbmogat ovdanbuktojuvvo girjjiin?

2.1. Makkár govvaválljemat leat jorgaluvvon girjjiin vuolledási oskkoldaga ja historjá girjjiin

2.2. Makkár gova girjjiid govat ja teavsttat addet unnitloguálbmogiin vuolledási oskkoldaga ja historjá girjjiin

Nuppiin váldocuolbma bokte háliidan čielggadit leatgo girjjiid govat heivehuvon sámegielat oahppiid oahpahussii ja makkár gova girjjiid govat ja teavsttat addet unnitloguálbmogiin. Oahppoplána (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, 27) deattuha ahte oahppogirjjit leat oassi oahppanbirrasa ja ahte buot oahppanbirrasa oasis galget doarjut individuala ja joavkku šaddama, oahppama ja diversitehta. Áiggon guorahallat makkár govvaválljemiid girjjiin leat ja makkár govat unnitloguálbmoga oahppiide oaivviduvvon girjjit addet sin iežaset unnitloguálbmogis ja maddái eará unnitloguálbmogiin. Dán bokte sáhtta vihkkehallat mot dát oahppogirjjiin addon govva doarju individuala ja joavkku šaddama, oahppama ja diversitehta.

Oahppogirjjiid govaid mearkkášumi sáhhtá juohkit kognitiivvaláš ja affektiivvaláš vásáhusaide. Kognitiivvaláš govat dorjot dieđu strukturerema, muittima ja ipmirdeami. Affektiivvaláš govat fas váikkohit dovdduid dásis ja geahččalit váikkohit oahppi miellaguottuide. Dán dutkamusa deaddu lea das makkár affektiivva váikkohusat oahppogirjjiin leat. (Hannus 1996, 47—50.)

Unnitloguálbmogat Suomas leat ruottelaččat, sápmelaččat, románat, juvddálaččat, tatárat, gárjilaččat dahje ng. boaresruoššat (Dahlen, Hannukainen, Heikinheimo 2012, 6). Dán dutkamusaš giedahalan erenomažitge sápmelaččaid ja románaid. Guorahalan makkár dieđuid dat guokte girjji mitalit unnitloguálbmogiin, makkár dieđut mitaluvvo ja guđđojuvvogo juoga mitalgeahtta. Lean beroštuvvan guorahallat dili.

Lean válljen dutkanmateriálan historjá- ja oskkoldatgirjjiid. Dát girjjit leat reala oahppoávdnasat ja dain diehtu lea ovttaláhkai rivttetkeahttesdiehtu váikko historjá dulkkomat leatge kultuvrii čatnon. Jorgaluvvon cealkkagiid lassin guorahalan govaid. Válljen lei álki, daningo dain girjjiin gávdnojit kapihttalat sámiid birra. Govaid vuodul guorahalan mot unnitloguálbmogat, románat ja sámit, oidnojit girjjiin ja makkár gova girjjit addet unnitloguálbmogiin; fuobmágo girjjiin erohusa leago girji sámegielat- dahje suomagielat girji.

Dat, ahte girjjit leat boarrásat, muhto goit vel otná beaivve aidna oahppogirjjiid sihke historjás ja oskkoldagas, mat leat jorgaluvvon davvisámegillii ja dat girjjit leat oahpahusgirjjiid maid mii geavahit beaivválaččat oahpahasas. Davvisámegillii eará seamma oahpahusdási girjjit eai gávdno, danin makkárga veardadallamat eai leat vejolaččat.

3. Oahppogirjedutkamuš

Dán kapihttalis guorahalan mii oahppogirji lea, maid oaivvilda go oahppogirji lea dutkamuša suorgin ja makkár áššiide galgá giddet fuomášumi dutkkadettiin oahppogirjjiid.

3.1. Oahppogirjji ja oahppogirjjiid historjá

Čáppagirjjálašvuoda ja oahppogirjjiid gaskasaš earru lea čielggas. Oahppogirjjiid eai leat njulgestaga dieđalaš čállagat, muhto oahppogirjjiid dieđut galget leat faktadieđut. Dieđagirjjiid sisdoallu lea eambo girjji čáli duohken, oahppogirjjiid fas čuvvot oahppoplánaid. (Häkkinen 2002, 15.) Oahppogirjjiid leat dieđagirjjiid, main teaksta lea čállojuvvon iežas áigodaga buoremus dieđalaš dutkamušaid vuodul. Dát dieđut leat duohta dieđut ja ákkastallojuvvon dieđut. Ulbmilin lei lohkki dieđu viiddideapmi dahje ođđa dieđu oahppan dieđalaš dásis. (Niiniluoto 1994, 8—9.) Oahppogirjjiid sisttisdollet olu dieđuid, maid geahččalit čielggadit lohkkái oanehaččat ja oktageardánis hámis (Karvonen 1995, 21). Oktageardanit ja oanehaččat čállojuvvon diehtu ii leat ođđa dieđu oahpamis buoremus málle. Unnán čállojuvvon taksta sáhtta gáržida oahppi beroštumi ođđa áššái.

Oahppogirjjiid leat ráhkaduvvon nu ahte dat heivejit oahppi dassái ja dorjot skuvllaid barggaid. Oahppogirjjiid dahkkit čohkkejit girjjiid sisdoaluid dan hápmái, ahte dan sáhtta álkit lohkat. (Karvonen 1995, 1—21.) Oahppogirjjiid leat ráhkaduvvon ságastallamiid várás. Dan lassin girji váldá vuhtii oahppiid ovddit dieđuid, oahppoplána ja maddái dieđalaš teavstaid, mat gullojit fáttáide. (Karvonen 1995, 24.)

Antti Lappalainen (1992, 12—14) guorahallá girjjiid *Oppikirjan historia, kehitys sumerilaisista suomalaisiin*. Oahppogirjjiid historjá, ovdáneapmi sumaralaččain suomelaččaide, oahppogirjjiid guhkes historjja. Guovddáš oasit girjjiid historjjas leat leamašan prentehusa hutkán ja mot girku reformma váikkuhii oahpahussii. Manjeleabbo go álggahedje skuvllaid de ráhkadišgohte maddái girjjiid, oahpahusa várás. Girjjiid ráhkadeamis lei álgoaigge ovddasvástádus dábálaččat oahpaheddjiin ja skuvllaid eiseválddiin.

1800-logu álggus go kristtalaš osku lei leavvan jo supmii ja báhpain lei jurdda, ahte sápmelažžat nanneše iežaset oskku sámegeilat girjiid lohkámin, dilli lei goit eará. Sápmelaččat hárganedje lohkat girjjiid, muhto girjjiid sisdoallu ii lean čatnásan oskui. 1800-logu álggus Ohcejogaguovllu sápmelaččaide oste Norggas davvisámegeillii prenttejuvvon kristtalaš girjjiid. (Kylli 2013, 81—83.) Go Ruota váldegotti nanniii luterálaš prinsihpaid girku reformma manje, álggahuvvui girkolaš girjjiid jorgaleami mánggaide eará gielaide. Eanas oassi girjjiin ledje suoma- ja ruoŋagillii, muhto ledje maddái muhtin sámegeilat jorgalusatge jagi 1619 rájes. Girkolašgirjjiid jorgalusain almmustuvai jagis 1637 Manuale sueticum, suomagillii Manuale Fenonicum

jagiin 1646-47 ja sámegillii Manueal Lapponicum jagis 1648. Vuosttaš sámegielat veršuvdna lei jorgaluvvon sámegielat idiomaiguin, dadjanvugiide, ja dan sisdoalu eai ipmirdan beare mánggain sámegielat guovlluin. Jagis 1686 muhtin bismat evttoheddje, ahte áppesiid ja katekismusiid galggašii jorgalit sámegillii eará idiomaide, dán evttohusa eai goit goassege váldan vuhttii. Arkabisma Jakob Tengström mearriidii jagis 1824, ahte sámegielat girjjiid galgá prentehuvvot, dat prenttehuvvoje jagis 1825. (Capdeville 2017, 40—43.)

Mikael Agricola álggahii oahppogirjjiid buvttadeami 1500-logus. Girjjiid mearri ii lean beare viiddis ja eanas girjjiin čalloyuvvui ruoŋtagillii. 1800-logus go Suomma lei vel oassi Ruoššas, jorgališgohte girjjiid ruoššagielas suomagillii. Mánggaid jorgalusaid sisdoaluin ledje politihkalaš oainnut. Ruoššaid mielas ruoŋtagielat girjjiid lohkan ii lean heivvolaš. (Lappalainen 1992, 111—131.) Sihke Jakob Fellman ja Andelin jorgaledje Joham Mölleriin katekismusa. Felmana sámegielatjorgalus álmmostuvve jagiin 1856 ja 1860. Dán katekismusa eai goit olus atnán. Andreas Andelina jorgalus álmmostuvai jagis 1860 guovttegielat vuršuvdnan. Jagi 1869 giekolágá maŋŋá kirkolaš girjjit álmmostuvve. (Capdeville 2017, 40—43.)

Sámegillii lea čalloyuvvon goit jo 1619 rájes, dalle almmustuvvui *ABC Book på Lappiska Tungmål* ja *En liten sängebook*, maid Nils Andersson lei čállan. Sulli golmmačuodijagi áigge buvttadedje sámegillii fal oskoldatteavsttaid ja daid čállošiid čállit ledje dábálaččat báhpát. (Hirvonen 1994, 101.)

Vuosttaš sámegielat áppes lea čalloyuvvon Ruoŋas jagis 1638, girjji ráhkadeaddji eai dieđe. Girjji lohkan lei váttis olus čállinmeattáhusaid dihte, vel sámegielat lohkkidege. Norgga bealde vuosttaš áppes almmustuvai jagis 1767 dahje 1768, Suomas 1855 ja Ruoššas 1895. (Capdeville 2014, 89.)

1800-logus lei suomelaš girjjálašvuodá servviin mearkkašahtti rolla suomagielat girjjiid goasttideamis. Dát bargu lea leamašan vuodđun oahppogirjjiid ráhkadeapmái (Lappalainen 1992, 111—131). Suomagiela ja suomagielat girjekultuvra badjáneapmi, stuora ovdáneamit, dáhpáhuvai 1800-logus, dalle go suomagiela geahččaledje oaččut virggálaš giellan ja gillii seamma árvvu, go mii ruoŋagielas dalle jo lei (Capdeville 2014, 87). Mánggaid dutkiid mielas sámegielat girjjálašvuodá áigi lea álgán easkka 1900—logu gáskamuttus. 1800—logus ledje vel nu unnán sámegillii prenttejuvvon teavsttat. Sámegiela váttis dilli dagahii vel duon áigge, ahte eanas oassi čalloyuvvui Suomas suomagillii. (Capdeville 2014, 96—97.)

Jagis 1824 senáhtta fuomášuhttii Suoma girku, ahte sámít eai hálddašan suomagiela nu bures ja danin galggašege prentehahttit sámegielat kristtalaš oskku oahppogirjjiid. Lappi girkoruhtarádju (Lappi kirkkorahasto) veahkehii ruđalaččat, vai álbmot oahpašii girkolaš vuodđoteapmaid iežaset gillii. Bargu ádjánii goit guhká ja ovdánii njozet. Muhtin báhpát goit ordnejedje Norgga bealde ruijasámegillii čalloyuvvon girkogirjjiid. Jagis 1842 Elias Lönnrot lei davvi Sámis jođidettiin čállán Lappi-mátkkis iežas beaivegirjái, man dehálaš sámegiella lea. (Capdeville 2014, 90.)

1920- ja 1930-loguin álggii ságastallan sámegeiela sajádagas Suoma skuvllain. Ságastallama álggahii Tuomo Itkonen, gii lei girkohearrán Anáris jagiin 1920–1940. Jagis 1931 Itkonen oaččui oahpahasministeriijas bargun dahkat “duottarsámegillii” áppesa. Girji almmuhuvvui viimmat jagis 1935, namain *Samikiel Abis*. 1920—ja 30—logu nággu áppesa almmustahttimis šaddái mearkašahhti áigodahkan sámegeiela ja sápmelaš girjjálašvuoda almmustahttimii Suomas. Lappi čuvgehussearvi almmustahttii čuovvovas logiid jagiid aigge olu girjjiid ja maddái ráhkadii ortografiija, mii lei anus Suomas logiid jagiid áigge. (Aikio—Puoskari 2001, 139—141.)

Oulu universitehta suoma- ja sámegeiela ossodagas álge ráhkadit sámegeiela oahppomateriála jagiin 1972—1979. Lappi leanaráđđehus álggahii girjjiid jorgaleami suomagiela sámegillii jagis 1982 (Aikio—Puoskari 2007, 77). 1973 vuodđuduvvui Sámiráđđi, mii válddii garrasit beali sámiid skuvlagažaldagaide (Lehtola 2005, 76—79). Jagis 1979 álggahii vuosttaš sámeluohká, mas sáhtii vázzit skuvlla 1—6 luohkáid sámegillii (Aikio—Puoskari 2007, 75).

Oahppogirjjiid buvttada otnábeaivve Suomas Suoma Sámedikki. Sámediggi ovddasta sámiid jiena skuvlenpolitihkas. Sámegeiela ja sáme kultuvrra sajádat oahpahasas lea okta deháleamos sápmelaččaid boahttevuoda jearaldagain. Leahan sámegeiella gullan skuvlla oahppoplánaide jo vuodđoskuvlla (peruskoulu) álggu rájes. (Samediggi.fi, 2019.) Sámediggi vuodđudeapmi ja mearrádušat sámiide gullelaš kulturiešstivrejumis mearkašedje oahppomateriálabargi ja oahppomateriálaruđaid sirdáseami Sámedikki hálddahussii. Dan rájes lea sámiid iežaset ásahan orgána, skuvlen- ja oahppomateriálaruđaid, vástidan oahppomateriálaide stáhta bušeavttas čujuhuvvon váriid ja ná sáhttet plánet, olláshuhttit ja mearridit oahppomateriálabušehtas čujuhuvvon ruđaid geavaheamis. Suoma sámediggi skuvlen- ja oahppomateriálaruđaid ovttas doaimmahatbargiiguin čielggadit oahppomateriálaruđaid. (Aikio—Puoskari 2007, 67.)

Resursavátnivuoda ja hohpolaš ruđaid dihtii leat 1980—logu rájes čađahuvvon olu suomagiela oahppomateriálaruđaidheivehan- ja jorgalanprošeavttat. Boađusin lea leamašan davvisámegiela oahppogirjeráiddud. Dát bargovuohki lea dávjá kritiserejuvvon ja Sámediggi skuvlen- ja oahppomateriálaruđaid dagaige jagis 2003 prinsihpalaš mearradusa vuoruhit dás ovddos originála sámi oahppomateriálaruđaid. (Aikio—Puoskari 2007, 67—68.)

3.2. Oahppogirji dutkamuša suorgin

Oahppogirjedutkamušas leat guorahallan jo guhká Suomas, dan leat dutkan nu pedagogihka go maddái eará dieđasurggiid bealde. Kaisa Häkkinen (2002) lea vuđolaš čilgehus oahppogirjjiid historjjá birra Suomas gitta 1500-logu rájes ja vuosttaš áppesa rájes.

Suopmelaš oahppogirjedutkamušain leat golbma earálágan dutkansuorggi; eanemusat oahppogirjjiid leat dutkan lohka dáfus, nuppi dutkansuorgi lea girjji pedagogalaš oaidnu ja goalmádin lea oahppogirjjiid áššesisdoalu dutkan (Väisänen 2005, 2). Dán dutkamusaš guorahalan sisdoalu lohka dáfus.

Vuodđoskuvllalága 75§ mielde oahpahas adniojuvvo materiála galgá dievasmáhttit ja dat galgá bissut rivttes áiggis (Kari 1987, 1). Jagis 1985 oahppoplánaođastus buvttii dutkiid gaskkas beroštumi dutkagoahhtit oahppogirjjiid. Nu Suomas nugo mánggain eará riikkain dasa lei dárbu. (Selander 1991, 43—46.) Selander (1991, 36—39) mielde oahppogirjjiid dutkama dehálašvuolta bohtá ovdan girjjiid dehálaš rollan.

Dutkamuša mielde oahppogirjjiid leat oahpaheaddjái dehálaččat ja oahppogirji dominere oahpahusa go dan veardida eará materiálaide. Ovdamearkan historjá ja servvodatdieđu fágaid oahpaheddjiin sulai 90% geavahii oahppogirji álo dahje dávja oahppodimmuin, go fas 5% oahpaheddjiin eai atnan girjjiid oahpahas jur ollenge (Quokrim—Soivio 2014, 205).

Marja- Liisa Julkunen (1988) lea guorahallan oahppogirjjiid ee. giela dáfus. Julkunen lea dahkan kvantitatiiva metodain dutkamuša badjedási ja logahaga oahppogirjjiid teakstamálliin. Son lea gávnahan, ahte suopmelaš oahppogirjjiin leat olu doahpagat. Daid doahpagiid girjjiid dahkket eai goit čilge dárkileabbo gokkoge girjjiin. Dat váilevašvuolta dagaha oahppama váttisin.

In hálit guorahallat jorgaleami jorgalandiehtaga geahččanguovllus. Báicca lean beroštuvvan das, mot oahpaheaddjin ja makkár fuomášumit oahpaheaddjin lean vásihan jorgalusain ja mot jorgalusat váikkuhit girjji lohka. Leatgo jorgalusat ipmirdahti hámis man oahppi ipmirda.

Oahppogirjjiid birra leat dahkkon olu dutkamušat, namalassii girjjiid jorgalemiid birra. Eanas oassi ee. dego Aitonurmi ja Ceder (2003) dutkamuš lea dahkkon čáppagirjjálašvuoda suorggis ja eanaš dutkamušat leat gaskkal engelasgiela ja suomagiela dahje ruoššagiela ja suomagiela. Dás muhtin dutkamušat, mat leat dahkkon gaskkal sámegiela ja muhtin eará giela. Dutkamušaid dahkkiin eanas oassi leat jorgalandiehtaga studeanttat. Sámeielat oahpahusa oahppogirjjiid leat dutkkon unnán.

Iiris Mäenpää (2016) lea pro gradu -dutkamušas guorahallan matematihka girjji jorgaleami gaskkal anárašgiela ja suomagiela. Son lea dutkan makkár erenomášvuodaid matematihka oahppogirjji jorgaleamis galgá váldit vuhtii. Dutkamušas leat 2. luohka matematihka girjjiid, mat leat jorgaluvvon suomagielas

anášgillii. Son gávnnaš, ahte oahppogirjiin lea stuora rolla anárašgiela giellaealáskahttimis ja giela nannemis. Oahppogirji bakte bohtet gillii ođđa sánit ja oahppogirji veahkeha sániid geavaheami gielas.

Dán dutkamušas bođii ovdán ahte jorgaluvvon girjjit eai goittotge leat doarvái kultursensitiivvalaččat, daningo girjiin gieđahallet olles Supmii heivvolaš áššiid, muhto doppe ii gávdno mihkkige mii guoská sáme kultuvra dahje sáme guovllu.

3.3. Unnitlogu álbmogat ja sin representašuvnnaid dutkan oahppogirjiin

Suoma vuodđolága 17§ čohkke dehálaš vuodu unnitloguálbmogiidda (Láhka nr. 731/1999). Lágas lea mearriduvvon guovtti váldoservodagas Suomas, mainna oaivilduvvo, Suoma virggálaš gielat leat suoma- ja ruođagiella. Láhka gáibida, ahte suoma- ja ruođagielat álbmogiid gielalaš dáiddu lassinn galgá álbmoga čuvgehit servodatlaččat seamma dássái. Jagis 1995 Suoma deháleamos láhgi, vuodđoláhki dahkkui lasahus, mii buoridi sámiid sajádaga. Vuodđolága ođasmahttimis 14§ lasihuvvui momeanta, mii guoskai suoma- ja ruođagiela sajádaga. Dát ođđa goalmát momeantta: “Sápmelaččain eamiálbmogiin ja románain ja eará joavkkuin lea vuoigatvuohta áimmahuššat ja ovddidit iežaset giela ja kultuvrra”. (Schein 2001, 38.) Jagis 1992 sáme giella oáččui virggálaš sajádaga, dalle dohkkehuvvui giellalahka (Magga 2012).

Románat leat gielalaččat ja kultuvrralaččat unnitloguálbmot Suomas. Sii leat orron riikkas 500 jagi. Románat leat Suoma borgárat ja sis leat seamma vuoigatvuođat ja geatnegasvuođat go eará suomelaččain. (Dahlen, Hannukainen ja Heikinheimo 2012, 53.) Románakultuvrra ja – identitehta seailun lea duodaštus sitkatvuođas ja ángiruššamis dahje birgamiis váttisvuođaid siste. Suopma lea otná beaivve mánggakultuvrralaš ja riikkaidgaskasaš riika. Lea buorre, ahte románat leat unnánaš ožžon sajádaga ja dohkkeheami Suomas. Dasa lassinn sin kultuvrra seailumii leat bidjan olu návccaid. (Åkerlund 2012, 67.)

Románagiela oahppoplána vuodđun lea ealáskahttit giela, doarjut oahppi fuomášit iežas giela mearkkašumi, doarjut identitehta ja maiddái fuomášahttit olles románorganisašuvnna. Giela oahpahusas giddejit fuomášumi maiddái kultuvrra ja árbevieruid oahpahallamii ja guovtti identitehta nannemii. (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, 87.)

Sápmelaččat fas leat Eurohpá uniovnna áidna eamiálbmot (Seurujärvi—Kari 2012, 34). Sápmelaččaid eamiálbmotsajádat lea nannejuvvon Suoma vuodđolágas. Sápmelaš sáhtta hupmat sáme giela eatnigiellan dahje son lea riegeádan ja gullá sápmelaš sohki. Suoma lága mielde sápmelaš lea olmmoš, gean vanhema dahje máttarvánhema eatnigiella lea sáme giella, ja lea sápmelažžan dohkkehuvvon olbmo marjisboahhti

dahje unnimustá nubbi su vanhemiin lea dohkkehuvvon sápmelažžan sámedikki jienastanlohkui. (Laki saamelaiskäräjistä 1995, 3§.)

Oahppogirjjiin lea stuora rolla olbmuid oaiviliid hábmemis. Oahppogirjjit speadjalastete dan, mot earalágan olbmuid birra jurddašuvvo (Matušková & Rousová 2014). Earalágan oahppogirjeteavsttaid bokte leat oahppan norbmet earalágan teavsttaid ja earalágan diliid. Teavsttat vuogaiduvvet nu, ahte dat sajaiduvvet vuordámušaide, mat kultuvrraččat sirdásit girjjiid dáhkkiide. Vuordámušaide ja kultuvrralaš noarbmaide eai álo gávdno jierbmálaš dahje ággastallojuvvon čilgehusat. (Karvonen 1995, 16.) Oahppogirjjiin lea álo pedegogalaš váilevašvuođat, maid oahpaheaddjiid, oahppiid ja vanhemiid lea váttis fuobmát dahje dovdat. Dán dutkámuša pedagogalaš váilevašvuohta sáhttášii leat oahppiid sosialiseren oahppogirjjiid dáfus stereotyhpalaš oainnuideoahppogirjjit ovdanbuktet ee. lámisolbmuid birra ja daid oainnuid birra.

Oahppogirjjit leat dutkojuvvon oalle olu dan geahččanguovllus mot eará unnitloguálbmogat, sápmelaččat, románat, seksuála vehádagat buktojuvvojit ovdan. Olmmošvuoigatvuođalihttu, Ihmisoikeusliitto (2013) lea dahkan čielggadeami das, mot unnitloguálbmogat oidnojit oahppogirjjiin. Čielggadeamis leat guorahallan 5., 6. ja 7. luohká oahppogirjjiid. Dat čielggadeapmi ii leat vuđolaš sisdoalloanalysa, baicca háliidit čalmmustahttit mii oahppogirjjiin lea buorre ja mat leat oahppogirjjiid heajut bealit. Ráhkadettiin ođđa girjjiid, galggaše unnitloguálbmogiid váldit vuhtii jo álggu rájes. (Lampinen 2013, 7.) Čielggadeami mielde oahppogirjjiin leat suomelašvuođa norpmat, lohkkat jurddahallojuvvojit leat álo vuodđosuopmelaččat. Eará álbmogat ásahuvvojit mángii heajut dillái dahje dain ii namuhuvvo maidege. Ovdamearkan sápmelaččaid historjá ii gieđahallojuvvo ovttá historjágirjjiis obage, muhtin girjjiin sápmelaččat ovdanbuktojuvvojit oassin mystihkalaš Lappi, Sámi. Ulbmilin lei oaččut ollislaš gova das, man bures oahppogirjjiin oahppahuvvon diehtu unnitloguolbmuin doarju unnitlogukultuvrra mánáid ja nuoraid identitehta, ja mot girjjit dorjot unnitloguálbmoga ja váldoservodaga gaskavuodaid. (Lampinen 2013, 7, 29.)

Olmošvuoigatvuođalihtu čielggadeamis bodii ovdan, ahte unnitloguálbmogiid ja eamiálbmogiid birra diehtu lei beare unnán ja maddái govat váilo. Čielggadeamis cuiggodedje girjjiid dahkkiid ee. das, makkár doahpagat girjjiin ledje. Čáledettiin unnitloguálbmogiid gullevaččaid giela birra, ii oaččo geavahit giela mii olggušta unnitloguálbmoga váldoservodagas. (Lampinen 2013, 32.) Muhtin oahppogirjjiis sápmelaččaid birra lea sierra kapihtal Suoma historjjá maŋná. Muhtin oahppogirjjiin sápmelaččain eai riehta dieđe, masa sii gullet. Leatgo sápmelaččat oassi Suoma historjjás vai leatgo sámit oassin suomelašvuođa. (Lampinen 2013, 7, 29.)

Sámiin repersentašuvdna lea dutkkon maddái historjá dáfus boarrasut oahppogirjjiin. Granqvist—Nutti (1993) lea dutkan sámiid ruohtelaš oahppogirjjiin gaskkal 1865—1971. Su mielde girjjiin ja teavsttain vuhttojit darwinisttalaš jurddamáilbmi. Oahppogirjjit loktejit boazodoalu alit árvui ja dávjá boazodollui

čatnasa buresbirgejupmi. Dán girjjis guolásteaddjisápmelaččat govvejuvvojit sániin geafes sápmelaččat. Su dutkamuša oahppogirjjit sajáiduvvet áigái go nállédutan ja darvinisma evolušuvnnateorija stivrii muhtin muddui politihkalaš mearradusdahkana ja maiddái skuvllaid oahpposisdoalui. (Granqvist—Nutti 1993.)

Ryhänen ja Rönty (1995) leaba fas dutkan vuolledási suomelaš ja dánmárkulaš birasdieđu girjjiid. Sudno fáddán lei dutkat mot oahppogirjjiin leat govviduvvon sápmelaččat dutkamušas. Soai gávnaheigga, ahte suomelaš oahppogirjjiin diehtu lea neutrála ja dieđut eai leat mitaluvvon nu dárkilit. ovdamearkan sápmelaččaid meari birra ii leat sáhka. Fáddaid sisdoalut leat posiitivalaččat, muhto diehtu lei unnán. Dánmárkulaš oahppogirjjit atte realisttalaš govvá otnábeavvi sámiid birra, deattu girjji sisdoalus lei eanemusat boazodoalus go fas suomelaš oahppogirjjiin diehtu lei unnán ja álmolaš dásis.

Pia Mikander (2016) nákkosgirjjis guorahallojuvvo, makkár lea vuodđoskuvlla oahppogirjjiid máilmmigovva. Mikander mielde eurohpaláš máilmmigovva sirdása oahppiide, go girjjit loktejit oarjemáilmmi olbmuid oainnu alladit árvui go eará olbmuid. Boasttodieđut dahje unnán diehtu eamiálbmogiid birra boahta ovdan das, mot girjjiin mitaluvvo Kristoffer Columbusa birra. Čállosiin vájalduvvá obanaga eamiálbmogiid geahčanguovlu. Dát Columbusa dáhpáhusat eai atte duođalaš gova kolonialismmas ja atnet eambo árvvus sárgár eurohpaláččaid. (Mikander 2015, 51—54.)

4. Jorgalus, jorgaleapmi ja jorgalanteoriija

Dán dutkamušas háliidan gávnnaht makkár beliid jorgaleaddji ferte váldit vuhtii barggadettiin jorgaleaddjin, in guorahala jorgaleaddji barggu. Háliidan čielggadit, makkár bealit jorgaleaddjis gáibiduvvo ja masa son čatnasa jorgaleaddjin. Mot dát bealit bohtet oidnosii dán dutkamušas.

Jorgalusa sáhtášii meroštallat čuovvovaččat; jorgalettiin teavstta muitaluvo jorgalusgielain dat, mii lea jo muitaluvo gielain mas álgit jorgalit. Jorgalusas váldojuvvo vuhtii dat, mot jorgalus dahkkojuvvo ja makkár friddjavuođaid jorgalettiin sáhtta atnit iežas jorgalanbarggus (Vehmas—Lehto 2002, 12).

Dán dutkamušas lean guorahallamin jorgaluvvon oahppogirjjiid jorgalusaid. Dán kapihttalaš čielggadan maid jorgalemiin oaivilduvvo, mot jorgaleapmi lea meroštallojuvvon ja ipmirduvvon eará áigodagain.

Historjjá álggus jorgaledje eanemusat sánis sátnái, ovdamearkan Biibbala vuosttaš jorgalusat ledje jorgaluvvon dárkilit sánis sátnái. Lei jáhkku, ahte oskkoldatteavsttaid, bassi čállošiid fertešii jorgalit nu dárkilit go vejolaš, vai čállošiid mysteriijat siloledje teavsttain. (Wills 1982, 30.) 1500-logus álggahii Luther radikála rievdadusa jorgaleamis. Luther čuočuhii, ahte Biibbal galgá jorgaluvvot dakkár gielaide, ahte guldaleaddjit ipmirdit dan. Ulbmilin lei ahte lohki beasai lohkat Biibbala iežaset gillii ja jorgalus galggai čuovvut álgogiela sisdoalu. (Snell—Hornby 1998, 9—10.) Jorgalandutkamuša oainnuid heivehedje álggos dušše fal Biibbala jorgaleapmái dahje eará mearkkašahhti máilmmiviidosaš girjjiid jorgaleapmái (Snell—Hornby 1998, 7).

Jos jurddašallojuvvo vaikkoba juos jorgaleaddji livččii jorgaleamen japánagiela girjji sámegillii. Álgoteavsttat dáhpáhusat muitalit sin kultuvrras ovdamearkan sin árbevirolaš *kamifusein*—bábberspábba, mii devdojuvvo áimmuin. Hejot jorgaluvvon sátni bábberspábba ii doarjjo govas Leahki albmá kamifuusa. Dákkár dilis jorgaleaddji šaddá váivves dillái, mot jorgalit sáni nu, ahte dat muitala riektai.

Mánáidgirjjiid jorgaleapmi gitte eambo fuomásumi álgotektii ja mánáide jorgaluvvon fas dasa, geasa jorgalus lea oaivilduvvon(Oittinen 2000.) Dákkár dilli sáhtášii leat vaiko gaskal suomagiela ja sámegiela. Sámegielas sátnerádjju, eallindábit iige kultuvrra leat seamma go suomagielas ja dat dagaha jorgaleamis hástaleaddji.

Otná beavvi jorgaleapmi ii leat rievtti mielde beare giela jorgaleapmi. Erenomážit, dat oaivilda dan ahte jorgaleapmi ii leat dušše fal sániid jorgaleapmi. Sánis sáhttet leat mánggat mearkkašumit ja vai sáni ipmirda riektai, ferte diehtit konteavstta mas sátni lea. (Vilokkinen 2017, 12.)

Riitta Oittinen (2000) guorahallá girjjis *Translating for Children* erohusa gaskkal mánáidgirjjiid jorgaleami ja mánáide jorgaleami. Mánáidgirjjiid jorgaleamis lea eambo deattu álgoteavsttas ja mánáide jorgaluvvon girjjiin fas das, geasa jorgalus lea oaivvilduvvon.

Suomas resurssa vátnivuoda dihte mánggat skuvlaoahpahusa girjeráiddut jorgaluvvojit njuolga suomagielas sámegillii. Nugo leange namuhan nu maiddá dát dutkanmateriála girjjit. Sánis sátnái jorgaluvvon teavsttain ii giddejuvvon fuomášupmi lohkkái dahje teavsta ipmirdeapmái. Dakkár jorgalusain veardádallojuvvojit dušše jorgalusgiela ja jorgaluvvon giela sánit ja cealkagiid hámit. (Vehmas-Lehto 2002, 26.) Sámegielat oahppogirjjiide lasihuvvo dušše sámesisdoallu, govat rievdaduvvojit sáme kultuvrii heivvolažžan ja dasa lassin girjjiide lasihuvvojit sámetemásiiddut (Aikio-Puoskari, 2006, 78). Dain girjjiin lea sámevuolta lasihuvvon justege nu. Orru leamen, dát vuohki lea čoavddus girjjiid váilumii, ii buoremus vuohki bargat. Dan, mot sámegillii jorgalusat lihkostuvvet, dan oktage ii leat guorahallan. Dieđus lea, ahte jorgalusat leat váddásat eaige doaimma dien dási oahppiid oahpahas buoremusat. Dasa lassin dát oasit báhcet suomagielatlohkiin obanaga lohkatgeahtta.

Oahppogirjjiid jorgalusat leat ožžon kritihka girjjiid lohkiin oahppiin, muhto maiddá dutkiin ja oahpaheaddjin. Váldogielas jorgaluvvon girjjit eai váldde vuhtii sápmelaččaid kultuvrra sisdoalu, ja danin dat eai doarjjo sámeoahpahusa prinsihpaid. (Kesktalo 2010, 14; Rahko—Ravantti 2016.) Sámegielat oahpahusa ja oahppogirjjiid eai doarjjo ja nanne lohki identitehta dahje gullevašvuoda sámeálbmogii. Girjjit eai lokte sámevuoda ja sápmelašoinnu oahppiid dássái.

4.1. Jorgaleaddji gáibádusat ja jorgaleaddji etihkka

Jorgaleaddji ferte váldit vuhtii, ahte seamma teakstašlájá teavsttat leat eará gielain earálágánat. Son šaddá jurddašit, čuovvugo son álgogiellakultuvra teakstašládjakonvenšuvnnaid vai heivehago son daid jorgaluvvon giela teakstakonvenšuvnnaide. Jorgaleaddji válljemat ráddjejuvvojit dábálaččat gielalaš konvenšuvnnaide. Teavsta struktuvrraid lea váttis rievdadit ja teavsta sisdollui eai dábálaččat daga stuora rievdadusaid. (Vehmas—Lehto 2011, 29.) Jorgalusaide sáhtta dahkat rievdadusaid ja lasáhusaid, goitge jorgalusain ferte váldit vuhtii lohki (Jänis 2009, 27). Jorgaleapmi gáibida erenomáš dáiddu ja teknikka, mat eai šaddá dušše beare dainna, ahte don hálddašat giela. Dasa dárbbášuvvo earálágán kultuvrraid ja eallinvugiid áššedovdamuš mánggaide eará surggiide. Jorgaleaddji galgá bastit analyseret, árvoštallat ja ovddidit iežas barggu. Dan dahká vejolažžan teorijavuodu hálddašepmi. (Tommola 2009, 9.)

Dieđu háhkan lea okta deháleamos osiin jorgalanproseassas (Vilokinen 2017, 21). Jorgaleaddji lea mánggi ruossalas dilis, galgágo son viiddidit iežas diehtodási. Buotlágan surggiide ii goit leat áigi iige kapasitehta

skuvlet iežat. Lea buorre muitit, ahte earálágan jorgalanbargguide dárbbasuvvojit earálágan jorgaleaddjit. (Vehmas—Lehto 2002, 12—13.)

Tearpmaid váilun gielain lea okta oassi, mii dagaha jorgaleami váddáseabbon. Mánnggaide gielaide leat sajáiduvvon engelasgiela tearbmat. Eará jorgaleaddjit sáhttet geavahit seamma sánis mánnggaid eará jorgalusaid, sániid. Jorgaleaddji ferte välljet sáni, mii su mielas leat buot buoremus jorgalusa oktavuodas. (Vilokkinen 2017, 39—40.) Dákkár sátnelisttut livčče ávkkálaččat leat maiddái sámegillii. Girjjiid jorgalit mánnggat olbmot ja guovddáš doahpagaidda ja sániidege leat geavahusas mánnggat synonymasánit dahje eará suopmansánit. Dieđusge sátneráju viiddideapmi ovddida oahppiid giela, muhto ferte muitit dán oktavuodas ahte dál lea sáhka oahppogirjjiin ja oahppogirjjiid jorgaleamis ja man agat oahppiide girjjit leat oaivvilduvvon. Dain ditkanmateriála girjjiin dákkar listtut eai gávdno.

Jorgaleaddjis leage olu váldi, juos jurddaša vaikkoba unnitlogu gielaide ja daid ovddideami. 2000-logus leat álgán dutkat jorgaleaddjiid válddi ja dan, mot bargu oidno servodagas. Jorgalandiehtagis lea 2000-logus leamašan sáhka jorgalusaid mearkkašumis, jorgaleaddjiid válddis ja mot sin bargu boadášii eambo oidnosii. (Jänis 2009, 27.) Dasa lassin ahte jorgaleaddjis galgá leat nana diehtu ja dáidu das maid son bargá, dárbbasuvvo morálalaš geađejuolgi. Jorgaleaddji etihkkii gullá dat, ahte bargu bargojuvvo vuđolaččat ja bures (Vehmas—Lehto 2002, 13—14).

4.2. Jorgalandieda

Hannu Kemppainen (2007) lea nákkosgirjjistis dutkan historjateavsttaid jorgalusaid ideologiija. Kemppainen (2007, 22—23) mielde historjjá teavsttat leat čatnasan áigái ja báikái, nu maiddái árvvuide. Teavsttain leat olu earálágan áššit mat muitalit iežaset áiggis ja maiddái leat olu eará olbmuid jurdagat. Kemppainen meroštallan guoská maid mátkemuitalusaide, dain leat olu ee. eksotismma ja stereotyhpalaš fáttát.

Historjjálaš teavsttaid jorgaleapmi dagaha jorgaleaddjái dábálaš hástalusaid. Jorgaleaddji ferte hukset alccesis dihto málle, man vuodul son sáhtta leat lojála nu álgoteavstta čállái go jorgalustekstii. (Itkonen—Kaila 1987, 441.)

Jorgalandiehtagis jorgalusas hupmet mánnggain dikotomiiain. Dikotomiiain oaivvilduvvo juohkáseami guovtti oassái dan mielde, leago dain juoga iešvuohta vaigo ii. Ovdamearkan dikotomias sáhtta namuhit olbmuid juohkin čurbbiide ja viisáide. Goitge buot dovdduseamos dikotomia leat sohka-bealit. (Aikio 1981, 148.) Okta jorgalanduaimma govvideaddji dikotomiiain leat doahpagat vieraantumisen, eaidan dahje vierrun (foreignization) ja kotoistaminen, ruoktot máhcaheapmi (domestication). Amerihkálaš Lawrence Venuti (1998) atná daid go son govvida angloamerihkálaš vieruid. Go jorgalettiin kotoutetaan (domestication),

vierrokultuvrra vieruid eai buvttu nu čielgasit oidnosii ja seammás dahket máilmmigova ovttalágánin ja dahket duohtan vejolašvuoda “earálágan” vásáhusaide. (Jänis 2009, 27.)

Dán oktavuodas lea buorre muittuhit, ahte in leat dutkamen jorgaleami diehtaga suorgin, báicca háliidan čielggadit jorgaleami oahpaheaddji ja oahppi geahččanguovllus, mot girjjit bálvalit min pedagogalaččat ja didaktihkalaččat oahpahusreaidun. Jorgaleami dutkamuša vuodđun leat jorgaleaddji jurdagiid vuodul huksejuvvon earálágan teoriiat ja mállet. Jorgalanteoriias leat guokte váldojoavku. Vuosttaš muttu albma jorgalanteoriija lei lingvisttalaš jorgalanteoriija. Lingvisttalaš jorgalanteoriijaid vuodđojurddan lei, friddja jorgaleami prinsihpa. Jorgaluvvon teaksta galggai vástidit jorgalusteavstta. Jorgalusain goit vuhtiiváldui giellaoahpalaš njuolggádusat. Maŋjeleabbo leat boahtán kommunikatiivvalaš jorgalanteoriiat. Jorgaleapmi jurddašuvvui kommunikašuvdan. Jorgalusa lohkki dárbbuin lei stuora mearkašupmi. Jorgaluvvon teavstta lohkis galga leat logadettiin teavstta seammalágan reakšuvnnat go jorgalusgiela lohkkis. (Vehmas—Lehto 2002, 26, 35.)

Dutkkadettiin jorgalandiehtaga studeren vejolašvuodaid, gávdnojit Suomas mánggat universitehtat, main sáhtta lohkat jorgalandiehtaga. Goitge oktage universitehta ii fála vejolašvuoda lohkat njuolga sámegiela jorgaleami. Baicca gávdnojit skuvlejumiid ee. suomagiela ja kiinnágiela jorgaleapmái. Suoma Sámediggi ovtta Oulu universitehtan lea ordnen jorgaleami várás skuvlejumiid, maŋemus jagis 2016–2017 (Oulun yliopisto 2016).

4.3. Jorgalanteoriiat

Jorgalusaid leat jorgalan goit juo golbmáduhát jagi, muhto dieđalaš jorgalandutkamuš suorgin lea álgán easka 1950- ja 1960-loguin (Vehmas—Lehto 2002, 13). Ámmát jorgaleddjiid ja dulkaid skuvlema várás dárbbášedje vuogádaga ja teoriija jorgalandutkámasas ja jorgaleamis. Dán jurdaga vuodul álge plánet ja ollašuttit dieđalaš jorgalandutkamuša ja plánet teoriijavuodu, mii ovdal ii lean leamašan. (Vehmas—Lehto 2002, 13.)

Jorgalanteoriijain namuhuvvo lingvisttalaš jorgalanteoriija álgoteoriijan, mii lea vuodđun nuorat teoriijasurggiide. Vuosttas lingvisttalaš jorgalanteoriiat leat Ruoššas ja Kanadas 1950-logus. Vuosttas lingvisttalaš jorgalanteoriijaid vuodđudedje 1950-logus ja maŋit 1960-logus, seamma áigge go Supmii álge hukset jorgaleddjiid skuvlejumi dahje vuodustit giellainstituhtaid. (Vehmas—Lehto 2002, 35.) Lingvisttalaš jorgalandutkamuša vuolggasadjin lea álgoteaksta (Vehmas—Lehto 2002, 124).

Lingvisttalaš jorgalanteoriijaid buoremus vuolggasadji lea semánttalaš ekvivalenceansa, mearkašupmi lea seamma. Vuodđojurddan lea, ahte seamma teavstta sáhtta dadjat eará gielain eará sániiguin dahje eará

dadjanvugiiguin. Lingvisttalaš jorgalanteoriiija mielde jorgaleamis vájalduvvo álgoteavstta áššesisdoallu, baicca geahččaluvvo gávdnat lunddolaš hápmi gillii. Lingvisttalaš jorgalanteoriiijain geavahedje ovdal sáni friddja jorgaleapmi. Lingvisttalaš jorgalanteoriiija lea ain doaibmi jorgalanteoriiija, das gávdnojit vástádušat gielalaš jorgalanválttisvuodaid čovdosiidda. (Vehmas—Lehto 2002, 36.)

Lingvisttalaš jorgalanteoriiija geavahedje álggos Sovjetlihttus. Sovjetlihttulaš dutkiin lea stuora sajjádat teoriiija ovdáneamis. Vuosttaš vuđolaš jorgalanteoriiija ovdanbuktin leige sovjetlihttulaš dutki A.V. Fedorova (1953) buvttá mii oahpistii jorgalanteoriiijai. (Vehmas—Lehto 2002, 36.)

Jorgalanteoriiijas leat sagastallama vuolde guokte vuodđogažaldaga, maid suokkardallet. Vuosttažettiin, sáhttágo teavstta oba jorgalitge ja nuppiin mot jorgalusa galggašii dahkat. (Vehmas—Lehto 2002, 23.) Jorgaleapmi ii leat dušše gielalaš doaibma, oktageardánis kodaidd molsun, danin jorgaleamige eai gohččotge gielajorgaleapmin. Jorgaleapmi lea kommunikatiivvalaš doaibma, dat ii leat dego guoros latnja, dasa váikkuhit buot olgguldas áššit, mat jo váikkuhit gillii. (Vehmas—Lehto 2002, 16.)

Suomas boarraseamos čálalaš merkemat sániin ja dadjanvugit gávdnojit Biibbalis. Maiddái Elias Lönnrota jagis 1849 almmustahtán girjjis *Kalevala ja* jagis 1870 Aleksis Kivi *Seitsemän veljestä* girjjit, lea leamašan stuora váikkuhus suomagiela sániide. Suomagielas sániid vuolggasadi čátnása čávgasit agrárakultuvrii, boares ealáhusaide, ámmáhiidde ja dáhpekultuvrii. (Parkkinen 2005, 5.)

Jorgalusain sáhttá guorahallat mánggaid beliid eará geahččanguovlluin. Lean välljen guorahallat oahppogirjjiin maid jorgaleaddji ferte guorahallat ja mearridit mot son čoavdá áššiid jorgalusain; pragmáhtalaš adaptašuvnnaid ja idiomaid jorgaleapmi teavsttain. Dasa lassin guorahalan eará jorgalanmálliid ollislaččat. Čuovvovaš kapihtalis meroštalan doahpagaidd ja maid dat oaivvildit dán dutkamušs.

4.3.1. Pragmáhtalaš adaptašuvnnaid jorgaleapmi

Lean rádjen guorahallat dán dutkamusaš muhtin beliid, maid jorgaleamis galgá váldit vuhtii. Nubbi dain lea pragmáhtalaš adapšuvnnaid. Pragmáhtalaš adaptašuvnnaid sáhttet leat lasáhusat, eret guođđimat, sulastahtti sánit dahje sániid ortnega rievdadeamit. Dábálepmosat dain leat lasáhusat ja sulastahtti sánit. Eret guođđimat ja ortnega rievdadeamit eai leat nu dábálaččat. Pragmáhtalaš adaptašuvnnaid geavaheapmái leat mánggat sivat, ee. áige-, báike- ja teakstafunkšuvdnaerohusat, erohusat dieđu vuostáiváldiid duogášdieđuid gaskkas, vuolgga- ja boadakultuvra erohusat ja maiddái konventio erohusat. (Vehmas—Lehto 2002, 100—101.)

Áige-, báike- ja teakstafunkšuvnna erohusat dárkkuhit dan, ahte jorgalus dahkkojuvvo eará áigge, eará báikkis ja earálágan dárkkuhussii go mo teaksta leai álggos. Dieđu vuostáiváldiid duogášdieđuid erohusat leat earáláganat eará kultuvrrain. Jorgalusteavstta ja jorgaluvvon teavsttaid lohkkiin sáhttet leat earálágan duogážit, dat galgá váldojuvvot vuhtii jorgalettiin, dego tearpmaid jorgaleapmi dakkár hápmái mii geavahuvvo gielas. (Vehmas—Lehto 2002, 100—101.) Guorahalan válljejuvvon čealkagiid ja veardadalan daid, mot jorgalusat leat álgoalggus suomagillii čállojuvvon girjjis jorgaluvvon sámegillii. Ovdanbuvttan cealkagiid dán dutkamušas dan hámis go maid dat leat čállojuvvon girjái.

Dábálaččat pragmáhtalaš adaptašuvnnaid dárbbalašvuoda árvoštallá jorgaleaddji. Jorgaleaddjis lea ámmátlaš oaidnu dasa, mot gielaid erenomášvuodát dorjot kultuvrraid jurddamáilmmi. Jorgaleaddji lea dehálaš gulaskuddat barggudagaheaddjis jorgalusa ulbmila ja jorgaleaddjái ásahuvvon vuordámušaid. (Vehmas—Lehto 2002, 112.)

Konvenšuvdnaerohusat dahje teakstakonvenšuvnna oavvilda dan, mot dihto teakstašlájaid teavsttat čállojuvvojit. Konvenšuvnnaide gullojit ovdamearka dihte dihto minstara mielde čállojuvvon dihto áššit dahje teavstta struktuvrii gullelaš áššit. Konvenšuvdna erohusat sáhttet leat kvalitatiivvalaš dahje kvantitatiivvalaš erohusat. Kvalitatiivvalaš erohusat leat sániid válljen, giellaoahpa hámiid válljen dahje teavstta osiid ortnega válljen. Ovdamearkan juos veardádallá suomagiela ja ruoššagiela biepmodahkanrávvagiid; Suomagiela rávvagiin geavahuvvojit dárkilis mihtut dego desilhtter dahje biebmobaste. Ruoššagielat rávvagiid fas sáhttet merket eahpedárkilis mihttuiguin dego gohppodievvá dahje niibeávju geahči. Kvantitatiivvalaš erohusaid ii leat nu álki meroštallat go kvalitatiivvalaš erohusaid. Kvantitatiivvalaš erohusain oavvilduvvojit eará gielaid dábáleamos gielalaš geavahanvuogit. Ovdamearkan eará gielain leat erohusat cealkagiid guhkkodagas dahje eará gielain geavahit eará láchkai vearbbaid ja substantiivaid. (Vehmas—Lehto 2002, 107—110.)

4.3.2. Idiomaid jorgaleapmi

Pragmáhtalaš adapšuvnnaid lassin guorahalan idiomaid jorgaleapmi. Idioma lea frása, man sisdoalu mearkkašumi ii sáhte ipmirdit vaikko ipmirdivččiige sániid. Dain ferte ipmirdit giellagova sisdoalu, ii dušše fal čállojuvvon sáni hámi. (Vilokinen 2017, 139.) Gielain stoahkan dahje njuolga jorgalusat eai doaimma gielaid gaskkas. Mot jorgaleaddji čoavdá dili. Suomagiella ja sámegiella leat seamma giellabearraša gielat. Sámegielat gulle suomelas—ugralalaš giellajovkui (Aikio—Puoskari, 2015).

Sáhttá dadjat, ahte idiomat leat dadjanvuohki dahje sánit maid mearkkašumi ii sáhtte árvoštallat sániid sisdoaluid vuodul. Ideomaid mearkkašupmi lea metaforalaš oktavuodaid bakte eambo álmolaš dáhpi ja

dajahusaide leage boahán ođđa, iehčanas mearkkašupmi. (Rekiaro 2003, láidehus). Rekiaro(2008, 5) ovdanbuktá ovdámearkan ideomáin. Rukses viessu ii leat ideoma, sisdoalus leat guokte sáni ruokses ja viessu. Rukses árpu fas lea idioma, man sisdoallu eai leat fal guokte sáni. Rukses árpu sáhtášii jorgalit dat lea juogo juotna dahje njunus jurddá. Mángii ideomacealkkagiin leat guokte mearkkašumi.

Juohke gielas gávdnojit idiomat, maid mearkkašumi lea muhtumin váttis árvvoštallat dadjanvuohkái dušše fal ovttaskas sániid vuodul. Idiomat leat hui dávjá čatnon gielaide ja danin dat dagahitge olu jurddašanbarggu jorgaleddjiide. Idiomat leat olu ee. hupmangielas ja friddja čállingielas (Ingo 1990, 245—247). Teavsttaid oktavuodas galgáge bastit dulkot, leago jearaldagas ideoma vai dulkojuvvogo cealka sániid sisdoalu mielde (Nenonen 2002: 22).

Jorgalusain oaidná oalle dávjá njuolga jorgaluvvon idiomaid juos jorgaleaddji ii ipmir doarvá bures giela, mas lea jorgaleamen (Vilokinen 2017, 140). Suomagillii leat luoikkahuvvon idiomat eará gielain. Mángii dat leat goit “modealla” sánit ja “heajos giella”, maid ii gánnáhivčče bearehaga jorgalusaide vikkahit. (Vilokinen 2017, 141.)

Filosofiija professor Ingo (1990, 245—247) lea juohkán idiomaid jorgaleami njealji kategorijai: 1) idiomat jorgaluvvojit idiomaiguin 2) idioma jorgaluvvo dárkilis sániin 3) idioma jorgaluvvo dábálaš dadjanvugiin ja 4) dábálaš dadjanvuohki jorgaluvvo idioma.

Ideomat leat dadjanvuogit, mat riggodáhttet giela, riehta dulkojuvvon ideomat leat čállošiid “sálti” ja buktet čállošiid ođđa perspektiivaid ja dahket teavsttain earaláganiid.

5. Dutkamuša čađaheapmi

Hirsijärvi ja earáid (2009) mielde sáhtta almmolaččat dadjat, ahte kvalitatiivlaš dutkamuša ulbmilin lea ovdanbuktit áššiid dutkanmateriálas, ii nuge čuoččuhit bohtosiid maid jo diehtit (Hirsijärvi, Remes, Sajavaara 2009, 161). Kvalitatiivlaš dutkamušas viggamuššan lea muhtin albmanemiid govven, dutkanbohtosiid hábmen ipmirdahtti ja govttolaš hápmái. Kvalitatiivlaš dutkamuša ulbmilin ii leat buvttadit statistihkalaš bohtosiid. (Eskola, Suoranta 1999, 61.)

5.1. Dutkanmetoda

Lean bargan oahpaheaddjin ja árgabeaivvis vásihan ahte sámegiela oahppogirjjit leat mángii hui váddásat oahppiide. Danin lean välljen iežan masterbargu fáddan guorahallat jorgaluvvon oahppogirjjiid. Dán dutkamušas čilgen mii oahppogirji lea, makkár jorgalanteorijjat leat geavahuvvon girjjiid jorgalemiin ja makkár beliid galgá váldit vuhtii jorgalettiin.

Sámeoahpahusa galggašii ovddidit iežas eavttuid ja iešvugiid vuodul. Vai sámehoahpahus sáhtášii vástidit buorebut davviguovllu álgoálbmoga kultuvrralaš vuolggasajiid, galggašii hukset pedagogihka, mii dovda sihke sápmelaččaid dillái guoski historjjálaš—kultuvrralaš ihtagiid dahje nođiid ja nanosmahtta oahpahus- ja luohkkálatnjaorganiseremiiguin sáme kultuvrra iešvugiid. Daid vuodul sáhtta ovddidit sámi oahpahusa geavatlaš doaimmaid, dan čađaheami, dutkamuša ja maiddái teorija. (Keskitalo, Määttä, Uusiautti 2011, 20.) Sámi pedagogihkkii gullá čavgasit oktavuoha eará skuvlejumiid oktavuodaide, muhto dasa gullá maiddái bearrašiid ja mánáid buresbirgen. Dat dagaha tearpmas eambo mearkkašahtti. (Rahko—Ravantti 2014.)

5.2. Dutkanmateriála

Lean välljen guorahallat guokte oahppogirjji. Dát girjjit leat oahppásat sámegiela oahpaheddjiide ja daid girjjiid atnit beaivválaččat oahpahasas, fuolatkeahtta ahte oahppogirjjit leat jo boarrásat. Paasi mielde birasdieđu, historjá ja eatnigiela girjjit leat dihtolágan speajal álbmotjovkui, daiguin dieđuiguin mii nannet iežamet iešgova (Paasi 1998, 217—219). Vaikko historjá ja oskkoldat eaba leat rievdan fágan, lea girjjiin oahppahuvvon áššiid diehtodásis ja oahpahusoainnuin sáhtán dáhpahuvat rievadásat. Dohkehito mii buorebut juoidá mii spiehkasta min iežamet oainnus?

Maid oskkoldaga ja historjjá oahppoávdnasat oahppoávdnasiin háliidit attit oahppiide. Suoma ođđaseamos oahppoplánat, mat leat bohtán fápmui jagis 2016, muhto masa vuodustusat leat dahkkon jo jagis 2014. Das historjjá oahpahusa ulbmilin lea skuvllas nannet oahppi identitehta ja maiddá oahpásnuhttit sin eará kultuvrraide. Historjjá oahpahas deattuhuvvo, ahte sihke iežas ja eará kultuvrrat leat historjjálaš proseassa bohtosat. (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, 257—259.) Oskkoldaga oahpahusa ulbmilin lea fas viiddidit ja čiekŋudit oahppi oainnu gaskkal oskkoldaga ja kultuvrra. Oahpahas addá oahppái viiddis oainnu oskkoldagaid hárrái ja maiddá oskkoldaga mánggabealat vuhtii. (Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014, 246—252.) Juos veardádallá eará oahppogirjjiid oskkoldaga oahppogirjjiide, leat oskkoldaga oahppogirjjiin maiddá ehtalaš ja morálalaš bealit (Borgström 2006, 91—94).

Dološ sámiide oskku dovdomearka lei noaidevuolta ja dan hálddašii noaidi. Noaidi doaimmahii áššiid mat eanaš gulle máilbmái mii lei don bealde olbmuid dábálaš eallima. (Solbakk & Solbakk 2005, 59.) Oskkoldaga doahpágiin bohtá ovdii duohtadilli, ahte sápmelaččat leat álo orron lagas oktavuodas luondduin. Dolin sápmelaččat bálvaledje ee. beaivváža (päive, beiwe, beäivi), bajána/bajándálkki (tiermes), guovžža, biekkaimila (pieggolmai) ja maiddá čázeipmila (tsahtts-olmmai). Sieidin gohččoduvvojedje ipmiliid orrunbáikkit, mat dábálaččat ledje geađggit dahje eará luonddus mihtilmas báikkit. (Aikio, Mursula, Puoskari 1982, 69—70.)

Sámi árbevieruid gudnejahttin ja seailluheapmi ja árbevirolaš dieđu heiveheapmi ja ovddideapmi leat guovddáš áššit, vai kultuvra moderniseren sáhtta dáhpáhuvvat dan iežas eavttuiguin (Lindgren 2000). Maiddá sápmelaččaid gávccii jagiáiggi galggaše atnit oahpahas (Rasmus 2004, 131). Sámi báikeipmárdus ii leat njeallječiegat, buorebutnai jorbbas. (Fjellström 1985, 230—260.) Oahppobiras galgá vuodđuduvvot sámi aige-, báike- ja diehtoipmárdussii (Keskitalo 2010).

Identitehta sisttisoallá dan, ahte min vuordámušat vástidit dan govvii, mii lea ásahuvvon iežamet hárrái, dan čilgema ektui mii birrasis lea min hárrái. Sámiid identitehta dovdomearkkat leat doavagat ja vásáhusat, mat bohtet oidnosii go sápmelaččat deaivvadit gaskaneaset ja go servvoštallet dážaiguin siidaguoibmin, bálván, vanhemiin jna. (Solbakk, Solbakk 2005, 22.) Oahppiid identitehta lea veadjemeahttun oahpahit. Oahppi hukse iežas identitehta nu ahte son váldá vuhtii ovddit vásáhusaid ja lákta ođđa dieđuid ovttahttimin daid. Mii sáhttit doarjut oahppii identitehta, muhto eat oahpahit. Mii sáhttit veahkin hukset ja nannet vuodá, masa oahppi bordá vásáhusaid.

Dán dutkamuššii lean válljen dán guokte girjji maid guorahalan. Buohtastáhtan suomagielat ja sámegielat girjjiid olles dutkamušša áigge.

Historjjá girji lea 5.luohká girji

Áigemátki Suoma historjái. 1. prentehus. Girjji čállit leat Helena Edegren, Torsten Edegren, Tuulikki Hanste, Martti Hellström, Ulla Maija Jutila, Tuula Plathan, Ilpo Probst, Pekka Rokka. Girjji sámegillii lea jorgalahtán ja goasttidan Suoma Sámediggi.

Aikamatka Suomen historiaan. 1—2. painos. Čállit leat Helena Edegren, Torsten Edegren, Tuulikki Hanste, Martti Hellström, Ulla Maija Jutila, Tuula Plathan, Ilpo Probst, Pekka Rokka. Werner Söderström Osakeyhtiö 1996.

Oskkoldaga girji fas lea 6.luohká girji

Násti 6, Oskkoldaga oahppagirji. Tapani Saarinen, Harri Saine, Rauna Sirola ja Merja Uljas. 2011. Otava. Dán girjji maiddá lea jorgalahtán ja goasttidan Suoma sámediggi.

Tähti 6, Uskonnon oppikirja. Tapani Saarinen, Harri Saine, Rauna Sirola ja Merja Uljas. 2011. Kustannusosakeyhtiö Otava.

Lean gávnahan ortnega, man vuodul guorahalan jorgalusaid. Historjjá girjjiis leat 220 siiddu teaksta. Lean välljen analyseret teavsttaid juohke 30. siiddu ja juohke siiddu golbma cealkaga. Juos siiddu leat govat, välljen dalle govateavstta. Analyseren oktiibuot čieža siiddu teavsttaid. Oskkoldaga girjjiis leat 107 siiddu. Lean välljen analyseret juohke 20. siiddu teavstta ja juohke siiddu golbma cealkaga. Analyseren oktiibuot vihtta siiddu teavsttaid. Válddán girjjiin cealkagiid dan hámis mot dat leat oahppogirjjiin. Vai sáhtán dulkot dutkanbohtosiid buorebut, lean välljen čállit teavsttaid sihke sáme- ja suomagillii. Čállosa loahpas leat mildosat 1 ja 2, maidda lean cohkken analyserencealkagiid oahppogirjjiin.

Govaid dáfus lean välljen analyseret seamma siidduid. Juos girjjiin leat kapihttalat, main lea sáhka ee. sámiid birra ja dat eai leat duoin siidduin, maid lean analyseremin, dalle lunddolaččat välljen dáid kapihttaliid.

5.3. Sisdoalloanalysa

Dán dutkamušas geavahan analysan sisdoalloanalysa málle. Sisdoalloanalysa vugiin sáhtta analyseret dokumeanttaid systemáhtalaččat ja objektiivvalaččat. Dokumeantta sisdoallu ipmirduvvo dán oktavuodas hui loažžet mearkkašumis ee. girjjiit, artihkkalat, beaivegirjjiit, reivvet, jearahallamat, sáhkavuorut, ságastallamat, dialoga, raportta ja mii beare čálalaš materiála. Dainna analysa vugiin geahččalit čielggadit

dutkanmateriála dušše beare čoahkkáigeasu ja almmolaš dásis. Sisdoalloanalysa vugiin čohkkojuvvon diehtu bastojuvvo čohket dutkanbohtosiid ovdanbuktima várás. (Grönfors 1982; Grönfors, Vilkká 2011.)

Sisdoalloanalysas diehtu geahččaluvo ordnet čielga ja logalaš hápmái ja dasa lassin áššit ovdanbuktojuvvojit oanehaččat nu, ahte dutkandiehtu ii láhppo (Tuomi, Sarajärvi 2009, 108). Nu dagan dán dutkamušas. Lean čállan čállosii njuolga sitáhtan cealkkagiid, dan hámis go maid dat girjjiin leat.

Sisdoalloanalysa lea dutkanmetoda mainna sáhhtá buvttadit ođđa dieđu, ođđa oainnuid ja maiddái ovdanbuktit ođđa dieđuid čiekŋjalut duohtaáššin. Sisdoalloanalysa guovddášoasit leat verbálalaš sisdoallu, symbolalaš sisdoallu ja kommunikatiivvalaš sisdoallu. Dutkanmateriála sáhhtá leat mii beare, goitge materiála sisdoallu galgá bastit buohtastahttit dutkanmetodaid. (Anttila 1996, 254.) Sisdoalloanalysa sáhhtá atnit ovttaskas metodan, muhto maiddái lavtteš teorehtalaš refereansarámman, man sáhhtá lákttit earálágan analysaollisvuodáide. (Tuomi, Sarajärvi 2009, 91.)

Go oahppogirjji analysere, ferte muitit, ahte oahppogirjji ii čielggat buot oahppoplánaid áššiid vuđolaččat. Hui dájvja ovttá girjjiis leat olles oahppoplána áššit oahpahuvvon. (Kastilan 2009, 13–14.) DÁN dutkamušas oahppogirjjiid analyseren sisdoalloanalysa vuohki analyseret lea hástaleaddji, ee. daningo teaksta unniloguálbmogiid birra čállojuvvon dieđut leat girjjiin čállojuvvon hui oanehaččat.

5.4. Govva ja govvadutkamuša analysa

Nugo lean jo ovdal muitalan, in analysere govaid vuđolaččat. Háliidan diehtit dan, leatgo govat earáláganat suomagielat ja sámegielat girjjiin. Eambo lean beroštuvvan das, mot govat dorjot sámegillii jorgaluvvon teavsttaid ja mot oahppogirjji ja maiddái makkár gova girjjiid govat addet unnitloguálbmogis váldoservodahkii.

Oahppogirjjiid govat ovdanbuktet kultuvrralš mearkkašumi ovdamearkan servvodaga válddis ja leat danin dehálaččat dutkamuša suorgin. Oahppomateriálaid govaid mearkkašupmi lea dán áigge vel dehálit, daningo teknologijá ovdáneapmi lea buktán visuálalaš lohkanmáhtu mearkkašumi ja maiddái oahppoplánain deattuhuvvo mánggabealat lohkanáiddu, monilukutaito, mii oaivvilda maiddái dáiddu lohkat govaid. (Anttila ja earát 2015, 61.) Erenomašit historjjágirjjiin govat leat mearkkašahttit, daningo govat čiekŋudit historjjá oahpama ja attet visuálaalš infermašuvvna ovdamearkan eará kultuvrrain ja daid symbolain (Vänttinen 2009, 181).

Oahppogirjjiid ja maiddái eará oahppanmateriála dutkan lea dehálaš, vai oahppomateriálaid vástidit nu bures go vejolaččat otnábeavve dárbbuide. Oahppi dahje oahpaheaddji dárbbut eai leat áidna

oahppogirjjiid ráhkadeapmái váikkuheaddji áššit. Otnábeavve oahppogirji lea maiddái boadus, mii gálgá dáhkidit goastideaddjái sisabođu. irji, mas leat eambbo govat, dakkár girjjiid jođiha buorebut, danin oahppogirjjiid govaid mearri lea lassánan stuoribun go maid pedagogalas oainnu mielde livččii juobe leat dárbu. (Hannus 1996.) Vaikko Kauppinen (2006) mielde oahppogirjjiid kritiseren dáhpahuvvá Suomas unnán, girjjiid geavaheaddjit (dán dáháhusas oahppaheaddjiid) leat buktán oainnuideaset, ahte govaid kvalitehta buorideapmi livččii deháleabbo go govaid meari lasiheapmi. Oahppogirjjiin leat olu govat, goitge daid eai leat olus dutkan. Govvateavsttat leat leamašan sierra teakstan girjjiin eaige čállojuvvon girjji teavsttainge gávdo njuolga čujuheamit govaide (Mikkilä, Olkinuora, 1995, 6). Govat leat goit okta oahppogirjji ráhkadeami stuorámuš ruhtaráigi, danin daid mearkkašupmi sáhhtášiina leat maiddái eará go leat hearvan oahppogirjjiin (Hannus 1996, 147—148).

Dán dutkamušas guorahalan govaid ja mot girjjiid govat ovdanbuktet unnitloguálbmogiid sámiid ja románaid dain girjjiin. In váldde vuhtii makkárge govaid dutkama teoriijáid. Háliidan fal oaidnit mot govain bohtet ovdán unnitloguálbmogat.

Juos mii geahččat gova mas lea ovdamearkka dihtii rássi, mii eat dárbbas dasa makkárge giellaoahpa dahje njuolggadusaid. Seamma gova sáhhtet geahččat buohkat, fuolatkeahtá das man giela sii hupmet. Sii buohkat ipmirdit gova sisdoalu. Gova “lohkan” gáibida goit lohkkis dihto kompeteansa. Juohkehaš dovdá rási ja ipmirda gova mas rássi lea. De leat maiddái govat mat gáibidit geahččis olu eambbo. (Anttila 1996, 257—258.)

Analyseredettiin govaid lea buorre buktit čielgasit ovdan govaid analyserema ulbmiliid. Buoremus dutkanbohtosiidda beassan gáibida logalaš, ulbmillaš ja maiddái teorehtalaš bargovugiid. Dušše intuitiivvalaš gova dutkan sáhhtá dagahit beare jođánit dahkkon bohtosiid, vaikko intuitiivva lea iežas oassi dutkamušas. Gova dutkan gáibida njuolggadusaid, mat ovdanbuktet oktavuodá gaskkal gova ja ovdanbuktima. Govva-analyisa ulbmilin lea analyseret gova ovddalgihtii dahkkojuvvon rámmaid ja kriteraid vuodul. (Anttila 1996, 256—257.) Ee. Rapp (2005) lea gávnahan iežas dutkamuša joatkadutkamuššan, ahte boahtevuođas galggašii čielggahit, mot govat váikkuhit oahppamii ja maid oahppit ávkkašuvvet govain.

Árbevirolaččat govva-analyisa lea leamašan guovddáš dutkansuorgi dáidagis. Dutkamušaid sisdoallun leat leamašan ee. eará áigodagat, earálágan stiillat ja makkár váikkuhusat govas lea geahččái. Govva-analyisa vuodđovuolggasadjin lea ipmirdit analyisa kommunikašuvdnaproseassan. (Anttila 1996, 257.) Dán dutkamusaš veardádalán suomagielat- ja sámegielat girjjiid govaid. Háliidan guorahallat, mot govat dorjot girjjiid ipmardusa unnitloguálbmogiin. Mot teaksta ja govva gulahallet gaskaneaset. Mot girjji ja govat nannejit gullevašvuodá unnitloguálbmogiidda.

Dasa lassin guorahalan govvadutkamušaid oahppogirjjiid hárrái. Oahppogirjjiid govaid mearkkašupmi sáhtta juohkit kognitiivvalaš ja affektiivvalaš vásáhusaide. Kognitiivvalaš govat dorjot dieđu strukturema, muittima ja ipmirdeami. Affektiivvalaš govat fas váikkuhit dovdduid dásis ja geahččalit váikkuhit oahppi miellaguottuide. (Hannus 1996, 47—50.) Dán dutkamušas deattu lea das makkár affektiivva váikkuhusat oahppogirjjiin leat nappo mot dat váikkuhit miellaguodduide.

5.5. Dutkamuša luottehahttivuohta

Kvalitehta dutkamušain vuolggasadjin lea dutki ja dutki subjektivitehta ja dat, ahte dutki lea dutkamuša guovddáš dutkanbargoneavvu. Kvalitatiivvalaš dutkamuša luottehahttivuođa kriterá lea dutki ja dutkamuša luottehahttivuohta guoská olles dutkanproseassa. Danin kvalitatiivvalaš dutkanraporttat leat dábálaččat persovnnalaččat, olles dutkanproseassas dutki suokkardallan lea eambo go kvalitatiivvalaš dutkamušain. Dát lea čielga earru kvantitatiivvalaš dutkamušii, man luottehahttivuohta mihtiduvvo dutkamuša proseassa čađaheamis. Eará dutkamuša oasis eai árvvoštallojuvvo. (Eskola, Suoranta 2008, 210—211.) Mun oahpaheaddjin lean bargan ja oahpahan dain girjjiin. Danin oainna dát dutkamuš lea beroštahátti dutkamuš ja háliidan buktit ovdan iežan vásáhusaid girjjs. Lean dutkin okta girjji geavaheaddji. In oainne dan goitge motge váikkuheamen dutkamuša luottehahttivuhtii, báicca dat nanne dutkamuša bohtosa.

Eskola ja Suoranta mielde ii leat dehálaš man viiddis dutkanmateriála lea, muhto baicca man čiekŋalii dutki beassá dulkomiin (Eskola, Suoranta 1999, 39). Dán dutkamušas guorahallamis váldojuvvojit vuhtii välljejuvvon cealkagat. Háliidin gávdnnahit välljejuvvon cealkagiid guorahallamiidda njuolggádusaid. Lean geavahan daid girjjiid oahpahusas mánggaid jagiid ja danin girjjiit leat ovdalasaš munnje oahpásat. Nugo jo ovdal lean ákkastallan girjjiid dehálašvuoda vuodđooahpahsa oahppoplána ulbmiliid árvvoštallama dáfus, muhto maiddá ovttaš oahppi kultur—identitehta ovdáneami dáfus.

Mäkelä ávžžuha kvalitatiivvalaš dutkamuša luottehahttivuođa guorahallamis dutki giddet fuomášumi dutkanmateriála servvolaš dahje kultuvrralaš báikái ja mearkkašupmái. Ja ahte dutkanmateriála lea doarvái olu ja doarvái viiddis ja maiddá analisa árvvoštallanvuohkái ja ođđasit guorahallamii. (Mäkelä 1990, 47—48.) Vaikko lean välljen guorahallat dušše guokte girjji, sávan, ahte daid vuodul bástan ovdanbuktit jorgaluvvon girjjiid iešvuodaid. Historjja girji muitala Suoma historjjás, lea goit mearkkašahti, man unnán girjjs lea diehtu sámiid ja románaid birra.

Dutkamuša árvvoštallanvugiin ja ođđasit guorahallamiin Mäkelä oaivvilda dan, ahte dutki galgá reporteret barggustis nu, ahte lohkis lea vejolašvuota čuovvut mot dutki lea gávnahan dutkanbohtosiid ja lohki sáhtta dahkat iežas dulkomiid. (Mäkelä 1990, 53.) Vuosttaš ovddideaddji lávkin dutki ferte jo dutkamuša

álggus buktit ovdan čielgasit lohkaí dan, guorahallágo son ovttaskas cealkagiid vai kapihttaliid (Mäkelä 1990, 57). Dutkanmateriála lea unnán, muhto dát girjjit leat áidna davvisámegillii jorgaluvvon girjjit, inge sáhte ee. veardádallat girjjiid jorgalusaid dahje oainnuid álbmogiid dáfus.

Kvalitatiivvalaš dutkamuša árbevirolaš dieđalaš objektiivvalaš oainnu lea váttis olihit. Dutki lea oassin dutkamuša iežas jurdagiiguin ja dieđuiguin. Dehálaš lea iežas vuolggasaji ja jurdagiid ja daid dieđuid váikkuhusaid fuobmán dutkamuša hárrái. Dutki ferte leat diđolaš iežas árvvuin, mat sáhttet vuhttot maiddáí dutkanbohtosiin. (Hirsijärvi ja earát 2009, 161.) Markkola (2002, 89) muittuha, ahte dutki lea dehálaš bisánit guorahallat iežas oainnu kultuvrras ja servvodagas. Son hupmá dutki oainnus Suomas, suomelaččain ja sin historjjás, daid beliid galggašii fuobmát dulkomiid luottehahttivuođa dihte. Eskola ja Suoranta mielde objektiivvalašvuohta boahtá go dovddat iežas objektiivvalašvuođa. (Eskola, Suoranta 1999, 17.)

Dutkamuša meannudeapmi, logihkka ja dan rekonstruktio, dutkanteaksta, eai goassege leat dievaslaččat čatnasan oktii. Dutkamuš sáhtta leat bargojuvvon hui dárkilit ja áiddolaččat, muhto rekonstruktios eai leat lihkestuvvan. (Grönfors 1982, 38.) Dehálaš livččii dutkanteavsttas muitalit dárkilit, mii dáhpáhuuvá dutkanmateriála háhkamis ja dan maŋŋá. (Eskola, Suoranta 2008, 213.)

Realisttalaš luottehahttioainnus, mas dutkanteaksta lea dego lássaráigi olggobeallemáilbmái, adnojuvvo árbevierru čilget doahpaga čuovvovaččat; kvalitehta doaba juhkkajuovvo olggobeale- ja siskkáldas kvalitehttii. Siskkáldaskvalitehta oavvilda dutkamuša teorehtalaš oasi ja doahpagiid dássedeattu. Juos teavstta guorahallá teorehtalaš-filosofalaš vuolggasajis, galget logalaš dássedeattus leat maiddáí dutkánprosedyra ja dutkanvuogit. Siskkildaskvalitehta fas buktá ovdan dutki dieđalašdáiddu ja – dieđu dutkamuša hárrái. (Eskola, Suoranta 2008, 213.)

Mu oahpaheaddjidoagáš dagaha váikkuha dulkomiidda dahje bohtosiid dulkomii. Juos ditkamuša dahki livččii eará kultuvrrá olmmoš, son gávnnahivččii várra earálágan dieđuid dutkanmateriálas. Geahččalan goitge gávnnahit bohtosiid nu neutráladásis go vejolaš. Geahččalan beassat eret ee.m stereotypialaš jurddašeamis románaid dahje sámiiid dilis. Váttisvuohtan sáhtta lea, ahte geahččan sámiiid guoski áššit beare "sápmelaččan". Románaid birra čállojuvvon dieđuin sáhtta váikkuhit bearehaga váldokultorra báidnan stereotypiijat, nu mot sáhtán maiddáí mun jurddašit. Suoranta mielde dutki ieš lea kvalitatiivvalaš dutkamuša luottehahttivuođa váldokriterá (Suoranta 2000, 210).

6. Jorgalanvugiid guorahallan

Dutkanteavstta čállin lea álo hui persovnnalaš ášši. Juohke ovttas leat iežaset dábit čállit. Čáledettiin galgá muitit, ahte teaksta lea álo iežas ovdanbuktin dahje teoriija das, mii lea dáhpáhuvvan. Teavsttain háliidit lohkki sihkkarastit áššis dahje dahkat lohkki eahpesihkarin áššis (Eskola, Suoranta 2008, 235). Cealkagat, maid analyseren leat dan hámis go mot dat giirjiiin leat čállojuvvon.

Jorgalandutkamuša sáhhtá álggahit maiddá jorgalusa analysas. Juos nu dahkko, dalle dutki bastá ovdagáttuidhaga guorahallat jorgalusa dan vuodul, man lunddolaččat ja man bures jorgalusat leat lihkestuvvan (Vehmas—Lehto 2002, 124). Háliidan muittuhit nugo ovdalge lean jo namuhan, guorahalan cealkkagiid oahpaheaddji čálmmiiguin. In analysere cealkkaosiid, buorebutnai gitten fuomášumi sisdoalu ipmirdeapmái ja das mot oahppaheaddin oainnan hástalussan ipmirdit jorgaluvvon girjjiid teavsttaid.

Jorgalandutkamuša álggaheami juste fal jorgalusas evttoha ee. Toury (1980, 82—83), son ákkastallá iežas evttohusa dainna, ahte jorgalusa funkšuvnna vuodđun lea “vuostáiváldipoola, mii doaibmá teavsttaid-, kultuvrraid- ja gielaide gaskasaš sirdáseami álgaga dahkkin. “

Erenomáš stuora ávki jorgaleaddjái ja jorgalusaid dahkki dutkiide sáhhtá leat buohtalasteavsttain dahje autenttalaš jorgalusgielaide teavsttain. Buohtalasteavsttaid geavaheami vuodđun lea, ahte adakvánta jorgalusat fertejit leat giellaoahpa dáfus korreákta, maiddá vástidit jorgalusgiela vugiid norpmaid ja giella konventtaid. Jorgalusa ulbmilin lea leat dakkár giella, man dihtolágan teavsttain dahje dilálašvuodain mielaleabbo geavahivččii. (Vehmas—Lehto 2002, 124—125.) Dán dutkamusaš gitten fuomášumi cealkagiid sisdollui, in dasa leatgo cealkagiin buot cealkaoasit njuolggádusaid mielde riehta.

Lean válljen čállit girjjiin luoikkahuvvon teavsttaid álggos sámegillii ja de vuolabeallái suomagillii. Háliidan dainna čálmusdáhttit lohkkiid fuobmát álkibut, makkár jorgalusaid jorgaleaddjit leat dahkan. Cealkagat leat váldojuvvon goabbáš girjjiin. Merken cealkaga maŋŋái, goabbá girjjiis sitáhta lea. In analysere buot cealkkagiid, oallugat dain čuvvot seamma jorgalanmálle. Háliidan buktit ovdán earalágan ovdamearkkáid das, mot jorgalusat leat jorgaluvvon.

6.1. Jorgalanvuogit dahje jorgalusain geavahuvvon čovdosat

Dás guorahalan cealkagiid, mot jorgalusat leat čovdojuvvon ja dasa lassin lean čohkken ovdamearkkaid cealkagiin, dat gávdnojit dán dutkamuša loahpas mildosis 1 ja mildosis 2. Lean geahččalan gávdnat vugiid, čilget mot jorgalusat leat jorgaluvvon dan hámis go dat leat jorgaluvvon.

Jorgalusgiela ja jorgalangiela erohusat bággejit jorgaleaddji sirret teavsttaid ja geahččalit gávdnat čovdosa, obbalašvuoda guovllus. Dalle hubmojuvvo adekvahta vástideaddjái dahje dalle dorvvastuvvo “jorgalanvuohká”. Jorgalus giela teavstta jorgaleapmái ohccojuvvo dakkár vástideaddji čovddus, mii heive jorgalusgillii, ja dat ii leat njuolga jorgaluvvon. (Vehmas—Lehto 1998, 38.) Jorgalančovdosiid sáhtá šaddat čilget eará vugiiguin. Ovdamearkan juos sánit čatnasit dihto kultuvrraide, lea jorgalusaid váttis dadjat seamma vugiin, ovdamearkan suomelaš sátni *kiuas*, kiuas gávdno juohke sávnijis, masa bálkestuvvo čáhci. Dakkár sátni ii gávdno mánggain gielain. Dalle sátnái hutkojuvvo seammasullasaš sátni. (Vehmas—Lehto 1998, 40—41.)

Irma Hagfors (2003, 115) muittuha das, man dehálaš lea gávdnat kultuvrii čanastahtii elemeanttat, dego ovdanamaid, biepmuid, mat čadnet dáhpáhusaid dihto kultuvrraide ja dihto áigodagaide ja ná dahket muitalusaid iežaslágan sisdoalu. Dakkár elemeanttat váikkuhit dasa, mot lohkki čatnasa ja čiekŋu muitalusmáilbmái ja mot lohki dovdá iežat gullá oktan olbmon muitalusa olbmuid searvá. Danin lea dehálaš gávdnat diliide heivvolaš jorgalanstrategiijai. Dán dutkamuša guorahallamis bođii ovdan čielgasit dat, ahte dát jorgaluvvon girjjit eai doarjjo Hagforsa jurddašeami. Girjjiid teavsttat eai leat motge geasuheadđi girjjit, mat dorjjoše lohkki sáme kultuvrra.

Antonymain vástidedđjiin sáni jorgalussan válljejuvvo antonyyma, biehttanhápmi rievdaduvvo miehtanhápmái dahje nuppe láchkai. Engelasgiela ovdamearka “I’m not kidding”, jorgaluvvo “lean duođas”. (Vehmas—Lehto 1998, 40—41.)

Juos jorgalusgiella lea hui sátnerikkis ja teaksta jorgaluvvo nuppi gillii, mas dakkár sánit eai gávdno, dalle hubmojuvvo komponeremis (Vehmas—Lehto 1998, 40—41).

6.2. Pragmáhtalaš adaptašuvnnat jorgaleamis

Pragmáhtalaš adaptašuvnna jorgaleamis jorgaleaddji geahččala dadjat cealkaga oktageardánit, sisdoallu bissu sullasažžan, muhto dadjanvuohki rievdá. Ferte muitit lohkkat leat mánát. Lea váttis diehtit man dásis lea lohkki diehtomearri jorgaluvvon teavstta ášši birra. Adaptašuvnnat dáhkkojuvvojitge muhtinlágán “gaskamearalaš dieđu” jurddašeami mielde. (Vehmas—Lehto 2002, 112.)

Teavstta govviduvvon dilli rievdá, dalle jorgalus ii vástit šat álgoteavstta sisdoalu. (Vehmas—Lehto 2002, 110.) Sátnái *tarkastella* vástideaddji sáme gielat sátni lea *seassat*. Synonyma sátnái *suokkardallat* lea fas *jurddašit* (Sammallahti 1993, 192).

Go jorgaleami oktavuodas hubmojuvvo kultuvrralaš erohusain, dat lea viiddis doaba. Dasa eai gula fal dieđa ja dáidda, muhto maiddá servvolaš áššit, dábit, jurddašanmáile, iešalddis buot man galgá váldit vuhtii go jorgalusgiela ja jorgaluvvon giela olbmot ellet earálágán birrásis go álgoteavstta lohkket. (Vehmas—Lehto 2002, 105.) Sáni *suhde* sámegiela vástideaddji sátni lea *gaskavuohhta* (Sammallahti 1993, 88) dahje sáhttit dadjat ovdamearkan *dan dáfus—siinä suhteessa* (Sammanlahti 1993, 462.) Fas sátni *oaidnit* vástida suomagiela sáni *náhdä*, dát sátnit eai leat gaskaneaset synonymasátnit (Sammallahti 1993, 157).

Suomagiela sátni *suhde* sámegiela vástideaddji sátni livččii *gaskavuohhta* (Sammallahti 1993, 462). Suomagiela sátni *jakso* njuolga jorgalus lea *áigodat* (Sammallahti 1993, 271). Dát sátni livččii mu mielas buorebut doaimbi jorgalus ja eambo ipmirdahtti.

Tässä jaksossa álkimus ja oaneheamos jorgalus livččii *dán oasis* (Sammanlahti 1993, 271). Ferte muitit girjjiid lohkit leat mánát ja dát jorgalus livččii sidjiide buot oktageardáneamos iige dat gáibit makkárga liigesániid.

Sámegillii jorgaluvvon cealkagis lea sáhká máilmmi oaidnimis. Sámegielat cealkaga sisdoallu basku ja rádje min dušše fal suokkardit mot mii oaidnit máilmmi. Suomagielat cealkagis geahččanguovlu lea viidásit. Dán cealkagis suokkardallat gaskavuodá máilbmái.

“Dán oahppanoasis mii suokkardit, mo mii ieža oaidnit máilmmi.” (Saarinen, Saine, Sirola, Uljas 2011, 80.)

“Tässä jaksossa tarkastelemme omaa suhdettamme maailmaan.” (Saarinen, Saine, Sirola, Uljas 2011, 80.)

Álgoteavstta lohkkis leat dábálaččat gáibádušat, mat gáibiduvvojit lohkkis vai son ipmirda teavstta. Jorgaluvvon teavsttaid lohkkis dát dieđut sáhttet leat váilevaččat dahje váilot ollásit. Dat dahká lohkkái váttisin ipmirdit jorgaluvvon teavstta. (Vehmas—Lehto 2002, 102.)

Čuovvovaš cealkagiin bohtá maiddá ovdan dát, man váilevaččat jorgalusaid sáhtta jorgalit. Mánggain cealkagiin váilevaš jorgaleamit dagahit sisdoalu áibbas nuppin ja dat dagaha fas lohkkái váilevaš dili ipmirdit kapihtála sisdoalu dievatlaččat.

Jorgaleaddjis gáibiduvvo hutkáivuohhta, vai váttisge áššiid sáhtta dadjat nu, ahte lohkki, oahppogirjjiin oahppi ja namalassii vuolledási/mánáidskuvlla oahppi ipmirda dan. Čuovvovaš ovdamearka čájeha, ahte

cealkagis lea váttis ipmirdit gean birra lea sáhka. Suomagielat cealkagis namuhuvvo *olmmoš, ihminen* sánis ja dat dagaha álkibun ipmirdit gean birra lea sáhka.

”Son ádde, ahte son ieš lea áidnalunddot ja divrras, dego buot earátge, iige danin divtte nuppiid duolbmat iežas duššiid dihte. (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 100.)

”Hän ymmärtää olevansa kaikkien muiden ihmisten tavoin ainutlaatuinen ja arvokas eikä anna siksi muiden loukata turhaan itseään.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 100.)

Duogášdieđuide gullá maiddáid allusaid jorgaleapmi. Dakkárat leat ee. historjjálaš dáhpáhusat álgogielas. (Vehmas—Lehto 2002, 104.) Vuosttaš ovdamearkkas sisdoallu rievdá. Sámegielat cealkagis váilu *asioilla áššiin sátni*, dat rievdata cealkaga sisdoalu. Oittinen(1995) doarju jorgaleaddji barggu, jorgalit teavsttaid buoremus vuogi mielde. Su mielde ii leat váttisvuohta dat, ahte jorgaleaddji adaptere jorgalusa dahje heiveha jorgalusa, juos jorgaleaddjis lea ollislašgovva jorgalusgirjjis. Dát oaidnu lea leamašan dohkálaš oaidnu vel áiggis go historjágirji lea jorgaluvvon.

”Bajimus báhppa lea mearridan su fánget kristtalaččaid.” (Saarinen, Saine, Sirola ja Uljas 2011, 20.)

”Hän on ylipapin asioilla vangitsemassa kristittyjä.” (Saarinen, Saine, Sirola ja Uljas 2011, 20.)

Nuppi ovdamearkkas *uudistila*, lea historjjálaš sátni, čatnasa soahteáigái ja soađi maŋnel ožžo iežaset eatnamiid, maida besse hukset iežaset viesuid. Dakkár sátni ii gávdno sámegielas ja sátni *ođđadállu* ii leat vástideaddji sisdoallu sámegillii. Ođđadállu sáhtta sámegillii mearkkašit man beare ođđa dálle.

Čáppagirjjálašvuođas autenttalaš namaid eai jorgal. Juos girjjis lea sáhka muhtin olbmos, gii lea dovddus olmmoš dahje báikkit. Dákkár dáhpáhusain namaid geavahuvvo dakkár hápmi mii jo dábálaččat lea geavahusas. (Ainiala ja earát 2008, 341.) Dát namat sáhttet leat oahppásat ovdalásas ovdamearkan eará girjjálašvuođa bakte dahje loatnanamat (Ingo 1990, 242). Ovdanamain leat muhtin muddui kultuvra ja giellačanastat, vaikko muhtin namat leat universála namat, mii oaivvilda, ahte seamma nammahápmi

geavahuvvo seamma hámis eará gielain (Bertils 2003, 17). Olbmuid namaid ja eará namaid jorgaleamis galgá bissut seamma linjjás, buot dahjege ii oktage namma heivehuvvoše jorgalusgillii. Namaid jorgalusaid dagadettiin jorgaleaddji ferte váldit vuhtii lohkki kultuvrralaš duogáš ja makkár jáhku sus lea lohkki duogášdieđuin. Mánnggakultuvrralaš lohkkis ii leat seamma jorgalusgiela historjjás. Danin dárbbášuvvo jorgaleaddji guhte hálddaša daid beliid. (Leppihalme 1997, 23.)

Namat leat jorgaluvvon muhtin veardde suomagielas, dán cealkagis olbmo namma. Álgoálggus namat leat leamašan ruotagielat namat, mat leat jorgaluvvon suomagillii. Namaid dáfus jorgaleamis lea dáhkkojuvvon nuppe láhkai i go mánnggain suomagillii jorgaluvvon girjiin go lea sáhkan vieraantumisen dahje foreignization. Bárdni namma lea jorgaluvvon dakkár hámis, mii ii čuovu sámeagielat nama, muhto ii seaillo suomagielat nammange.

Báikenamma lea goit seaillohuvvon jorgaluvvon teavsttat dan hámis go maid dat leat suomagielat girjiis, namma lea seaillohuvvon seammán, das jorgaleaddji lea seailluhan kotouttaminen dahje domestication:na.

“Gustaf-bárdni oaččui Riikola, ja eará vielljat ožžo njáskat alcceseaset ođđadálu iežaset stuorra ruovttudálu eatnamiidda.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 180.)

“Kustaa poika sai Riikolan, ja muut veljet saivat raivata oman uudistilan suuren kotitilansa maille.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 180.)

Cealkagis leat guokte nama, dušše nuppi namain jorgaluvvo sámeagillii. Bajit ovdamearkkas fas Riikola lea seamma hámis go álgogielas. Jorgalusas jorgaleaddji lea hápmen dušše fal gonagasa nama ođđa hápmái. Jorgaleaddji lea seailluhan olbmo nama seamma hámis go mii dat lei álgoteavsttas. Son lea várra jurddašan ahte olbmonammá lea dovddus dahje heive jorgalussii buorebut go gonagasa namma. Dat, ahte ovtta cealkagis jorgala nubbi nama jorgalusgillii ja nuppi fas guođđa dan gillii, mas lea jorgaleamen. Dat dagaha ipmirdeamis ja váttasa ja ollislaš govva lea eahppečielggas. Dagahago dát moivvi lohkkis, juos son muhtomin lea lohkámen seamma áššiid ovdamearkan suomagillii. Dát lea okta ovdamearka das, mot sámeagielat girji lohki ferte olles áigge logadettiin girji maddái analyseret teavsttaid ja teavsttaid sisdoalu.

Čuovvovaš cealkagis leat buorit ovdamearkat das, mot jorgaleamis čuvvojuvvo doahpagiid vieraantumisen, eaidan dahje gáidán (foreignization) ja kotoistaminen, ruoktot máhcaheapmi (domestication). Ruoktot máhcaheapmi dahje domestication. Dakkár jorgalanvuogit sáhttet leat eará dásiin ee. muhtin doaimat

dábiid rievdadeapmi, namaid jorgaleapmi jorgalusgillii heivvolažžan.

Gáidan dahje foreignization jorgalussii guđđojuvvo dakkár hápmi, mas oaidná ahte jearaldagas lea jorgaluvvon teaksta. Dakkár ovdamearka Carla—gonagas dalle giella čuovvu vierisgiela hámi dahje jorgalus guđđojuvvo amasgiela hápmái.

“Eric Finne lei easka 14-jahkásaš, go son šattai fárrui Carla-gonagasa soahtereaisuide.”

(Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996,

150.)

“Eric Finne oli vasta 14-vuotias, kun hän joutui mukaan Kaarle-kuninkaan sotaretkille.”

(Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 150.)

6.3. Idiomaid jorgaleapmi

Jorgaluvvon girjjiin gávdnoje unnán idiomat. Dat cealkka lea ipmirdahtti suomagillii. Idioma lea jorgaluvvon njuolga suomagielas sámegillii. Cealkaga sisdoallu rievdá, cealkagiid sisdoalut eai šat vástit nuppiideaset. Mu mielas girjjis eai gávdno njuolga idiomat dan hámis, mot dutkit dan meroštallet. Mun lean goit gávnahan muhtin cealkagiid, maid mun dulkon idioman.

Váiko idioma jorgaleapmi ideomain lea dohkálaš vuohki dat hui hárve lea gielaide gaskkas doaibmi vuohki (Ingo 1990, 246). Dán ovdamearkacealkkagis jorgaleaddji lea geahččalan jorgalit idioma njuolga suomagielas sámegillii, muhto jorgalus ii doaimma gielaide gaskkas.

Dán ovdamearkacealkkagis *birra* sánis *ympäri* boahdá miellagovva, ahte máilmmi birra livččii juoga dego boagán, goitge dán oktavuodas dat boagán livččii váldomearra. Dadjo ahte olbmo birra lea vaikkoba niibeboagán .

Sáni *birra* nuppi jorgalus lea *ympäriillä*, koskien jotakin (Sammallahti 1993, 37.)

Juos geahččá sáni *ympäroidä* sámegielat vástideaddji sáni lea dat Sammallahti (1993, 546) mielde sátni *birastahttit*.

Ympäröivä sátni Sammallahti(1993, 546) lea *biras (attribuhta)*. Atribuhta lea substantiivva mearus. Suomagielas substantiivvain leat adjektiivvamearus. Sámegielas adjektiivvain leat mánggat hámit dan mielde, leatgo dat predikatiivan vai attribuhtan. Ovdamearkan Biila lea ruoksat (predikatiivan) muhto rukses (attribuhtan) biila. Sámegielas atribuhta ii soja oaivesáni mielde nu mot suomagielas. Dát lea ovdamearka ii čilgehus dán cealkaga jorgaleapmái.

“Oppa máilmmi birra lei váldomearra.” (Saarinen, Saine, Sirola ja Uljas 2011, 210.)

“Koko maailmaa ympäröi valtameri.” (Saarinen, Saine, Sirola ja Uljas 2011, 210.)

Okta idiomaidaid jorgalanstrategiija lea sánis sátnái jorgaleapmi. Dákkát jorgalanstrategiija vuogis jorgaleaddji lea gávnahan jorgalusgillii ođđa dadjanvuogi ja geavaha dakkára. Jorgalus ipmirduvvo jorgalusgielas váikko leage ođđa dadjanvuohki (Ingo 1990: 246–247.) Váikko dán guovtti dadjanvuogi sisdoalut eai leatge dárkilat seamma, leat goabbat dadjanvuogit dohkálaččat gielaide ja daid sisdoalu ipmirda. Idiomaidda mánggat sisdoaluid mearkkašumit sáhttet buktit gielaide ođđa dadjanvugiid maiddá juobe humoristtalaš beliid.

Dát ovdamearkacealkka vuodul sáhtta dadjat, ahte jorgaleaddji jorgalanvuohki addá lohkaí dušše fal konkrehtalaš mearkkašumi, sámegielat jorgalus ii olit seamma dássái go maid suomagiela álgoteaksta lea. Mu mielas sámegielat jorgalus áddá suohtas dahje boagustahti prespektiivva cealkagii. Dadjanvuogit ja sátnestohkosat leat gelddolaččat , daid vuodul gielaide bohtet ođđa dulkon- ja dadjandábit, muhto maiddá boastut ipmirdeamit.

Dákkár sátnestohkosiin ferte jorgaleaddji leat diđolaš vai nuoraid ja mánáid giella, geat daidige girjjiid lohkit leat, sin gillii eai darván boastut dadjanvuogit ja váldogiela váikkhusat.

6.4. Eará jorgalanvuogit; jorgalusat sánis sátnái dahje njuolga jorgaluvvon cealkagat

Eanas oassi girjjis válljejuvvon cealkagiin (mielddus 1 ja mielddus 2) čuvvot njuolga sánis sátnái jorgaleami. Eará jorgalusvugiide lea juobe váttis gávnat ovdamearkacealkagiid. Ruottelaš Göte Klinberg (1986) gullá dutkiide, geaid mielas álgoteavstta ja girječállis lea erenomáš deattu, masa jorgaleaddji ii oaččo váldit beali. Ruovttoluoddamáhcaheapmi (kulturkonteavstta adaptašuvdna) son oaidná dan álgoteavstta duššadeapmin. Klinbearg doarju sánis sátnái jorgaleami, jorgaleaddji ii oaččo rievdadit teavstta. Klinberga

mielde rievdaduvvon teaksta massá ehtalaš beliid massima lassin maiddá sisdoalu ja dovddu birrašis , man girječálli lea čállimin ožžon. Dán dutkamušas historjágirjji jorgalus čuovvu oalle guhkás juste Klinbeargga jorgalanmálla.

Sánis sátnái jorgaleapmi doaibmá muhtin osiin teavstta ovttaskas cealkagiin, nuppe sajis daid ii fas ipmir nu álgit. Das ovdamearkan vuolit cealkagat.

“Rittu ássit fas gulle vuosttas dieđuid romalaškatolalaš oskkus Ruoŋas bohtán gávpealbmáin.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 60.)

“Rannikon asukkaat sen sijaan kuulivat ensimmäisiä viestejä roomaliskatolisesta uskosta Ruotsista tulleilta kauppiailta.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 60.)

Man beare jorgalusa sánis sátnái jorgaleapmi sáhtta dagahit dan, ahte jorgalusas ii boađe ollenge ipmirdahtti dahje jorgaluvvon teavstta lohkan lea lossat ja váttis. Jorgaleaddji bargoreaidun lea giella ja giella jorgaleapmi, sánit. Goitge su bargun lea olus earáge go jorgalit teavsttaid sánis sátnái. Jorgalus lea jorgaluvvon sánis sátnái, nu dárkilit go vejolaš. Cealkagiid ipmirdeapmi gáibida lohkkis goit suomagiela máhtu, cealkaga lohkki ferte jurddašit cealkaga suomagiela bokte. Cealkaga ipmirdeapmi gáibida lohkkis suomagielat máhtu lassin maiddá suomagielat girjji atnima seamma áigge logadettiin vai ipmirda mohkkás cealkagiid.

“Mihtošis lea guhkes ja lossa mátki ovddabealde buollaša ja borgga siste Suoma seakka ja mohkkás skearroluottaid ja muhtajávrriid mielde.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 120.)

“Seuruueella oli edessään pitkä ja vaivalloinen matka pakkasessa ja lumipyryssä läpi Suomen kapeita ja mutkaisia kärrykeitä ja lumisia järvenselkiä pitkin.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 120.)

“Geađgeduodjebiergasiiguin geađgeáiggi olbmot vulle dáiddolaš muorrabastiid.”

(Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 30.)

“Kivityökaluillaan kivikauden ihmiset veistivät taidokkaita puulusioita.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 30.)

Suomagielat sánis *linna* leat guokte mearkkašumi; báiki gos gonagas orru dahje ladni gos fánnggat leat čohkkámen. Sátnái ladni gávdnojit Jovvna-Ánde Vest (1995, 128) Synonymasátnegirjjiis sánit fánngal ja giddagas, ja seammá girjjiis namuhuvvo, ahte gonagasas lea fas šloahtta. (Vest 1995, 128.) Nu geavai maiddá munnje. Jurddašin dát olbmot ledje gárgideamen ladnis. Juos girjji teavstta lohka vehás guhkeleappui, de girjji čuovvovaš cealkka gávdno vuolábealde čuovvovaš ovdamearkan. Dán cealkagis bohtá ovdan cealkaga ladni-sátni ja sáni mearkkašupmi, leago dat riehta jorgaluvvon dán konteavsttas.

Čuovvovaš ovdamearkacealkkagis bohtá ovdan, ahte suomagielas ja sámegielas ii sáhte čuovvut seamma sátnortnega. Dahje ii leat lunddolaš sámegielat dadjanvuohki čuovvovaš jorgaluvvon cealkka. Obalohkái jorgalusa lea váttis ipmirdit.

“Ođđajagimánus 1638 vujii Turku ladni poartaráigge olggos goargadis mieđuš.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 120.)

“Tammikuussa vuonna 1638 ajoi Turun linnan portista ulos komea seurue.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 120.)

Cealkagiid lohkan gáibida lohkkis sániid sisdoaluid guorahallama, man sánis miige sátni lea suorggiduvvon, vai bastá guorahallat jorgalusaid sisdoalu. De ferte muitit dát cealkagat leat vuolledási dahjege mánáidskuvlla dási oahppiid oahppogirjjiin.

Dán ovdamearka cealkaga livččii leamašan álkit lohkat, juos ovtta cealkagis livčče ráhkaduvvon guokte cealkaga.

Sáni *ampuma-ase* jorgaluvvo Sámallahti (1993, 223) sátnegirjjiis *báhčinvearju* dahje *bissu*.

Synonymasátnegirjjiis (Vest 1995) vástideaddji sánit eai leat čilgejuvvon.

“Heasttat gesse reagaid, main čohkkájedje hearrát assás dorkkat badjelis ja heaggafávttat, geain ledje miehkit ja dollavearjjut.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 120.)

“Hevoset vetivät rekiä, joissa istui paksuihin turkkeihin puettua herrasväkeä ja miekkoihin ja ampuma-aseisiin varustettuja henkivartijoita.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 120.)

Nugo čuovvovaš cealkagis álkit ipmirda, kristtalašvuohta lea juoga ealli dinga, olmmoš dahje ealli mii boahdá. Sátnái *eteni* livčče buoret jorgalusat ee. leavvat dahje ovdánit. Sátni *boahtit* jorgaluvo *tulla, saapua. Boahtit juostá* dahje *juosat. Boahtit sáni* synonymat leat *ee. joavdit, ihtit, almmustuvvat. Edetä* leat *ee. ovdánit* dahje *leavvat* (Vest 1995).

Jáhkan dán cealkagis jorgaleaddjis lea dáhpáhuvvan jorgalettiin teavstta meaddádus, daningo jorgalusas sáni kristtalašvuođas boahdá millii dinga dego biila man sáhtá oaidnit ja vásihit go dat boahdá.

“Kristtalašvuohta bođii Supmii gulul guovtte guovllus, nuorttil ja oarjjil.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 60.)

“Kristinusko eteni Suomea kohti hitaasti kahdelta suunnalta, idästä ja lännestä.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 60.)

Sámegielat jorgalus muitala veháš eará oainnus, go maid álgoteavsttas lea čállojuvnon.

Sátni *parhaansa buoremusa, tehdä parhaansa, dahkat buoremus máhtus* (Sammallahti 1993, 399).

Šlundut tulla apeaksi, masentua mielde (Sammallahti 1993, 195). *Lannistua vuollánit, arvvahuvvat,*

arvvuhuvvat (Sammallahti 1993, 334). Sániid sisdoaluid gaskkal eai leat stuora erohusat, muhto sániid válljen rievdata goit cealkagiid sisdoalu ja sisdoalu ipmirdeami.

“Son ii šlunddo váttis hástalusaid ovdas, muhto mearrida, ahte geahččala roahkkadit bargat nu bures go sáhtá.” (Saarinen, Saine, Sirola ja Uljas 2011, 100.)

”Hän ei lannistu vaikeiden haasteiden edessä, vaan päättää rohkeasti yrittää parhaansa.”

(Saarinen, Saine, Sirola ja Uljas 2011, 100.)

7. Unnitloguálbmogat girjjiin

Girjjiis Áigemátki Suoma historjái leat 82 kapihttala ja birrasii 240 siiddu. Áigodat, mas girji muitala lea jagis 10 000—8000 ovdal Kristusa riegádeami gitta jagiid 1800—1900 rádjái. Girjji sisdoallu lea juhkkjuvvon guđa sierra oassái. Girji álgá áiggis go jiekŋa geassáda ja eallin álgá davviguovlluin, nuppi oassi muitala gaskaáiggis, goalmát oasis ođđa áigi álgá, njealját oasis muitaluvo Suomas stuoraválddi oassin, viđat oasis lea sáhka das go leimmet Ruota stuoraválddi vuolde ja maŋemus oassi lea go Suomas álgá friddjavuođa ja Gustávlaš áigi.

Girjjiis oskkoldat Násti 6 leat 38 kapihttala ja birrasiid 130 siiddu. Girjji goalmát kapihttalis leat bajilčállagis namuhuvvon sámít. Sámegeillii jorgaluvvon girjjiis Kristtalaš osku olle Sáp mái, Kristtalaš osku sajáiduvvá Sáp mái ja Kristtalaš osku leavvagoahtá Sáp mái. Suomagielat girjjiis bajilčállagat leat Kristtalaš osku olle Supmii, Kristtalaš osku sajáiduvvá Supmii ja Kristtalaš osku leavvagoahtá Supmii.

Vuosttaš fuomášupmi lea, ahte suomagielat girjji lohkket eai boađe diehtit makkárge dieđuid kristtalaš osku dilis sámiiid guovllus dahje mot kristtalaš osku leavvan váikkuhii sámiiid eallimii.

Skuvla ja skuvlen lea guovddáš identitehta nannemii váikkuheaddji ása hus (Pääkkönen 1995, 100). Seamma bođii ovdan maiddái Magga—Hetta jearahallamiin. Vuohčču nuorat namuhedje ruovttu ja skuvlla váikkuhit sin sámevuoda šaddamii ja nannemii. (Magga—Hetta 2003, 81.) Paavola ja Taliba mielde dutkkadettiin oahppomateriálaid lea čielggas, ahte unnitloguálbmogiid jietna ii gullo dain (Paavola, Talib 2010, 12). Dat boahtá bures ovdan maiddái dán dutkamusa dutkanmateriála siidomearis, humadettiin unnitloguálbmogiin románaid ja sápmelaččaid birra.

7.1. Oahppogirjjiid sápmelašgovva

Árbevirolaš ipmárdus sápmelaččain lea ain seamma linjjás go maid dološ romalaš Cornelius Tacitus fennigovvideamis namuha sámiiid birra: lihkolaččat leat dat iežaset dilis, guhkkín eret čuvgehusas. Su veardádušas álggalaš bivdokultuvrra ja ovdánan eanandoalu veardádallama gaskkas leat stuora erohusat. (Lehtola 1999, 15—16.) Unna álbmotjoavkkus ráhkaduvvo olles álbmoga govahallojuvvon govva. Juos ii leat vejolašvuohta ráhkadit albma, deaivása doalli duođalaš stereotypiija, dalle dábálaččat huksejuvvo duohtadillái lasihuvvon govva álbmogis (Eriksen 2001, 264).

Sulaid 1600-logu rájes lea sápmelaččaid stereotypiija leamašan negatiivvalaš. Sápmelaš lea unni, steažžaámadat, fastti, diidái ja oaffaruššá neavrri ja maiddái muittuha ábbogáhta. (Isaksson 2001, 43.) Sámiiid negatiivvalaš beliid muittašeami joatkašuvve álo gitta 1900-logu rádjái (Rosberg 1911, 170—180).

Vesa Puuronen (2011, 145–146) mielde ovddit sápmelaš sohkaolvvaid skuvlagivssideapmi lea guoskan oahppiid etnisitehtii. Givssideami sivvan sáhtii leat ovdamearkka dihtii gárvodeapmi ja etnalaš stereotypiijat. Unna joavkku vuhtiiváldima vuodul lea veadjemeahttun dahkat olles servošii heivvolaš govahallojuvvon gova. Lea veadjemeahttun hábmet duohtalágán, rivttesdieđu stereotypiija, dábálepmsit boadus lea stuorádallat dahje generaliseret áššiin. (Eriksen 2001, 264.)

Vel 1950-logus davviguovlluin ledje skuvlagirjjit, main Sakari Tobelius lei čállán sápmelaččaid birra “pönnkämpösisista”, govvida sápmelaččaid ámadaju, sápmelaččain. (Lehtola 1997, 52.) Tobelius háliidii ráhkadit pedagogalaččat buori girjji, mii attášii ollislaš gova Suoma luonddus ja álbmogis. Dát girji lei guhká oahppiin skuvllas lohkan girjin. Tobelius ii lean goassege mannan davvin, girjji muitalusaid vuodđun lei dat maid son lei lohkan eará girjiin. Maamme girjjis muitalusain geavahuvvojit stereotyhpalaš oainnut, maiguin amas vierro kultuvrra birra muitaluvo. Dalle iežas kultuvra oazžu buoret ja eambo árvvus ádnojuvvon gova. Davvi-Suopma lea muitalusain dávjá govvejuvvon noidiid ja gufihhtariid eatnamin. Dat lea maiddái sevdnjesvuoda, jápmima ja gálusvuoda eana. (Huuskonen 2015, 59–60.) Daid boares stereotyhpalaš mielagovaid rievdeapmi lea joatkašuvvan jo guhká ja velnái hui dávjá sámiid birra jurddašuvvo seammaláhkái. Dieđusge mu dutkanmuša nuppi girji lea jo boaris ja ođđásit girjjit sáhtáše buktit sámiid birra earalágan gova, muhto ferte muitit ahte dutkanmuša oahppogirji lea ain geavahusas sámeoahpahusas.

Juogadettiin olbmuid sierra joavkkuide, semmasullasaš olbmot bidjet seamma jovkui, joavkkus spiehkasteaddji olbmuid iežas jovkui ja dain oainnus eai beroš. Ná ráhkadit stereotyhpaid. Stereotypiija lea oktageardáneabbon dahkki mearus muhtin joavkku kultuvrralaš dábiin, maida jáhket. Olbmui leat earalágan oainnut measta juohke joavkkus; nissoniin, rikkis olbmui, homofiillain ja maiddái etnalaš joavkkuin, dego sámiin. Mánge etnalaš stereotypiijat leat moralalaččat dubmejeaddji govat. Hui dávjá nuppi joavkkus negatiivvalaš miellaguottuid ráhkadeami ulbmiliin lea ee. nannet iežas joavkku iehčanasvuoda ja rájjiid. (Eriksen 2004, 344.)

Sápmelaččaid oidnet hui dávjá stereotyhpalaččat. “Dábálaš sápmelaš” gárvoda ivdnás gáktái, vuodjá herggiin guhkin davvin duoddaris, orru goađis ja juiogá “joikkaa” eahkediid dollagáttis seammás go dearpá meavrresgári. Erenomážit fitnodatdoallit ja mátkemuittoindustriija geahččalit čavgasit doallat badjin dán stereotypiija, utopia, vaikko dain ii leat makkárgé dahkamuš duohtavuodain. (Lehtola 1999, 19.) Servvodahkkii lea váttis gávnnahit, mat leat rivttes sámit ja mat fas fidnodatdoliid sámit, gein duohtavuodas eai leat makkárgé čaŋastagat sámeálbmogii, muhto geat atnet ee. sámigárvvuid nu mot ieža gulaše sámejoavkkuide.

Historjjágirjjis gávdno okta kapihtal, mas lea sáhka sámiid birra. Dát kapihttal lea beannot siiddu guhku, dán seamma leahkastahkii lea čállojuvvon loahppa siidobealli románaid birra. Eanas oassi leahkastagas leat govat, oktiibuot guhhta gova. Teaksta lea oktiibuot gávccii gurgadasa ja dasa lassii vel govateavsttat. Dát

sámiid birra čállojuvvon kapihttal lea čállojuvvon "Suoma stuoraválddi oassin" bajilčállaga vuollái, 1600—logu áigodagas.

Dán gávcci gurgadassii, mat girjjis gávdnojit sámiid birra, ii sáhte gal čállit beare vuđolaččat sámiid historjjá iige olus earáge sin dábiid birra dahje mot dilli sámiid gaskkas lea rievdan duon áiggis. Sámiid historjá birra gullán livččii guovddáš ja dehálaš oassi sámenuoraide huksejettiin iežaset máilmmigova. Lean čállan cealkagiid dan hámis go mot dat leat čállojuvvon girjjin.

Lea positiivalaš vásáhus, ahte sámegeiella namuhuvvo, goitge ii boađe motge ovdan dat, ahte gávdnojit mánggat sámegeielat maiddái jo Suomasge.

"Sáme- ja suomagiela leat fuolkegeielat, muhto das, leago sámiin ja suomelaččain seamma oktasaš vuodđu, dan eai vel dieđe áibbas sihkkarit." (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 138.)

Sámiid historjjálaš sajadagas ja dilis ii olus muitaluvo. Teavstta vuodul jurddašallojuvvo, ahte sámit leat dávviguovllo álbmot ja sin orrunguovlu lea davvi-Suopma, nu mot dábálaččat jurddášuvvo.

Unnitloguálbmogii gullevašvuoda buktojuvvo ovdán seamma láhkai go mot románaid dilli. Dutkanmateriála cealkagat leat oanehaččat ja dain dadjo oktageardanit akkastallama haga dili birra.

"Riikka máttaosiid sámit sudde suomelaččaide, muhto davvin sii seilo iežaset álbmogiin." (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 138.)

Sámiid orrun sámequovllus namuhuvvo oktan dehálaš oassin. Iežas álbmogiin seailun ákkastallojuvvo sáme kultuvrra seailuma eaktun.

Ealáhusaid veardádallamis gaskkal sámiid ja suomelaččaide namuhuvvo mottiin cealkagis. Sámi ealáhusan namuhuvvui dušše beare bivdokultuvrra ja boazodoalu seailun. Boazodoalu árvvoštusa lokten bohtá ovdan maiddái ee. Granávist—Nutti (1993) dutkamušas. Čálloš bohtá goid dovdu, ahte boazodoallu ii leat nu mearkašahtti ámmát. Eambbo bohcco birra lea čállojuvvon vuojánin ja maiddái diŋggaid fierideami veahkeneavvun. Goitge omd. sáme kultuvrra ja kultuvrra birra ii čállojuvvo iige namuhuvvo maidege.

“Go suomelaččat bargagohte eanandoaluin, de sámít jotke bivduin. Sámiid deháleamos ealáhus lea boazodoallu. Boazu lei maid dehálaš vuoján. Dan gerresii lástejedje gálvvuid ja mánáid, go olbmot johte bohccuid fárus.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 138.)

Maiddá sin orruma ja johtti eallimis lea namuhuvvon oanehaččat govateavsttas. Maiddá daid čállošiid sáhtta bures veardadallat románačerdii ja sin birra čállojuvvon johtti eallimii.

“Sámesiida jođii bohccuid lihcadeami miele. Gohti lei liegga viessu ja dan lei álki gaikodit.”
(Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 138.)

Jos jurddaša dát kapihtal lea čállojuvvon 1600-logu sámiid birra, goitge dát áššit heivejit bures vel dálá áigái. Diehtu sámiid birra ii leat viidon iige čikŋon suomelaččaid gaskkas. Nugo dalle, maiddá vel dálge sámiid atnet noaidin ja buorideaddjin. Okta guovddáš dovdomearka lea meavrresgárri, dan govva gávdno goabbat girjjiin. Stereotypiijat sámiid guovddut eai leat lámppon. Guovddáš stereotypiija dieđut sámiid birra leat ain noiddiid lassin boazodoallu ja gohti.

Measta buoremusat lea seilon stereotyhpalaš oaidnu, mii historjjálaččat čatnasa sámiid eallimii. Dát dieđut heiveše velá otná beaivái. Goabbat girjjiin namuhuvvojit noaidit, meavrresgárit ja máhtu ja dáidu buoridit olbmuid.

Juos jurddašallojuvvo girjjiid čállojuvvon teavsttaid meari ja dan, man olu girjjit čállet noiddiid ja sámiid birra. Teavsttain máinnašuvvo juobe erenomaš barggut ja dábit maid noaidit dahket ja barget. Leago girjjiid ulbmilin dahkát sápmelažžain eksotalaš ja earálágan olbmuid, mat goitge eai leat “dábálaš olbmot”, mii fas dagaha dan ahte sámít jurddašallojuvvo leat juoga earálágan ja árttet.

Dán erenomašvuoda leat máinnašan girjjiin olu go veardádallá čuovvovaš ovdamearkacealkkagiid meari ollislaččat čállojuvvon teavsttaid mearrái. Háliiditgo girjjiid teavsttat buktit ovdán sámiid dološ luondduoskku dehálašvuoda vai háliiditgo girjjit deattuhit sámiid erenomašvuoda ja buktit dan ovdán ná dárkkilit nu mot girjjiin muittalit sámiid birra.

“Sámesiidda dehálaš olmmoš lei noaidi, guhte doalai oktavođa ipmiliidda. Son máhtii buoridit buohcuvuođaid. Su veahkkeneavvun lei meavrresgárri. Dat leat seilon dušše muhtun.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 138.)

”Sámit dorvvastedje maiddái noiddiide go háliidedje oktavuođa ipmiliidda dahje dieđuid boahhteáiggis. Noiddiin ledje veahkin meavrresgárit dahjege goavdásat, maid dearpamin sii ožžo oktavuođa ipmiliidda. Noaidit máhtte maiddái buoridit buohcciid ja einnostit boahhteáiggi.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 138.)

”Sámiid dološ bálvvosbáikkat ja luondduipmilat ledje namuhuvvon juobe dárkileappot go mánggat eará sáme kultuvrra guovddáš áššit.” (Saarinen, Saine, Sirola ja Uljas 2011, 34.)

”Sámit dolle oktavuođa ipmiliidda bálvvosbáikkiin, sáivajávrriid dahje siiddiid luhtte. Sieiddit ledje dábálaččat stuorra geađggit.” (Saarinen, Saine, Sirola ja Uljas 2011, 34.)

”Lagaš oktavuohta lundui dagahii dan, ahte sámit jáhkke sierralágan luondduipmiliidda.” (Saarinen, Saine, Sirola ja Uljas 2011, 34.)

Dákkár erenomáš diehtu sámiid birra lei hui oanehaččat, iige dat lean čilgejuvvon dađi eanet, mas dákkár oaidnu boahťa juste sámiide. Boahťago dás fas ovdan, ahte sápmelažžat leat ártekat ja earaláganat ja oktageardanin go veardida váldoservvodahkkii.

”Sámit jáhkke, ahte sáivajávrriid botnis beasai nuppi máilbmái.” (Saarinen, Saine, Sirola ja Uljas 2011, 34.)

Kristtalašoskku leavvan sápmái dagahii rievdadusaid sámiid oskkueallimis. Sámiid oktavuođas lundui ja luonddu ipmiliidda lea leamašan lunddolaš ja nanus. Bálvleapmi ja oaffaruššan lei sámiid gaskkas guovddážiis ovdal Kristtalaš oskku. Juohke ovttas lei juoga masa jáhkka, mot oskku veahkeha sin ja maid oaffarušša ipmiliid. Girku jorgalanbargu kristtalašoskui rievdadii sápmelaččaid máilmmigova unnánažžii. Nu šamanismii gullevaš áššit, juoigan go rumba geavaheami girku dubmii, nu maiddái nissonolbmuid čoarvegahpira geavaheami, báhpát oaivvildedje dain orui biro. (Pennanen 2000, 100.)

“Kristtalašvuhtii jorgaleapmi dáhpáhuvai eanas ráfálaččat. Hálddašeddjit goittotge dubmejedje “báhkinoskku” hárjeheaddjiid, nu ahte olmmoš ii sáhhtán friija válljet iežas oskku, muhto gárttai guorrasit “eiseválddi” oskui.” (Saarinen, Saine, Sirola ja Uljas 2011, 37.)

“Nuppe dáfus gávdnojit maiddá čállosat sámiiid eaktodáhtolaš jorgaleamis kristtalaš oskui ja sin hálus sárndidit kristtalaš osku eará sámiiide.” (Saarinen, Saine, Sirola ja Uljas 2011, 46.)

“Go kristtalaš osku leavvagođii sámevuolluide, de noaidástallan nogai noaidedikkiid ja meavrresgáriid duššadeapmi dihte.” (Saarinen, Saine, Sirola ja Uljas 2011, 47.)

Oskku leavvan dagahii stuora rievdadusaid sámiiid gaskkas, daid váikkuhusat leat velá otná beaivve eallimis.

“Ođđa kristtalaš kaleanddar rievdadii beaivválaš eallima. Sotnabeaivi basuhuvvui, juovllain ja beassážiin šadde jagi deháleamos allabasit.” (Saarinen, Saine, Sirola ja Uljas 2011, 47.)

“Kristtalaš osku váikkuhii maiddái olbmuid namaide.” (Saarinen, Saine, Sirola ja Uljas 2011, 47.)

“Kristtalaš oskku leavadettiin olbmot čohkkanišgohte ipmilbálvalusaide ja báhpát oahpahišgohte olbmuid lohkat ja čállit.” (Saarinen, Saine, Sirola ja Uljas 2011, 47.)

7.2. Oahppogirjiid románagovva

1800—logus románaid eallima birra čállojuvvon teavsttain sin eallimis lei románntalaš sisdoallu. 1700—logu románaid heajos dili govvideapmi sirdásii 1800-logu dieđalaš dutkámiidda. Ovdamearkan sáhhtá namuhit Tetzner (1835) girjii *Geschichte der Zigeuner, ihrer Herkunft, Natur und Art* Girjijis lea jo álggu rájes vašálaš oaidnu románain ja sin birra čállojuvui fásttit. Tetznerin mielde “mustelaččat” ledje “olmmošsoga ruskaolbmot”.

Su mielde gaskaáiggi buozalvuodát ja epidemiiat ledje románaid ja juvddálaččaid sivva (Isaksson & Jokisalo 1998—2000).

Románaid dilli lea buorránan mañemus logiid jagiid áigge. Goitge sii vásihit olu olggušteami ja ovdagáttuid. Okta sivva rasismii leat boares jáhkkut ja boares ipmárdusat románaid birra, ja dát ovdagáttut sirdásit váldoservodagas vanhemiin mánáide. Stereotypiiat leat dábálepmosit namahus “*manne*” ja dain “*mannein*” leat niibbit ja sii niibbástallet ja maiddá suoládeapmi lea guovddáš stereotypiija. Dát stereotypiiat leat čavgasit čadnojuvvon románaide. (Sallinen, 12.12.2018.)

Markkanen (2003) lea dutkán suopmelaš románakultuvrra jo badjel 25 jagi. Su nákkosgirji *Luonnollisesti—etnografinen tutkimus romaninaisten elämäkulusta, Lunddolaččat—etnográfalaš dutkamuš románanissoniid eallimis mañemus logiid jagiid duohken otnábeaivái*. Markkanen mielde románaservodaga árgaeallin lea seammasullasaš go váldoservodagasge. Earálágan dábiide váikkusat bohtet olggobealde eai nuge árgabeaivve eallimis.

Minna-Maarit Korva (2012) lea iežas pro gradu -dutkanušas gávnahan, ahte oahppogirjiid romána- ja sápmelašgovva leat ain dála áiggiis nuppi dásis juos dan buohtasta váldokultuvrii. Dat bohtá ovdan jo das, go veardádallá siidomeriid, man unnán lea čállojuvvon unnitloguálbmogiid birra. (Korva 2012, 67.) Dát seamma bohtá bures ovdán maiddá mu guorahallamis. Moaddiin cealkagiin ii sáhte muitalit olles kultuvrra beare viidát.

Lean välljen guorahallat buot áššiid, mat románaid birra leat čállojuvvon dain girjiin.

Girji teavsttas deattuhuvvo, ahte románat leat Suoma unnitloguálbmogat. Dát bohtá ovdán njuolga cealkagiin girjiis, muhto maiddá girjiid teakstamearri hui njuolga muitala dan.

“*Románat leat vehádatálbmot Suomas.*” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 138.)

Romániid, dahjege mustelaččat nugo girjiis namuhuvvo, historjjás lea čállojuvvon vel oaneheappot go sámiid birra. Leago namahus mustelaš heivvolaš sátni geavahit oahppogirjiin vai leago sáni sisdoallu eambo negatiivlaš. Girji moatti gurgadasas namuhuvvo oktageardánit ja oanehaččat ovta cealkagis sin historjá, muitatgeahhta dárkileabbot sin historjjá birra. Dát seamma oanehis váilevaš historjjá giedahallan bođii ovdan maiddá sámiid guovdu.

”Mustelaččat dahjege románat leat vuolgán Indias. 1000-logu álgogeahčín nealggi ja sodiid geažil sii johttájedje eará álbmogiid láhkái ohcat buoret ássanguovlluid.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 138.)

Románaid biktasat ja daid historjjá leat seilon guovddáš oasis románaid eallimis Suomas. Mearkašahtti lea, ahte románaid birra leat namuhuvvon biktasat ja oanehaččat biktasiid seailun Suomas. Sápmelaččaid birra ii namuhuvvon sániinge biktasat.

”Suoma mustelaččaid fiinna čeardebiktasa historjá ollá daidda áiggiide, go sii ásse vel Indias. Dákkár bivttas lea anus šat dušše Suomas.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 138.)

Giella ja giela erenomášvuolta namuhuvvo duon moatti gurgadasas. Eará guovddáš dieđut sin birra eai gávdnoge, doalvvuihan duon siidobealis stuorimus oasi govva, mii sin birra lei girjái välljejuvvon. Goitge románat ja India máinnašuvvo mánggii juos fas jurddaša man unnán obalohkai románaid birra lea čállojuvvon.

”Mustelaččain lea iežaset giella, man vuodđun leat indialaš gielat sanskrihta ja hindustan.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 138.)

Juos veardádallá maid dahje makkár dieđuid románaid ja sápmelaččaid ealáhusain leat čállojuvvon dán kapihttalis, románat namuhuvvojit čuovvovaččat, sin eallindáhpí lea leamašan johtti eallin. Buktágo dát cealkka ovttas govain man govvateakstan čuovvovaš cealka lea románaid eallindábis negatiivvalaš oainnu. Ovdamearkan románaid ovdagáttuid dahje olggušteapmi sivvan jurddašallojuvui johttieallin.

”Dán govvas suomelaš dálonbearaš čuovvu meattá johtti románibearraša.” (Edegren, Edegren, Hanste, Hellström, Jutila, Plathan, Probst ja Rokka 1996, 138.)

Suomas leat árbevirolaččat leamašan álot aigge eanandoallu dehálas ealáhus. Oassin das alea gullan oamastit eatnama. Johtieallin ii deavdde árbevirolaš suomelaš oainnu ealáhusas, johtieallin lea govvejuvvon negatiivvalaš čuovggas.

Sullasaš veardádusat gávdnojit maiddái sámiid birra. Eanodaga manttaalikunta ja Yhteismetsä cealkámušas 1990—logus, sii veardádallet dán guovtti unnitloguálbmoga dili čuovvovaččat:

”Sápmelaččat leat johtán dego mustelaččat báikkis nubbái. Eai sii goit leat vuosttaš Eanodagas fástaorru olbmot.”

Dán čielggadeamis bohtá ovdan, makkár lea eallindilli, mas olbmot lihkadit; dat adnojuvvo heajubun ja iige nu árvvus adnojuvvon (Pääkkönen 2008, 136—138). Paasi (1994, 3) mielde dán áigásaš birasdieđu girjjiin eai gávdno šat nu olu stereotypiijat. Lean goit dás eará miela, dat dieđut mat historjá girjjis mitaluvvojit unnitloguálbmogiid birra, dat lea hui olu stereotypiijat, dieđut maid dábálaččat álo mitaluvvojit románaid birra.

Sihke sámiid ja románaid guovdu leat leamašan ovdagáttut ja garra assimileren viggamušat vel 1940- ja 1950-loguin. Goabbat joavkkuid kristtalašosku ja čuvgehusbarggu sadjái ledje 1900-logus váldoservodagas garra suddadan doaimmat váldoservodahkii. (Pulma 2005, 459—460.)

Stereotypiijat sáhttet bistit guhká ja váikkuhit nu jurddašemi go fuomášumi dahje áicama dásis. Bajásgeassima ja media sáhttit namuhit mearkkašahtti reaidun, mii doallá badjin ja nanne stereotypiijaid seailuma. (Peltonen 1998, 22.)

Oskkoldat girjjis eai gávdno makkárge dieđut románaid oskkueallimis. Sii eai namuhuvvoge gokkoge girjjis.

7.3. Govat sámiin

Govaid analysabargu lei duohta álki, buot govat dain siidduin ledje seammaláganat. Buot govat, fontta sturrodat, siidologut ja bajilčállagat leat dahkkon seammaláhkái go suomagielat girjjis, mas jorgalus lea dahkkon. Logadettiin girjjiid lei mearkkašahtti ahte juos it čuovo teavsttaid, muhto geahčat govaid, it dieđe erohusa geahčatgo suomagielat vai sámeagielat girjji. Válljejin analyseret govaid seamma siidduin ja seamma prinsihpain go mot ledjen välljen cealkagiid. Jurddašin, ahte juos govva ja teaksta dorjot nuppiideaset ja danin välljen lei lunddolaš.

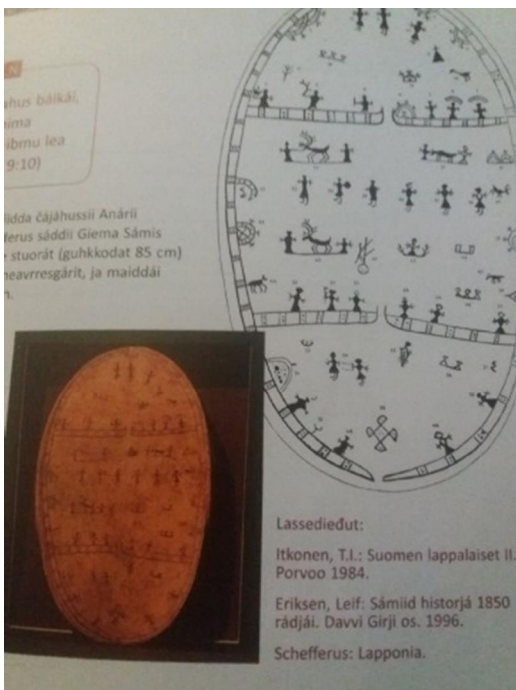
Háliidin viiddidit govaid analyserema. Gehččen olles girjji govaid, gávnašingo erohusaid. Boadus lei goit seamma, olles girjjis buot govat ledje seammaláganat. Áidna erohus man gávnnahin, lei sámegiela girjji govaid kvalitehta. Govaid kvalitehta ii lean nu buorre go suomagiela girjjis, govat eai lean nu čielgasat.

Oskkoldaga girjji golmma kapihttala govaid analyseren lei maiddá álkes bargu. Suomagiela girjjis leat govat oktiibuot čieža ja sámegiela girjjis guhitta. Geahčadettiin girjji leat erohusat duohta unnit, erohusat gávdnojit dušše muhtin govain.

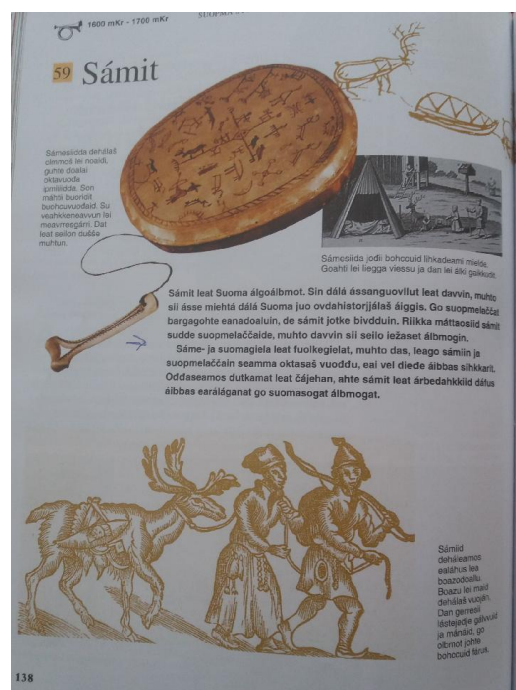
Kapihttalis, mas lea sáhka sámiiid oskku birra, leat siidui válljejuvvon stuora govat meavrresgáriin (govva 1a ja govva 1á). Nuppi sámiiid oskui váikkuhahtti dáhpáhus lei miššuvdnabargu, mii bođii johtui 1700-logu álgogeahččin; sámiiid báhppan álggahii Thomas von Western. Girjái lea válljejuvvon su govva, dát govva lea midjiide mángasiidda hui oahpes sárgojuvvon govva su birra (govva 2).

Geahčadettiin ja veardádaladettiin olles girjji govaid, gávnnan girjjis ovttá gova, mas gávttahasat leat govvejuvvon sealgge beale. Vuordámuš dieđusge livččii ahte govat čálmmustáhtteše lohkaí sámii kultuvrra, dat goitge báhcá váilevaččan dain oktavuođain (govat 3 ja 4).

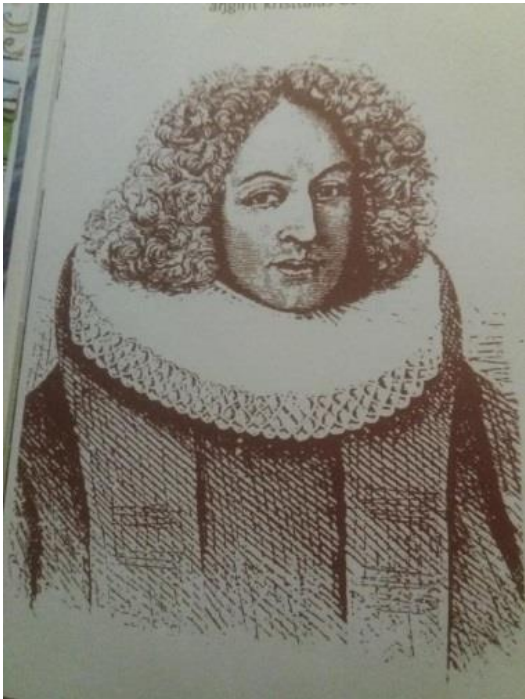
Dán kapihttalis gieđahallojuvvojit etihkalaš áššit: ráhkisteapmi ja man váttis lea čájehit ráhkisvuoda ja ahte ráhkisvuoda oidno maiddá daguin. Suomagiela girjjis lea sullasaš govva mas nuorat leat maiddá govvejuvvon sealgga beale. Girjjiin ii boađe motge oidnosii dat mot earálagán gávttit sámiiin leat ja mot dákkár govaid oaidnin viiddidivčče oahppiid oaidnit ja vásihit iešguđetlágan sámegávttiid mat mis gávdnojit olu sámeguovlluin.

Govva 1a

Govva 1á

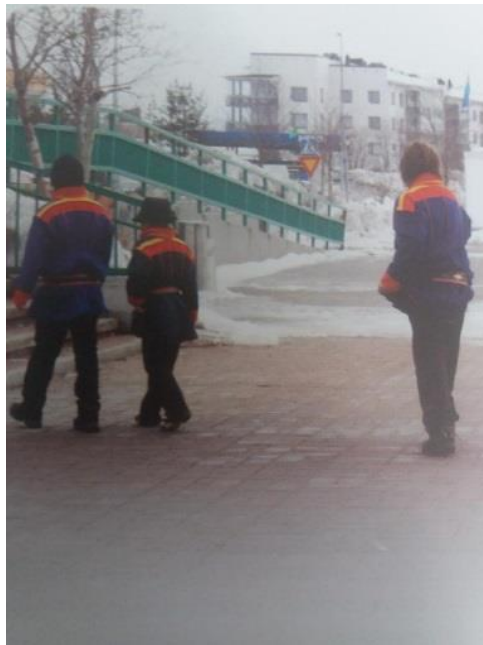

Govva 2

itä isot edellä, sitä pienet perässä".

Govva 3

Govva 4

7.4. Govat románain

Nugo ovdalge lean namuhan, historjjá girjjis gávdno okta govva, mii lea románaid birra ja mas namuhuvvojit románat dahjege eará unnitloguálbmogat. Govas suopmelaš eanandoallobearaš čuovvu go romanabearaš johtá sin meaddel. Govva lea sárgojuvvon govva ja das ii oaččo čielgasa, makkár bearrašiin lea sáhka dahje makkár biktasat dahje makkár dilli bearrašiin lea (govva 5).

Govva 5a

Govva 5á

Dát govat leat seamma govat. Govva 5a lea girjji duodalaš govva ja govva 5á lean bidjan govvii veháš eambo čuovgga, vai oaidná mii govas dáhpáhuvá.

Oskkoldaga girjjis eai namut románaid birra maidege.

8. Dutkanbohtosat ja čeahkkáigeassu

Dán guovtti vuosttaš kapihttalís ovdanbuvttán dutkanbohtosiid. Goalmmát kapihttalís leat čeahkkáigeassu ja dutkandárbbut.

Dutkanetihka dáfus oahppogirjeanalysa lea dorvvolaš dutkanmálla. Dutkamušamateriálan leat oahppogirjjit, eai olbmot. Dán dutkamušas etihkkalaš árvvoštallamis ferten deattuhit dan, ahte in árvvoštala ovttage in girjjiid dáhkkiin inge girjjiid jorgaleaddjiid. Ulbmilin lea eambboge guktit kritihkalaš oainnu dasa, makkár dieđuid girjjit sisdisdolle ja makkárat dásis leat jorgaluvvon oahppogirjjit sámeoahpahusas.

8.1. Makkárat leat jorgaluvvon oahppogirjjit sámeoahpahusas

Oahppogirjjiid jorgalemiid guorahallan lea leamašan beroštahti ja miellagiddevaš bargu. Nugo ovdamearkkat jo čájehit, girjjiid jorgaleaddjiin eai leat leamašan makkárga njuolga teoriját dahje vuogit maiguin jorgalusat livčče jorgaluvvon. Mu guorahallan ovdamearkkat čájehit, ahte eanas oassi dain čuvvot seamma minsttara, sánis sátnái jorgaleami. Nugo Ruotalaš dutki Klinberg (1986) doarju sánis sátnái jorgaleami ja nugo su mielde jorgaleaddji ii oaččo mannat rievdadit teavstta. Su ákkan diekkár jorgalanvuohkaihan lei, ahte rievdaduvvon teaksta massá ehtalaš beliid massima lassin maiddá sisdoalu ja dovdu birrasis, man girječálli lea čállimin ožžon. Dát girjjit eai leat jur nuo boarrásat, muhto čuovvugo jorgaleaddji goitge vaikkoba Klinbergga ideologiija jorgaleamis? Dat vuohki orru leamen ain otná beaivvege anus, vaikko dat ii leat doaibmi molssaektu jorgalit girjjiid. Nugo ovdamearkkat leat čájehan, lea jorgaluvvon girjjiid lohkan ja sisdoalu ipmirdeapmi váttis. Nugo mánggaid eará gielaid jorgaleaddjit geavahit teorijaid, nu maiddá sámegiela girjjiid jorgaleapmái galggašii gávdnat jorgalanvuogi, mainna girjjiid jorgalit. Reaidut jorgaleapmái gávdnojit mánggat, ii dušše beare okta. Girjjiid jorgaledjiide ordnejuvvon skuvlejumiid attet dáiddu ja sihkarvuoda bargui.

Dain mu ovdamearkagirjjiid lohkkiin sihke oahppiin ja oahpaheddjiin gáibiduvvo suomagielat máhttu, daningo cealkagat leat jorgaluvvon nu, ahte jorgalusa ferte mielas jurddašit suomagillii ja dan bakte sámegillii. Dát girjjit leat vuolledási dahjege mánáidskuvlla dási girjjit ja bargonoađdi lohkkái lea sihke gáibideaddji ja hástaleaddji. Hastalusat eai leat dušše fal oahppi guovdu, váttásit dahkon jorgalusat barggahit nu oahpaheaddji go maiddá vanhemiid geat galggaše bastit veahkkehit oahppiid ruoktobargguin ja iskkosiidda lohkámin. Ballun lea, ahte dát goddá bargomovtta ja olles fága lohkáma sámegillii, juobe sámegillii skuvlla vázzima. Linkola (2014, 195—196) fuomášii ahte guovttegielat oahppit sáhttet geavahit guktuid gielaid teavsttaid dulkomii. Jos sámegiela oahppomateriálaid ipmirdeapmi gáibida suomagielat

oahppogirjji geavaheapmi, dat nanne váldogiela dominerejeaddji sajádaga skuvllas ja sámegiella sáhttá vásihuvvot noađđin ja dárbbášmeahttumin (Linkola 2014, 191, 195). Sámegiella galgá leat lunddolaš bargogiella vai oahpaheaddjit dahje oahppit eai dárbbáš geavahit suomagielat girjji teavsttaid dulkomis (Keskitalo 2017, 185—187). Nugo ovdalge jo namuhin seamma noađđi lea mángii oahpaheaddjis. Oahpaheaddjis ferte leat oahpahas doarjjan suomagielat girji, mas sáhttá dárkilastit jorgalusaid álgoteavstta. Dasa lassin girjjiid lohkan lea lossat maddái váhnemiidda geat galggaše bastit veahkehit mánáid skuvlabargguin. Dát girjjit eai bálval ovttage girjji geavaheaddji.

Historjjá girjji Áigemátki Suoma historjái loahas gávdno sátnelistu, masa leat čilgejuvnon juste seamma sánit go mat suomagielat girjjis leat. Girjjiide eai leat lasihuvvnon makkárga sámegielat sániid čilgenoasit, main gávnnašii sániide synonymaid dahjege suopmansániid čilgehusaid. Dákkár sátnelisttut sáhtáše álkidahttit lohki ipmirdit girjji ovttaskas sániid ja nu maddái teavsttaid. Historjjá sánit eai leat lunddolaš sánit beaivválaš gielas ja daninge eai nu oahppánsat oahppiide, sátnelistu veahkehivččii giellaoahppama ja doarjošii oahppama. Sátnelisttut doarjoše maddái lunddolaččat giela oahppama ja geavaheami, muhto maddái ođđa sániid oahppama.

Ollislaš boadus lea, ahte jorgaluvvon oahppogirjjit leat stuora hástalus oahpahasas sihke sámemánáide, oahaheddiijde ja maddái ruovttuide gos veahkehit mánáid ruoktobargguin girjjiid ipmirdeami dáfus. Dákkár girjjit gáibidit sámemánáin ipmárdusa ja máhtu jurddašit teavsttaid eará láhkai go suomagielat girjji lohkkis. Ipmirdeami lassin lohki ferte dovdat ee. sániid suorggideami ja maddái suorggideami eará suopmaniin go maid son ieš hupmá. Muhtin ovdamearkkaide lean välljen čállit sániid synonymaid. Dainna háliidan čalmmustahttit, mot girji sáhtášii vuhtiiváldit eará suopmanguovlluid lohkiid ja eará suopmaniid sániid. Das sáhtášii leat álkes vuohki álkidahttit juobe muhtin osiin girjjiid lohkama. Dákkár beali ferte fuomášahttit go jorgaleaddjit leat mánggain eará suopmanguovlluin.

Iiris Mäenpää (2016) lei dutkan pro-gradu dutkamusaštis ánárašgillii jorgaluvvon matemahtihka girjjiid. Su dutkanohtosiid mielde oahppogirjjiin lea dehálaš mearkkašupmi sámegielaid ealáskahttimis ja seailluheamis. Oahppogirjjit maddái buktet ođđa tearmmaid ja fievriddit daid beaivválaš giellageavaheapmái. Mäenpää goittotge árvvoštallá leago jorgaleapmi dat buormus vuohki dasa, váikko leage ekonomalaš ja jođánis. Son čuoččuha ahte kultursensitivitehta dáfus dát ii goittotge leat dat buoremus čoavddus. (ee. Keskitalo 2010.)

Seammasullasaš bohtosat čuoččilit maddái mu dutkamusaš. Váldoservodaga dáfus mii lohkat girjji eará geahččanguovllus go Lulli-Suoma oahppit. Váttisvuohtan ii leat dat, ahte logašeimmet iežamet kultuvrras boastto geahččanguovllus. Váttisvuohtan lea dat, go girjjiin váilojit dahje leat hui unnán dieđut sániid birra. Hui dávjá fágas dahká berošdahttin dat, juos girjjiin hupmojuvvo álbma dieđut iežaset guovllu goski áššiin

dahje olbmui. Historjá oahppogirjjit leat hárvve neutrálat ideologijáid buohta ja girjjiid sisdoallu ja govat leat gaskaoapmi árvvuid ja ideáid viiddideapmái ja nannemii (Itkonen, Paatela—Nieminen 2015, 39).

Lean dál muhtin áigodaga čohkkán Suoma sámediggi oahppomateriálalávdegottis. Dán barggu olis lean oassálastán bargjoavkkuide, mat čuvvot girjji ráhkadeami. Lean čuoččuhan mángii dan, galgágo girjjiid čállit suopmana mielde vai eambbo girjegielá mielde. Dat, mainna lean ákkastallan girjjiid čállima guvttiin váldosuopmaniin, oarje- ja nuortasuopmaniin, lea dat go mis oidno nu unnán čállojuvvon giella birra. Dalle iežas suopmaniin čállojuvvon giella oidnošii juobe oahppogirjjiin. Dán bargovuogi galggašii guorahallat, válddašego dan átnu maiddái eará girjjiin. Dát suopmanerohusat bohtet bures ovdán maiddái dán dutkamušas, danin jo ovdalge namuhuvvon sátnelistu livččii dárbbášlaš ja ávkkálaš giela ovdáneami dáfus.

Suomabeale gávndu okta, sámegillii ráhkaduvvon, sámegielat vierisgiellan, girjeráidu – ii jorgaluvvon girjji, mas gávndojit guokte lohkgirjji. Mu mielas dat lea buorre ja doaibmi bargovuohki. Dákkár seammalágan bargjoavkut galggaše leat maiddái jorgaleaddjis doarjjan. Bargjoavku, geainna son sáhtta suokkardallat, guorahallat ja jearahallat veahki ja molssaeavttuid jorgalusaide.

Dákkár vuohki sáhtášii buktit vejolašvuoda čohkket jorgaluvvon sániin sátnelisttu, dalle sániide livčče seamma jorgalusat systemáhtalaččat maiddái buot girjjiin. Nugo mii diehtit, go ovttá girjji jorgalahtta, dat girjji lea anus mánggaid mánggaid jagiid, ja danin dat galggašii leat doaibmi girjji.

Mot nu gohčoduvvon “hejot jorgaluvvon” girjjit váikkuhit oahppiid giellamáhtui, rievdaditgo girjjit oahppiid giela? Álgitgo mii hupmat sámegiela váldogiela váikkuhusa vuodul? Váikkuhusat hupmangillii leat stuorrát. Oahppiide lea dál juo dábálaš dadjat bealle diimmu go oaivildit diibmobeale. Boahttevuodas min oktasaš davvisámegiella gáidá sierra gielaide ja gulahallan ovdamearkadihte rájiid rastá ii šat doaimma nu mot dál.

Dát dutkamuš ii vealttetgeahhta muital ollislaš gova Suomabeale sámeoahpahusas jorgaluvvon oahppogirjjiid dilis, dutkamušas leat leamašan fal guokte girjji. Nugo jo ovdalge namuhuvvon leat girjjit boarrásat muhto ain aidna davvisámegillii jorgaluvvon girjjit, mat leat bázahallan áiggis ja maiddái jagis 2016 ođasnuvvon oahppoplánain. Beroštahtti livččii čielggadit, mot eará davviriikkain geavatlaččat doibmet jorgaluvvon oahppogirjjit, mot eará davviriikkat leat lihkestuvvon girjjiid jorgalemiin, leago dilli seamma ja man boarrásat sin girjjit leat. Sáhtášeimmetgo mii Suomas atnit oahpahusas vaikkoba Norgga bealde jorgaluvvon matematihkkagirjji.

Eanas oassi oahppogirjjiin leat jorgaluvvon girjjit, muhto sávvamis jagiid áigge dilli rievdá buoret guvlui. Bargu váldá guhkes áiggi, gáibida olu ruđa ja mánggabealat girjjiid ráhkadeaddjit, ovdalge oahppit besset

lohkat iežaet gillii dahkkon girjjiin. Nugo jo dutkamuša álgoeahčen namuhin, oahppogirji lea sihke oahppi ja oahpaheaddji bargoneavvu, man galgá dikšut, fuolahit ja ovddidit. Oahppi galggašii oahpistit giddet fuomášumi dasa, mii lea oahppogirjjiid sajádat servodagas ja maiddá servodatlaš árvvuid váikkuhusat daidda girjjiide.

Ferte muituhit, ahte ee. historjjáohpahus skuvllas lea olu earáge go dáhpáhuvan áššiid birra muitaleapmi. Historjjá doaibmán vuolledásis lea ee. lasihit ja nannet oahppiid vásttolaš servodaga láhttun, ipmirdit olbmuid doaimmaide váikkuheaddji motivvaid ja maiddá ovddidit oahppi identitehta (Perusopetuksen opetussuunnitelma 2014, 257). Historjjá oahppogirjijt muitálit dieđu oahppiide guovtti dásis, kognitio ja identitehta dásis. Kognitiodássi historjjágirjjiin dárkkuha ođđaseamos dutkamušaid dieđu sirdima oahppiide. Identitehtadássi fas oaivvilda dan, mot oahppi hukse iežas identitehta historjjálaš konteavstta bakta ja maiddá dan, mot álmotjoavku kollektiivalaš muitu ollášuvvá historjjá oahpahusas. (Skórzyńska 2017, 140—141.) Daid beliid oahpamis dát boares oahppogirjijt eai doarjjo. Oahppogirjijt eai motge doarjjo oahppit oahpama nu mot oahppoplána mis gáibida. Oahppogirjijt eai motge doarjjo bagadit oahppiid atnit árvvus sierra gielaid ja kultuvrraid ja maid ovddidit guovtte- ja mánggagielatvuoda. Girjjiid jorgaleamit eai motge nannet oahppiid gielalaš diđolašvuoda ja metalingvisttalaš dáidduid.

Mervi Skopets (2013) lea dahkan progradu -dutkamuša suomagielas anárašgillii jorgalami birra. Su dutkanmateriálan eai lean oahppogirjijt, baicca Ođđa Testameantta ja daid teavsttaid jorgaleapmi. Su dutkamuša ulbmilin lei čielggadit, mot greikkagiela Ođđa testameantta álgogiela tearpmat leat realisttalaččat anárašgiela Biibbalis. Su dutkamuša boadus lei, ahte anarašgiela biibbajorgalusa ii dárbbáš dahkat álgogielas, Ođđa testameantta kreihkagielas. Jorgalusaid sáhtá jorgalit suomagiela bakte. Dutkanmateriálan leat Biibbalteavsttat suomagielat 1992 jorgaluvvon Biibbalis. Mu oaidnu durkanbohtosiidda sáhtášii leat, ahte anarašgiella čuovvu eambbo suomagiela go váikkoba davvisámegiella. Dahje leago Biibbal jo mu mángii jorgaluvvon girji, ja dasa leat doarjan vel eará sámegilliide jorgaluvvon Biibbalat.

8.2. Mot unnitloguálbmogat ovdanbuktojuvvo girjjiin

Dán dutkamusaš bođii bures ovdan dat, man unnán Suoma unnitloguálbmogiid sápmelaččaid ja rámánaid birra lea diehtu oahppogirjjiin. Buot dieđut mat girjjiin bohte ovdan, ledje hui álmolaš dieđut, makkárge čiekŋálut dieđuid girjijt eai mitalan. Mearkašahti lei, man olu seammasullasaš dieđut gávdnojedje sámiiid birra sihke historjja ja oskkoldaga girjjiin. Historjjagirjjis gieđahallojuvvui 1600—logu historjja sámiiid birra. Diehtomearri ii goit leat lassánan duon rájes.

Oahppogirjjiin lea leamašan sajádat álo oahpahusas, goitge Karvonen jo (1995,11) oaidná rievdadusa dáhpáhuvvan 2010-logu rájes. Pirjo Karvonen čálii jo 1990-logus nákkosgirjjistis, mot oahppogirji sajádat unnu ja mot earálágan oahppomateriálat ja oahpahanneavvut buktet eanet saji oahpahussii, ja girjjit eai leat šat nu guovddážiis oahpahusas. Mu oainnu mielde sámegeielat oahpahusas girjjiin lea stuorit sajádat go vaikkoba suomagielat oahpahusas, sámegeielat gárvves oahppomateriála ja sámegeillii čállojuvvon teavsttat gávdnojit nu unnán.

Solbakk ja Solbakk (2005, 22) leaba čállán identitehta birra čuovvovaččat: "Identitehta sisttisdoallá dan, ahte min vuordámušat vástidit dan govvi, mii lea ásahuvvon iežamet hárrái, dan čilgema ektui mii birrasis lea min hárrái. Sámiid identitehta dovdomearkkat leat doaivagat ja vásáhusat, mat bohtet oidnosii go sápmelaččat deaivvadit gaskaneaset ja go servvoštallet dážaiguin siidaguoibmin, bálván, vánhemiin jna". (Solbakk, Solbakk 2005, 22.) Dát oahppogirjjit eai doarjjo min árbevirolaš identitehta seailuma. Girjjit leat jorgaluvvon oahppogirjjit ja dat eai leat čállojuvvon min geahččanguovllus. Girji ii čuovo sámeárvvuid, masa mii galggašeimmet bajásgeassit oahppiid. Suomagielat girjjiid lohkkiide diehtu sámiid birra ii boađe sin diehtui. Sámiid birra čállojuvvon temasiiddut gávdnojit sušše jorgaluvvon girjjiin. Dátge ii motge nanne sámemánáid identitehta váldoservvodaga siste, váldoservvodagas ii leat dát unnánas diehtuge sámiid birra.

Ryhänen ja Rätty (1995) gávnaheigga iežaska dutkamušas sáme kultuvrra buohta, mot girjjiin dieđut leat hábmejuvvon listun. Soai gávnaheigga dat čuovui nu sáme kultuvrra muhto eambbo vel románakultuvrra birra čállojuvvon dieđuin. Dieđut ledje čállojuvvon, makkárge čilgehusaid haga. Dát seamma boahťá ovdán dán dutkamušas, oahppogirjjiid dieđut unnitloguálbmogiid birra ledje unnán ja hui almmolaš dásis. Historjjá girjji dieđut govvidit sápmelaččaid ja románaid dili 1600—logus. Goitge dieđuid heiveše mitalit ain dála áiggi sámiid ja románaid birra, diehtomearri ii leat lassánan. Dat lunddolaččat dagaha, ahte girji ii motge nanne sámiid sajádaga historjjá servodagas, iige girji motge nanne sámemánáid sámeidentitehta dála servvodagas.

Románakultuvrra birra diehtu lei ain "geahppasit diehtu" ja oasis mat sin kultuvrras leat álot áigge leamašan guovddážiis, daid birra ii namuhuvvon girjjiin ollenge. Obalohkai diehtu lei unnán váikko romanathan leat máinnašuvvon maiddá oahppoplánas oktas Suoma unnitjoavkun, ii fal dála oahppoplánas muhto juo ovddiibuin. Románaid kulturárbevierru lea seilon sin álbmoga gaskkas čavgasit, vaikko sii álot áigge leat leamašan majoritehta joavkun. Sii leat seilon iežaset joavkun iežaset dábiiguin ja eallineavttuiguin mat nannejit identitehta. Diehtu lea sirdášan lunddolaččat njálmmálaš árbediehtun boarrásit olbmuin nuorabuidda. Oktan ovdamearkan leat sin biktasat, mat leat árbevieru seailuma eaktun. Árbevieru seailun fas nanne sin identitehta. (Grönfors, Virolainen, Åkerlund, Louhela 1997, 172.) Nugo dátge girjjit jo čájehit, románaid birra dieđut eai oahppahuvvo jur ollenge. Unnitloguálbmogiid birra mitaluvvon dieđut nanneše

sin dili ja unnidievčče ovdagáttuid álbmogiid guovdut. Boares stereotyhpalaš oainnuid mearri sáhtáši unnut ja álbmogat buorebut dohkehuvvoše iežaset váldoservvodagain seamma dássai.

Mari Simonen (2016) dahkan pro gradu dutkamuša mot Suopma ja suomelašvuohta muittaluvvo badjedási oahppogirjjiin. Lea son gávnahan ahte vela otná beaivvege románaid birra muittaluvvo unnán dieđut. Suoma unnitloguálbmogiin suoma-ruoŋalaččain, sápmelažžais ja sisafárrejedjiid birra leat čállojuvvon eambo dieđut go románain. Simonen (2016) mielde eará románáčearddain leat oktiigullelašvuohta, dat ii lgoitge nanne iige lokte románaid dili Suomas. Oahppogirjjiin románat bohttasdahttojuvvo Supmii boahán geajideaddjiide ja maiddá eará álbmogiidda geat eai leat vázzan skuvllaid

Háliidan namuhit goit moadde románakultuvra guovddáš árbevirolaš dábi, mat goitge eai motge namuhuvvon girjjiin ja maid min váldoservodat ii sihkarit dovdda ja mat dieđut sáhtáše veahkehit váldoservodaga olbmuid ovdagáttuid. Okta guovddáš kulturárbevierrun lea ráinnasvuohta dahje buhtisvuohta. Maiddá dolin go románat elle johtti eallima, sii geahččaledje čuovvut sin árbevirolaš dábi, ráinnasvuođa. Dat ráinnasvuhtii gullelaš dábit leat leamašan vuodđun románaid gaskkas sin siskkildas ortnegis ja láktasa maiddá sin oktiigullelašvuhtii, mii lea ollislaš ráva olles eallimii. (Grönfors, Virolainen, Åkerlund, Louhela 1997, 173.)

Boarrásit olbmuid gudnejahttin lea románakultuvrra vuodđu ja boares olbmot leat riggodat. Buot sin dábit čatnasit boarrásit olbmo gudnejahttimii. Maiddá románaid dáhpi hupmat garra jienain ja dearvvaheapmi garra jienain lea sin kultuvrra dáhpi. Váldoservodat ii dovdda sin dábit ja danin mángii jurddašit sii háliidit fuomášumi jiena geavaheamin. (Grönfors, Virolainen, Åkerlund, Louhela 1997, 173.) Dákkár árbevirolaš dieđuid oahpaheapmi jo skuvllas rabašii čálmmiid ja buvttasii eambo ipmárdusa sin kultuvrra birra ja maiddá unnidivččii ovdagáttuid románaid birra.

Klaus Toivonen (1990) lea dahkan dutkamuša, mas son lea čielggadan makkár miellaguottut Davvi-Suoma vuodđoskuvlla oahppiin 3-9 luohkálaččain leat etnalaš unnitlogujoavkkuid birra. Dutkamušas son guorahalai sápmelaččaid ja románaid. Vuodđoskuvlla oahppiid vástádusaid vuodul lohtanedje golbma guovddáš ášši, maid sii namuhedje románaid birra. Románat leat eahpevuoiggalaččat, tøykeät (eng. rude) ja ilgadat. Sápmelaččat leat veahkasat, rehálaččat ja siivot. Vástádusat ledje dán ortnegis.

Toivonen (1990) dutkamuš čájeha, ahte oahppogirjjiid dieđut eai goit unnit váldoservodaga ovdagáttuid sámiid ja románaid birra. Lea bálddahahti, ahte 3-9 luohkálaččat jurddašit jo ná negatiivalaččat románaid birra. Stereotipiijaid seailun sáhtá váikkuhit negatiivalaččat unnitloguálbmogiid identitehtii. Kuokkanen (1999, 97) govvida etnostreassan dili, mas olmmoš dovda su identitehta lea jearaldatvuloš iige son nagot deavdit dakkár sajádaga servodagas go makkarat duođalaš dahje hutkojuvvon gáibádusat leat. Deavdit saji das makkár sápmelaš dahje románá lea. Bajásgeassima ja media sáhtá atnit eanemusat mearkkašahhti

stereotypijaid bajásdoallin. (Peltonen 1998, 22.) Nugo ovdalge jo namuhin rivttes dieđuid juohkin oahppogirjjiin unnidivččii jo ovdagáttuid. Dán dutkamuša girjjiin čállojuvvon áššiid mearri ii boađe buoridit dili. Dainna rivtterdieđuid juohkimin jo oahppogirjjiin basttaše veháziid miede rievdadit unnitloguálbmogiid oainnuid váldoservvodahgii gullevaž olbmuid čálmmiin. Oahppogirjjiit leat goit girjjiit, maid juohke suomelaš skuvlamánna lohka skuvlaáigodagas.

Oahppogirjjiin eai gávdno makkárge dieđut ee. duodjeárbevierus, vaikko dat lea nannosit gullan goabbáge kultuvrra ealáhusaide. (Grönfors, Virolaine, Åkerlund, Louhela 1997, 173, Seurujärvi—Kari, Morottaja, Pentikäinen, Hirvonen, Aikio—Puoskari 1997, 127.) Girjjiis namuhuvvui románaid biktasat, muhto goas biktasat bohte dahje gii daid dagai, dat bealli bázi lohka mitalgeahtta.

Simonen (2016) dutkamusaš bođii ovdanmaiddái dat, man stuora deattu oahppogirjji govain lea go lohkit huksejit iežaset miellagovaid. Govat báhcet buorebut millii ja daid sáhtá jođánit ja álkit fal geahččat iige dat oro ahte don studeret. Govat geasuhit lohkki bláđet girjji. Govat dorjot teavstaid ja muhtin teavsttaid sáhtá nannet vel eambo heivvolaš govaiguin. Goitge govat sáhttet doalvut girjji lohkki maiddái áibbas endorii duohtaáššis. Nugo gullo boares dadjanmálla okta govvá vástida duhat sáni.

Sullásaš jurdagat badjáneje munnje, logadettiin daid girjjiid. Girjjiin maid guorahalen lei goabbáge meavrresgári govva. Leago meavrresgáris velá nu stuora mearkkašupmi go maid govat háliidit mitalit? Guorahaladettiin maiddái eará girjjiid, gávdnui meavrresgári govva logahaga suomagielat psykologijagirjjiis *Skeema 4*. (Aarnio, Autio, Jämsä, Paavilainen, Suomalainen 2017, 124) kapihttalis; “*Mielladearvvašvuohta lea psyhkalaš dássedeattu vihkkehallan.*” Dán kapihttalis meavrresgári govvateavsttas čállojuvvo, ahte sápmelaččaid dološ oskui gulai meavrresgáris ja dat lei šamána, gii sáhtii leat oktavuodas vuoiŋgalašmáilbmái. Šamána lei olmmoš gii gulai jienaid. Girjji teavsttas dat buohtastahttojuvvui otná beaivve olbmuide, geat buhcet mielladearvvašvuođain ja gullet jienaid, hallusinaatiot.

Hirbmat stuora deattu girjjiis fas bidjo sámiid dološ luondduoskku ja oskui gullevaž áššiide. Lea dieđusge buorre namuhit áššis, muhto daid áššiid sadjai livččii girjjiis sáhtán váldit duoin muhtin oasi eret ja dan sadjai livččii sáhtán lasihit váikkoba sámiid davviguovlluhistorjja ja gos sámit leat dáppe davvin orron.

8.3. Čeahkkáigeassu ja dutkandarbbut

Jahki 2019 lea ON:n álgoálbmogiid gielaide jahki. Jagi temán lea čalmmustahttit máilmmi eamiálbmogiid gielaide. Temájagi ulbmilin lea lasihit dieđu eamiálbmogiin ja dieđihit eambo gielaide áittavuollásaš dilis. Máilmmis hubmojuvvo s. 6700 eará giela ja daid gielain 40% leat áitatvuloš gielat. (ON 2019, <https://en.iyil2019.org/>.) Oahpahus- ja kulturministeriija lea ávžžuhan buot Suoma skuvllaid ávvudit sámiid

álbmotbeaivvi (Samediggi 15.2.2018). Suoma sámediggi ja mánggat searvvitge leat čohkken fáktá dieđuid sámiid birra iežaset neahttsiidduide. Sámi guovddášgirjerádjju Roavvenjárggas lea buvttadan suomelaš skuvllaide oahppamateriálapakehta sáme kultuvrras. Sierra luohkkadásiide plánejuvvon pakehtat leat válbmašat Suoma skuvllaide sámi álbmotbeaivvi várás ja gávdnovit neahtas. (Wesslin, 11. 12.2018.) Sávaldat lea, ahte dainna oládivččiimet Suoma skuvlamánaide ođđa ja rivttes dieđuid sámiid birra. Unna dagut sáhttet jo rievdadit oainnuid ja láhttenmáliin. Livččiigo Norggas doaibmi *Ofelaš*—málle doaibmi vuohki Suomas.

Jagis 2014 Suomas válde atnui ođđa oahppoplánavuodustu ođastusaid. Vel dálge ođđa oahppoplána ii gáibit, ahte oahpahas galggašii válđojuvvot vuhtii sámit Suoma eamiálbmogin. (Opetussuunnitelman perusteet, 2014.) Rievdadus ovddit oahppoplánii ii dáhpáhuvan. Oahppoplánas namuhuvvo Ovtastuvvon Našuvnnaid eamiálbmotvuoigatvuođajulggastus, mii dorvvasta sápmelaččaid vuoigatvuođaid ja maid Suopma lea čatnasan čuovvut. (Ulkoasiainministeriön julkaisu 5/2016.) Gáibáduš lea dieđusge oalle unni, muhto sávaldat lea, ahte juobe dát okta cealkka rábádivččii muhtin skuvllaid, muhtin oahpaheddjiid čalmmiid oahpahišgoahit juobe juoidá sápmelaččaid birra, vuordámušat mis goitge leat. Boahhteáiggis čuovvovaš oahppoplánaođastanbarggu áigge fertet bargat garrasit ja diđolaččat vai miii viimmat oaččošeimmet oahppoplánii ođđa merkema. Buot Suoma skuvllat galget lohkat ee. sámiid ja románaid birra albma dieđuid ja viidábut. Buot oahppogirjiide fertet oaččut kapihtaliid, eai fal sámegilli jorgaluvvon girjiide dieđuid sámiid ja románaid historjjalas dilis gittá otná beaivái.

Dákkár unna daguiguin sávvat, ahte váldoservodaga mearrádušaid dáhkkiid čalmmit rahpášivčče oaidnit iežaset riikka unnitloguálbmoga dehálažžan ja anašii dan eambbo árvvus. Sávan, ahte juohke skuvlamánna Suomas oaččošii oahpásnuvvat skuvlaáigge oahpahas sámiid ja románaid dilis duohta dieđuid ja maiddáid oahppat sin historjá birra. Nugo dát dutkamuš girjjit čájehit, sámiid ja románaid birra muitaluvvon diehtu lea unnán ja váillevaččat.

Suomas lea iežaset kolonialisma historjá. Viggamušat suddadit sámiid váldoservodahkii ja eahpeolmmošlaš láhttemiin leat easka dál álgán almmolaččat hupmat. Áššit gáibidit ain lassedutkamušaid. Eamiálbmoga vealaheapmi ja soardin leat dábaš ovdamearkkat kolonialisma válldi geavaheamis, vaikko Suopma ii čána daid sámeáššin iige sámiide gullevaš áššin. Universitehtaoahpahas lea dahkkojuvvon čielggadeapmi, mas čielggahuvvui mot sámiid historjá oahpahuvo. Boađus lei, ahte čiekjudan kurssat sámiid historjjá birra oahpahuvojit muhtin sajiin, muhto almmolaš dásis fáddá ii čatno ii oassin suomelaš historjáige. (Hakala & Hakola & Laakso 2018, 7—8.) Juos guorahallá Suoma eará unnitloguálbmogiin seammasullasaš kolonialisma váikkuhusaid historjjás, ovdamearkan Suoma románaid leat jahkečuđiid áigge vealahuvvon, soardiduvvon ja geahččaluvvon suddadit váldoservodahkii. Dát historjjá sevdnjes áiggit eai loktan dutkamušain almmolaš dási historjái. Mánggakultuvrralaš Suoma historjjás dát áššit gieđahallojuvojit nu, ahte dat muittuhit

buorebutge kolonialisma miellaguottuid. (Hakala & Hakola & Laakso 2018, 8.) Unnitloguálbmogiid birra oahpahuvvo unnán manje skuvllas. Bággolaš kurssaid ja faktadieđu lásiheapmi oahpahussii buvttášii goit bohteáiggi bargiide ođđa ja rivttes oainnuid unnitloguálbmogiin.

Unnitlogujoavkkuid siste vásáhusat vealaheamis leat bohtán ovdán erenoamážit románaid gaskkas. Emeritaprofessor Majut Aikio govvida sápmelaččaid vealaheami suomelaš servodateallima čáhppes čuoggán. Dat lea jo nu lunddolaš oassi ahte dasa eai šat gidde fuomášumi. Oktan oassin, mii govvida sápmelaččaid ja suomelaččaid eará árvvolaš dili servodagas, lea Maamme-girji, mii lea eanemusat lohkkjuvnon suomelaš girji ja dát girji lea leamašan logiid jagiid maiddá oahppogirjin skuvllain. (Aikio 2006, 21—34.) Stereotypiijat ohppjuvnot jo mánnávuodas, danin lea dehálaš ahte dain hubmojuvvošii jo skuvllas ja dalle oainnuid sáhtášii njulget (Paasi 1984, 25—26).

Stereotypiijain leat guhkesáiggi váikkuhusat ja daid lea váttis rievdadit. Dieđu lasiheapmi ii unnit daid, váikko sáhttáge rievdadit veháš boares miellagovaid. Sápmelaččat leat geahččalan váikkuhit olggobeale olbmuid miellagovaide. Sii leat buktán ovdán eambo duođalaš kultuvrra, earálágan beliid kultuvrras. Diehtjuohkin lea lasihuvvon ja leat leamašan juobe miellačájeheamit. (Lehtola 1999, 26.) Almmolaš dásis rivttes dieđuid váilun váldoservodaga olbmuid dagaha, ahte riekkis jorra ja seamma diehtu juhkkjuvvo jagin nuppái. Dilli ii rievdda ovdalge mii álggahit systemáhtalaš dili buoridandoaimma áivve min nuoramus mánáin.

Suoma sámediggi nuoraidráđđi dingui sápmelaš rapartistta Ailu Valles rapbihtá, man ulbmilin lei ráhpat ságastallama sámiid stereotypiijain. Bihttá lea oaiivilduvvon suomelaš váldoservodaga hoahkamii nunnuka-nunnuka sketsaide dahje sketsit ja lávlagiidda. Dán bihttá ulbmilin lei jávkkadit ovdagáttuid sámiid guovdu, árvvoštallat stereotypiijaid ja maiddá oahpahit suomelaččaide juoidá sámiid birra. (Huovinen 1.6.2015.)

Norströma (1986) dutkamuša mielde govva lea muhtinlágan giella, mii atno kommunikašuvnna oktan reaidun. Muhtumin govva juohká fáktadieđu, oainnuid dahje dieđuid diđolaččat geahččái. Muhtumin govvas sáhttá leat ideologalaš ja psykologalaš váikkuhus, dát leat eambo min jurdda- ja vásáhusdásis, ii nuge das maid mii vásihit go geahččat gova. Dát Nordström dutkamuša oaidnu ii ollašuva dán dutkanmateriála girjiin. Girjiid govat eai doarjjo čállojuvnon dieđuid ja teavstaid.

Unnitlogu jovkui gullevašvuhta sáhttá leat muhtumiid mielas eksohtalaš ášši, vaikko juohkehaš mis gullá muhtin etnalaš jovkui. Doaba leat hárvánan čátnát oktii unnitloguálbmogiidda ja áittavulošálbmogiidda. (Liebkind 1988, 37.) Dát oaidnu bohtá ovdan mu dutkamusaš nu girjiid dahkkiid mielas go maiddá govaid välljeaddjiid dáfus.

Nugo fuobmát, leat mánggat dutkamušat dahkkon oahppogirjjiin ja girjjiid sisdoaluin. Áigi dain lea goit gollan ja ođđa dutkamušaide lea dárbu. Lea dehálaš čielggadit, leago dilli rievdan unnitloguálbmogiid ja váldoservodaga gaskkas ja mot loktet unnitloguálbmogiid sajadaga servodagas váldoservodaga dássái. Oláhitgo mii goassege dan.

Dán seamma dutkamuša sáhhtášii dahkat ođđásit de go gávdnojit ođđa girjjiid, mat leat jorgaluvvon davvisámegillii. Llvččii beroštáhtti veardádallat maid ja mot ođđa oahppoplánaodaštusa maŋná dahkon oahppogirjjiid mitalit unnitloguálbmogiid birra. Ožžotgo unnitloguálbmogat stuorit sajadaga girjjiin. Vai váikkuhitgo buot sisafárremat nu Suoma historjjáčállimii, ahte iežamet riika unnitloguálbmogat deattu girjjiin láhppu ain unnibun.

Gáldut:

Aarnio, Kia & Autio, Sari & Jämsä, Johanna & Paavilainen Petteri & Suomalainen, Sanna 2017. Skeema 4. Tunteet, psyykinen hyvinvointi ja mielenterveys. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy.

Ahtineva, Aija 2000. Oppikirja – tiedon välittäjä ja opintojen innoittaja? Turku: Turun yliopisto.

Aikio, Annukka 1981. (doaimm.), Uusi sivistyssanakirja. Ođasmáhttan Rauni Vornanen. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Aikio, Marjut 2006. Sopimattomat saamelaiset. Tiedepolitiikka 4/2006. 21—34. Edistysellinen tiedeliitto ry.

Aikio—Puoskari, Ulla 2001. Saamen kielen ja saamenkielinen opetus pohjoismaissa. Tutkimus saamelaisten kielellisistä ihmisoikeuksista Pohjoismaiden kouluissa. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Aikio—Puoskari, Ulla 2006. Raportti saamelaisopetuksesta Pohjoismaiden peruskouluissa. Vaasa: Ykkös-Offiset Oy.

Aikio—Puoskari, Ulla 2007. Saamelaisopetus osana suomalaista peruskoulua—kielenvaihdoksen vai revitalisaation edistäjä? – Ante Aikio & Jussi Ylikoski (doaimm.), Sámit, sánit sátnehámit. Helsinki: Suomalais—Ugrilainen seura. 73—84.

Aikio—Puoskari, Ulla 2015. Saamen kielet ovat Euroopan alkuperäiskieliä.

https://www.edu.fi/perusopetus/aidinkieli/saamenkieli/saamen_kielet.

Aikio, Ulla & Mursula Jussi & Puoskari Ilpo 1982. Saamelaisen elämänmuodon murros. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia 32.

Ainiala, Terhi & Saarelma, Minna & Sjöblom, Paula 2008. Nimistötutkimuksen perusteet. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Aitonurmi, Eeva-Maija & Ceder, Satu 2003. Kohtaavatko kääntämisen teoria ja käytäntö? Katsaus venäläisiin lingvistisiin käännteorioihin. Tampereen yliopisto. Pro gradu—dutkamuš.

Anttila, Pirkko 1996. Tutkimisen taito ja tiedon hankinta. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Anttila, Sonja & Leskinen, Jouni & Posti-Ahokas, Hanna & Janhonen-Abuquah, Hille. (2015) Performing gender and agency in home economics textbook images. Girjijis: Diversities and Interculturality in Textbooks. Finland as an Example. Hahl Kaisa & Niemi Pia-Maria & Johnson Longfor Rita & Dervin Fred. (doaimm.), Cambridge Scholars Publishing.

Bertills, Yvonne 2003. *Beyond Identification. Proper Names in Children's Literature*. Åbo: Åbo Akademi University Press.

Borgström, Pauliina 2006. *Jumala loi ihmisen mieheksi ja naiseksi: tutkimus peruskoulun yläluokkien uskonnon oppikirjojen omaleimaisesta seksuaalikasvatuksesta suhteessa terveystiedon oppikirjoihin ja kirkon etiikkaan*. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Capdeville, Sophie Alix 2014. *Saamenkielisen kirjallisuuden synty Suomessa*. – Pigga Keskitalo & Veli-Pekka Lehtola & Merja Paksuniemi (toim.), *Saamelaiden kansanopetuksen ja koulunkäynnin historia Suomessa*. Turku: Painosalama Oy. 87–103.

Capdeville, Sophie Alix 2017. *Katsauksia. Saamenkielinen kirjallisuus Suomessa*. 63454-Artikkelin teksti-71694-1-10-20170503 –Tieteessä tapahtuu 3/2017. 40–43.

Edegren, Helena Edegren, Torsten & Hanste, Tuulikki & Hellström, Martti & Jutila, Ulla Maija & Plathan Tuula & Probst Ilpo & Rokka Pekka 1996. *Áigematki Suoma historjái*. 1. painos. Sámediggi.

Edegren, Helena Edegren, Torsten & Hanste, Tuulikki & Hellström, Martti & Jutila, Ulla Maija & Plathan Tuula & Probst Ilpo & Rokka Pekka 1996. *Aikamatka Suomen historiaan*. 1–2. painos. Werner Söderström Osakeyhtiö

Eriksen, Thomas Hylland 2001. *Small places, large issues: an introduction to social and cultural anthropology*. London: Pluto Press.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha 1999. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha 2008. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Fjellström, Phebe 1985. *Samernas samhälle. I tradition och nutid*. Stockholm: Nordstedt & Söners Förlag.

Granqvist—Nutti, Karin 1993. *Samerna i svenska läroböcker 1865—1971*. Umeå: Centrum för arktisk forskning.

Grönroos, Martti 1982. *Kvalitatiiviset kenttätutkimukset*. Helsinki: WSOY.

Grönfors, Martti & Virolainen, Kari & Åkerlund, Tuula & Louhela, Paavo 1997. *Suomen romaaniväestö: unohdettu kulttuuriryhmä*. – Juha Pentikäinen & Marja Hiltunen (toim.), *Suomen kulttuurivähemmistöt*. Helsinki: Yliopistopaino. 149–182.

- Grönroos, Martti & Vilkkä, Hanna 2011. (doaimm.), Ikkunoiota tutkimusmetodeihin. Metodien valinta ja aineistonkeruu: Virikkeitä aloittelevalla tutkijalla. Jyväskylä: PS—Kustannus. 124—141.
- Hagfors, Irma 2003. The Translation of Culture-Bound Elements into Finnish in the Post-War Period. *Meta* 48:1—2. 115—127.
- Hakala, Emma & Hakola, Iina & Laaksi, Jenni 2018. (doaimm.), Kenen historia? Raportti monipuolisen historian tutkimuksen, -opetuksen ja vuoropuhelun tilasta ja haasteista Suomessa. HWB Report 3, 10/2018. Helsinki.
- Hannus, Matti 1996. Oppikirjan kuvitus: Koriste vai ymmärtämisen apu. Turku: Turun yliopisto.
- Hirsijärvi, Sirkka & Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula 2009. Tutki ja kirjoita. Tampere: Vastapaino.
- Hirvonen, Vuokko 1994. Saamelaisen kirjallisuus ja taide.—Ulla-Maija Kulonen, Juha, pentikäinen ja Irja Seurujärvi—Kari (doaimm.), Johdatus saamelaistutkimukseen. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. 101—121.
- Hornberger, Nancy. H., & Skilton-Sylvester, Ellen. (2000). Revisiting the continua of biliteracy: International and critical perspectives. *Language and Education*, 14 (2). 96—122.
- Huovinen, Heli 1.6.2015. Saamelaisnuorten vastaisku –Nunnuka-lai-laa-kappaleesta oma versio Ailu Vallen esittämänä, <https://yle.fi/uutiset/3-8035634>. Yle uutiset 1.6.2015. Lohkan 3.11.2018.
- Häkkinen, Kaisa 2002. Suomalisen oppikirjan vaiheita. Helsinki: Suomen tietokirjailijat.
- Ingo, Rune 1990. Lähtökielestä kohdekieleen. Johdatus käännöstieteeseen. Helsinki: WSOY.
- Isaksson, Pekka 2001. Kumma kuvajainen. Rasismi rotututkimuksessa, rotuteorioiden saamelaiset ja suomalainen fyysinen antropologia. Inari: Kustannus Puntsi.
- Isaksson, Pekka & Jokisalo, Jouko 1998—2000.
<http://www.lyseo.edu.ouka.fi/suvaitsevaisuus/vahemmis/romanit/stereoty.html>. Lohkan 1.11.2018.
- Itkonen—Kaila, Marja 1987. Suomentaja soita ylittämässä.— Terho Itkonen ja earát (doaimm.), *Virittäjä* 91. Kotikielen seuran aikakauslehti. Helsinki: Kotikielen seura. 441—444.
- Itkonen, Tuija & Paatela-Nieminen, Martina (2015). How is the Other Produced in Two Finnish ABC (E-) Books. Teoksessa *Diversities and Interculturality in Textbooks. Finland as an Example*. Hahl Kaisa & Niemi, Pia-Maria & Johnson Longfor, Rita & Dervin, Fred. (doaimm.) Cambridge Scholars Publishing

- Julkunen, Marja-Liisa 1988. Oppikirja tekstianalyysin kohteena. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Jänis, Marja 2001. Kääntämisen laatu. – Riitta Oittinen & Pirjo Mäkinen Pirjo (doaimm.), Alussa oli käännös. Tampere: Tampereen Yliopistonpaino Oy—Juvenus Print. 67—81.
- Jänis, Marja 2009. Sanatarkasti venäjistä suomeksi. Idäntutkimus 2/2009. 27–37.
<https://docplayer.fi/3671321-Sanatarkasti-venajasta-suomeksi.html>. Lohkan 16.9.2018.
- Kari, Jouko 1987. Oppimateriaalitutkimuksen teoreettisia lähtökohtia. Jyväskylä.
- Karvonen, Pirjo 1995. Oppikirjateksti toimintana. Suomalaisen kirjallisuusseuran toimituksia 632. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- KARVI, 2015. Huhtanen, Mari & Puukko, Mika (doaimm.) Saamen kielten opetus ja osaaminen Saamen kielten oppimistulokset perusopetuksen 7.–9. vuosiluokilla 2015.
https://karvi.fi/app/uploads/2016/04/KARVI_2116.pdf.
- Kauppinen Anneli 2006. Oppikirjakritiikin mahdollisuudet. Girjgis Hyvä kirja (doaimm.) Pirjo Hiidenmaa & Raimo Jussila&Annika Nissinen. Jyväskylä: Suomen tietokirjailijat ry.
- Kastilan, Maria 2009. Oppilaan oma uskonto perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa. Helsinki: Helsingin yliopisto, uskonnon pedagogiikan laitos. Pro gradu—dutkamuš.
- Keskitalo, Pigga 2010. Saamelaiskoulun kulttuurisensitiivisyyttä etsimässä kasvatusantropologian keinoin. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Keskitalo, Pigga 2017. Kultunsensitiiva sámí skuvla. Davvi girji.
- Keskitalo, Pigga 2017. Saamelaispedagogiikka ja kulttuurisensitiivisyys. –Minna Körkkö & Merja Paksuniemi & Sari Niemisalo & Rauna Rahko-Ravantti (doaimm.), Opintie sujuvaksi Lapissa. Turku: Painosalama Oy. 119—131.
- Keskitalo, Pigga & Määttä, Kaarina & Uusiautti, Satu 2013. Saamelaispedagogiikan aika.
<http://www.julkari.fi/handle/10024/104501>. Lohkan 1.12.2018.
- Keskitalo, Pigga & Määttä, Kaarina & Uusiautti, Satu 2013. Sámi Education. Rovaniemi: University of Lapland.

Korva, Minna-Maarit 2012. Romanit ja saamelaiset yläkoulun maantiedon, historian ja yhteiskuntaopin oppikirjoissa. Rovaniemi: Lapin yliopisto. Pro gradu—dutkanu.

Klinberg, Göte 1986. Children's Fiction in the Hands of the Translation. CWK Gleerup. Malmö.

Kuokkanen, Rauna 1999. Etnostressi sillanrakennukseen. Saamelaisen nykykirjallisuuden minäkuva. – Marja Tuominen & Seija Tuulentie & Veli-Pekka Lehtola & Mervi Autti (doaimm.), Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit, osa 1: Outamaalta tunturiin. Rovaniemi: Lapin yliopisto ja Kustannus Puntsi. 95—112.

Kylli, Ritva 2013. Lukuhaluinen luonnonkansa. <http://elektra.helsinki.fi/oa/1797-2299/7/1/lukukyll.pdf>
http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=530. Suomen Kouluhistoriallinen Seura.

Lampinen, Johanna 2013. Vähemmistöt oppikirjoissa—erilaisuutta etäältä tarkkailtuna? Etnisten ja kansallisten vähemmistöjen sekä alkuperäiskansojen huomioiminen peruskoulun 5., 6., ja 7. luokan äidinkielen kirjallisuuden, historian, maantiedon, uskonnon ja elämäntutkimustiedon oppikirjoissa 2000-luvulla. Ihmisoikeusliitto.

https://ihmisoikeusliitto.fi/wpcontent/uploads/2014/10/Oppikirjaselvitys_Ihmisoikeusliitto_2013.pdf.

Lohkan 14.9.2018.

Laki Saamelaiskäräjistä, 1995, §3. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1995/19950974#a974-1995>.

Lohkan 30.10.2018.

Lappalainen, Antti 1992. Oppikirjan historia. Kehitys sumerilaisista suomalaisiin. Porvoo: Wsoy.

Lehtola, Veli-Pekka 1997. Rajamaan identiteetti. Lappilaisuuden rakentaminen 1920—ja 1930—luvun kirjaallisuudessa. Helsinki: SKS.

Lehtola, Veli-Pekka 1999. Alto saamelainen ei syö haarukalla ja veitsellä. Stereotyyppiä ja saamelanen kulttuuritutkimus. –Seija Tuulentie & Veli-Pekka Lehtola & Mervi Autti & Marja Tuominen (doaimm.), Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit: Osa 1, Outamaalta tunturiin. Rovaniemi: Lapin yliopisto. 15—32.

Lehtola, Veli-Pekka 2005. Saamelaisten parlamentti. Jyväskylä: Gummerrua Kirjapaino Oy.

Lehtola, Veli-Pekka 1998—2000. (doaimm.), Suvaitsevaisuus länsi-Euroopassa. (1998-2000). Saamelaiset. Pohjoismaiden saamelaispolitiikka 1900-luvulla.

Leppihalme, Ritva 1997. Culture Bumps. An Empirical Approach to the Translation of Allusions. Multilingual Matters, Clevedon.

Leppänen, Jussi 2007. Mustien maanosa. Asenteellisesti suuntaava aines maantiedon kouluoppikirjojen Afrikka-kuvauksissa 1925—1967. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Liebkind, Karmela 1988. Me ja muukalaiset—ryhmäraajat ihmisten suhteissa. Helsinki: Gaudeamus.

Lindgern, Anna-Riitta 2000. Helsingin saamelaiset ja oma kieli. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Linkola, Inker-Anni 2014. Saamelaisen koulun kielimaisema, Etnografinen tutkimus saamen kielestä toisen asteen oppilaitoksessa. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Linkola, Inker-Anni & Keskitalo, Pigga 2016. Sámegiela oinnolašvuohta sámi skuvllas.

<http://site.uit.no/aigecala/files/2016/04/SDA-1-2015-linkola-ja-keskitalo.pdf> . Lohkan 10.12.2018.

Lyytikäinen, Mari 2003. Tuntematon Musta Afrikka: 'neekerit' kansakoulun maantiedon oppikirjoissa 1920-luvulla. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Länsman, Anni-Siiri 2007. Saamelaislasten elämää 1960-luvun asuntolakoulussa—katkelmia ainekirjoitusvihkojen sivuilta. –Ante Aikio & Jussi Ylikoski (doaimm.), Sámit, sánit sátnehámit. Helsinki: Suomalais—Ugrilainen seura. 269—278

Magga, Anne-Maria 2012. <http://www.magma.fi/post/2012/2/1/saamelaiset-suomessa.1.2.2012>. Lohkan 10.12.2018.

Magga—Hetta, Tuula-Maija 2003. “Se on jossakin tuolla syvällä”. –Päivi Harinen (doaimm.), Kamppailuja jäsenyyksiä. Etnisyys, kulttuuri ja kansalaisuus nuorten arjessa. Helsinki: Hakapaino Oy. 63—88.

Markkanen, Airi 2003. Luonnollisesti. Etnografinen tutkimus romaninaisten elämäkulusta. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Markkola, Pirjo 2002. Vahva nainen ja kansallinen historia. –Tuula Gordon & Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen (doaimm.), Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli. Tampere: Vastapaino. 75—92.

Matušková, Anna & Rousová, M. 2014. Czech–German relations in the context of shadows of the past and geographical education. *Journal of Geography*, 113(1), 10-19.

Mikander, Pia 2015. Colonialist “discoveries” in Finnish school textbooks. –*Journal of Humanistic and Social Science Education* 2015:4. <https://www.kau.se/nordidactica/las-nordidactica/nordidactica-20154>. Lohkan 5.12.2018.

- Mikkilä-Erdmann, Mirjamaija & Olkinuora, Erkki & Mattila, Eija 1999. Muuttuneet käsitykset oppimisesta ja opettamisesta: haaste oppikirjoille. Suomen kasvatustieteellinen aikakauskirja 30 (1999): 5,2. artikkeli. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:ELE-1375520>.
- Mikkilä, Mirjamaija & Olkinuora, Erkki (doaimm.) 1995. Oppikirjat ja oppiminen. Oppimistutkimuksen keskus, julkaisuja 4, Turku: Turun yliopisto.
- Mäenpää, Iiris 2016. Matematiik oppikirje iäláskit anaraskiela: siskáldasanalyys anaraskielan jurgalum nube luoka matematiik oppakiirijn. Oulu: Oulun yliopisto. Pro gradu—dutkanuš.
- Mäkelä, Klaus 1999. Kvalitatiivisen analyysin arvointiperusteet. –Klaus Mäkelä (doaimm.), Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Painokaari Oy. 42—61.
- Nenonen, Marja 2002. Idiomit ja leksikko. Lausekeidiomien syntaktisia, semanttisia ja morfologisia piirteitä suomen kielessä. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Niiniluoto, Ilkka 1994. Tieto, tieteen kieli ja oppikirjat. Kielikello 1/1994. Helsinki: Painatuskeskus Oy.
- Oittinen, Riitta 1995. Kääntäjän karnevaali. Tampereen yliopisto Press, Tampere.
- Oittinen, Riitta 2000. Translating for Children. Garland Publishing Inc., New York.
- ON 2019. Indigenous languages. <https://en.iyil2019.org/>
- Outakoski, Hanna. 2015. Davvisámegiela čálamáhtu konteaksta—Sámi dieđalaš áigečála 1/2015. <http://site.uit.no/aigecala/tag/guovttegielat-calamahtu-jotkkolasvuoda-skalat/> . 29—59.
- Paasi, Anssi 1998. Koulutus kansallisena projektina. ”Me” ja ”muut” suomalaisissa maantiedon oppikirjoissa. – Pertti Alasuutari & Petri Ruuska (doaimm.), Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti. Tampere: Vastapaino. 215—250.
- Paavola, Heini & Talib, Mirja-Tytti 2010. Kulttuurien moninaisuus päiväkodissa ja koulussa. Juva: Bookwell Oy.
- Parkkinen, Jukka 2005. Aasinsilta ajan hermolla. 500 sanontaa ja niiden alkuperä. Porvoo: Werner Söderström Osake-yhtiö.
- Peltonen, Matti 1988. Omakuvamme murroskohdat. Maailma ja kieli suomalaisuuskäsityksen perusaineina. – Pertti Alasuutari & Petri Ruuska (doaimm.), Elävänä Euroopassa. Muuttuva suomalainen identiteetti. Tampere: Vastapaino. 19—39.

Pennanen, Juha. (2000). Saamelaisen puku—tarkoituksenmukaisuuden ja esteettisyyden yhdistelmä. – Klemetti Näkkäläjärvi & Juha Pennanen (doaimm.), Siiddastallan siidoista kyliin. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy. 96—106.

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014.

http://oph.fi/download/163777_perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf. Lohkan 10.10.2018.

Pulma, Panu 2005. Piirteitä suomalaisesta etnopolitiikasta. – Antti Häkkinen & Panu Pulma & MiiikaTervonen (doaimm.), Vieraat kulkijat—tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 453—468.

Puuronen, Vesa 2011. Rasistinen Suomi. Helsinki: Gaudeamus.

Pääkkönen, Erkki 2008. Saamelainen etnisyys ja pohjoinen paikallisuus: Saamelaisten etninen mobilisaatio ja paikallisperustainen vastaliike. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Quokrim-Soivio, Najat. (2014) Mitä historian ja yhteiskuntaopin oppimistulosten arviointi kertoi erilaisten oppikirjojen, -materiaalien ja työtapojen käytöstä. Oppikirjat oman aikansa ilmentymänä: Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja, 200-216.

Rahko-Ravantti, Rauna 2014. Saamelaisopetuksen toiseus. – Pigga Keskitalo & Satu Uusiautti, Erika Sarivaara & Kaarina Määttä (doaimm.), Saamelaispedagogiikan ydinkysymysten äärellä. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino. 125–135.

Rapp, David N 2005. Mental Models: Theoretical issues for visualizations in science education. Girjiss: Visualization in Science Education. John K Gilbert(doaimm.), Springer, Netherlands. 43—60.

Rasmus, Minna 2008. Bágggu vuolgit, bágggu birget. Sámemánáid ceavzinstrategiijat Suoma álbmotskuvllas ásodagain 1950—1960-logus. Vaajakoski: Gummerus Kirjapaino Oy.

Rekiaro, Päivi 2003. 303 idiomia, prepositiota ja verbi-ilmausta in English. Jyväskylä: Gummerus Kustannus Oy.

Rosberg, J.E 1911. Lappi. Suomen maakunnat 5. Helsinki: Kansanvalistusseurat.

Ryhänen, Laura & Rönty, Leena 1995. “No ne on niitä lappalaisia”. Saamelaiskuva suomalaisissa ja tanskalaisissa ala-asteen maantiedon oppikirjoissa 1993—94. Oulu: Oulun yliopisto.

Oulun yliopisto 20.9.2016. Saamen kielten käännöskoulutus <https://www oulu.fi/giellagas/node/42398>.

Lohkan 1.12.2018.

Saarinen, Tapani & Saine, Harri & Sirola, Rauna & Uljas, Merja. 2011. Násti 6, Oskkoldaga oahppagirji. Kustannusosakeyhtiö Otava.

Saarinen, Tapani & Saine, Harri & Sirola, Rauna & Uljas, Merja. 2011. Tähti 6, Uskonnon oppikirja. Kustannusosakeyhtiö Otava.

Sallinen, Heli 12.12.2018. Karjalainen aviisa <https://www.karjalainen.fi/uutiset/uutis-alueet/maakunta/item/178383>. Lohkan 15.12.2018.

Sámediggi 15.2.2018. <https://www.samediggi.fi/2018/02/15/opetus-ja-kulttuuriministerio-ja-opetushallitus-kutsuvat-viettamaan-saamelaisten-kansallisaiva/>

Sámediggi 2019. Samediggi.fi 2019. <https://www.samediggi.fi/toiminta/koulutus-ja-oppimateriaali/>.

Lohkan 10.1.2019.

Skórzyńska, Izabela & Glowacka-Sobiech, Edyta & Chmura-Rutkowska, Iwona. (2017) The critical orientation in research on historical school narrative and its relation with the history of women. Journal for Critical Education Policy Studies (JCEPS), 15(1).

Sammallahti, Pekka 1993. Sámi—suoma—sámi sátnegirji. Ohcejohka: Girjegiisa.

Schein, Martin 2001. Saamelaisten ihmisoikeudet, kulttuuri ja maankäyttö. – Martin Schein & Taina Dahlgren (doaimm.), Toteutuvatko Saamelaisten ihmisoikeudet. Helsinki: Yliopistopaino. 38—91.

Selander, Staffan 1991. Pedagogig text analys. Teoksessa Research on Texts at School. Julkunen, Marja-Liisa (doaimm.), Joensuu: Joensuun yliopiston monistuskuskeskus. 35—88.

Seurujärvi—Kari, Irja 1995. The Sami area and populations in Finland. – Juha Pentikäinen & Marja Hiltunen (doaimm.), Cultural minorities in Finland – An Overview toward Cultural Policy. Helsinki: Finnish National Commission for Unesco. 101—109.

Seurujärvi—Kari, Irja 2012. Saamelaiset alkuperäiskansana ja saamelaisuuden tulevaisuus. –Okan Dahler & Lauri Hannukainen & Karoliina Heikinheimo (doaimm.), Suomen kansalliset vähemmistöt, kulttuurien ja kielten rikkautta, Vähemmistöoikeuksien ryhmän Suomen jaosto. Keuruu: Otavan kirjapaino Oy. 33—50.

Seurujärvi—Kari, Irja & Morottaja, Matti & Pentikäinen Juha & Hirvonen Vuokko & Aikio—Puoskari, Ulla 1997. Suomen saamelaiset. –Juha Pentikäinen, Marja Hiltunen (doimm.), Suomen kulttuurivähemmistöt. Helsinki: Yliopistopaino. 99—146.

Snell—Hornby, Mary 1988. Translation Studies: An Intergrated Approach. Amsterdam: John Benjamins B.V.

Solbakk Aage & Solbakk Odd Ivar 2005. Kulturmáhttu. Árbeevierut ja kulturerohusat ČálliidLágádus. Vaasa: Ykkös-Offset.

Suomen YK-liitto, <http://www.ykliitto.fi/yk70v/kulttuurinen/alkuperaiskansat>. Lohkan 1.10.2018.

Suoranta, Juha 2000. Haarautuvien menetelmäkäytäntöjen puutarhassa: Ihmistieteen metodologisia kysymyksiä. Rovaniemi: Lapin yliopisto.

Skopets, Mervi 2013. Ydda testament jurgalem anaraskielan : suomakielast anaraskielan — keevatlas paggu vai mahdulasvuota ucca kielan. Oulu: Oulun yliopisto. Pro gradu-dutkamuš.

Tetzner,Theodor 1835."Geschichte der Zigeuner, ihrer Herkunft, Natur und Art"

Tiittula, Liisa 2014. Johdatusta kääntämiseen ja käännostieteeseen. <http://docplayer.fi/21520733-Johdatusta-kaantamiseen-ja-kaannostieteeseen.html>. Lohkan 2.10.2018.

Tommola, Jorma 2009.Mikä on kääntämisen ja tulkkauksen ydin. – Jorma Tommola (doimm.), Kieli, teksti ja kääntäminen. Language, text and translation. Englannin kielen kääntäminen ja tulkkaus. Turku: Turun yliopisto. 9—20.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2012. Laadullinen tutkimus ja sisällön analyysi. Uudistettu painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Toury, Gideon 1980. In search of a theory of translation. The Portar Institute for Poetics and Semiotics. Tel Aviv: Tel Aviv University.

Ulkoasiainministeriön julkaisu 5/2016. Oikeusministeriö. Yhdistyneiden kansakuntien julkistus alkuperäiskansojen oikeuksista. http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79095/UM_0516_YKn_julistus_Netti.pdf.

Lohkan 1.10.2018

UNESCO 2005. Action research to improve youth and adult literacy: empowering learners in a multilingual world. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232243?posInSet=3&queryId=N-EXPLORE-99b7c0c8-7713-4c53-98a6-75126d41e9f2>

Vehmas—Lehto, Inkeri 2008. Onko käännötutkimuksessa särmää? – Irmeli Hellin, Hilikka Yli-Jokipii (doaimm.), Kohteena käännös, Uusia näkökulmia kääntämisen ja tulkkauksen tutkimiseen ja opiselemiseen. Helsinki: Helsingin yliopisto. Käännöksen laitos. 13—42.

Vehmas—Lehto, Inkeri 2002. Kopiointia vai kommunikointia johdatus käännösteoriaan. Helsinki: Hakapaino Oy.

Vehmas—Lehto, Inkeri 2011. Lähtötekstin ja käännöksen suhde kvaantitatiivisesta näkökulmasta. –Leena Immonen & Mari Pakkala—Weckström & Inkeri Vehmas—Lehto (doaimm.), Kääntämisen tekstilajit ja tekstilajien kääntäminen. Helsinki: Hakapaino Oy. 29—50.

Venuti, Lawrence 1998. The Scandals of Translation. Towards an ethics of difference. Routledge: London & New York.

Vest, Jovvna-Ánde 1995. Synonymasátnegirji. Lappi leanaráđđehus.

Vilokkinen, Natasha 2017. Tiedontuottajat. Opas tietokirjan suomentajalle. Tampere: Vastapaino.

Vänttinen, J. (2009) Saako historiasta selvää? Monikulttuuriset yläkoululaiset historian lähteillä historian taidot motiivien, seurauksien, historian tulkintojen ja lähteiden luotettavuuden arvioinneissa. Turku: Painosalama Oy

Wilss, Wolfram 1982. The Science of Translation. Problems and methods. Tübingen: Gunter Narr Verlag. Germany.

Åkerlund, Tuula 2012. Romanit yhteiskunnassa—Meitä on moneksi. –Okan Dahler, Lauri Hannukainen, Karoliina Heikinheimo (doaimm.), Suomen kansalliset vähemmistöt, kulttuurien ja kielten rikkautta, Vähemmistöoikeuksien ryhmän Suomen jaosto. Keuruu: Otavan kirjapaino Oy. 51—68.

Wesslin, Sara. (11.12.2018) Yle sápmi. Suomelaš skuvllaide lea dahkkon oahppamaterialapakehta sámekultuvrras.

https://yle.fi/uutiset/osasto/sapmi/suomelas_skuvllaide_lea_dahkkon_oahppamaterialapakehta_samekultuvrras/10544138. Lohkan 4.12.2018

Miiddus 1.

Historijá girjiis válljejuvvon cealkagat

“Geađgeduodjebiergasiiguin geađgeáiggi olbmot vulle dáiddolaš muorrabasttiid.” (s. 30)

“Kivityökaluillaan kivikauden ihmiset veistivät taidokkaita puulusikoita.” (s. 30)

“Eai dieđe sihkkarit, makkár biktasiid olbmot atne geađgeáiggiis.” (s. 30)

“Varmuudella ei tiedetä, minkälaisia vaatteita ihmiset käyttivät kivikaudella.” (s. 30)

“Láirrás hábmejuvvon ártegis olmmošfiguvrrat muitalit goittot juoidá.” (s. 30)

“Merkilliset pienet savesta muovaillut ihmishahmot kertoivat kuitenkin jotain.” (s. 30)

“Go arkeologat leat dutkan sullii duháat jagi boares hávddiid, de dain leat gávdnon ruossat, mat leat hávdáduvvon oktan váinniiguin.” (s. 60)

“Kun arkeologit ovat tutkineet noin tuhat vuotta vanhoja hautoja, niistä on löydetty vainajien mukaan pantuja ristejä.” (s. 60)

“Rittu ássit fas gulle vuosttas dieđuid romalaškatolalaš oskkus Ruoŋas boahtán gávpealbmáin.” (s. 60)

“Rannikon asukkaat sen sijaan kuuluivat ensimmäisiä viestejä roomalaiskatolisesta uskosta Ruotsista tulleilta kauppailta.” (s. 60)

“Kristtalašvuohta bođii Supmii gulul guovtte guovllos, nuorttil ja oarjjil.” (s. 60)

“Kristinusko eteni Suomea kohti hitaasti kahdelta suunnalta, idästä ja lännestä.” (s. 60)

“Máilmmigovva viidu. Hollándalaččat spesialiserejit kárttaid sárgumii.” (s. 90)

“Maailmankuva laajenee. Hollantilaiset erikoistuvat karttojen painamiseen.” (s. 90)

“Luther boaldá poava addin bánnareivve.” (s. 90)

“Luther polttaa paavin antaman pannakirjeen.” (s. 90)

“Dákkár lei máilbmi gaskaáigásaš kártadahkki mielde.” (s. 90)

“Tällainen oli maailma keskiaikaisen kartantekijän mielestä.” (s. 90)

“Ođđajagimánus 1638 vujii Turku ladni poartaráigge olggos goargadis mieđuš.” (s. 120)

“Tammikuussa vuonna 1638 ajoi Turun linnan portista ulos komea seurue.” (s. 120)

“Heasttat gesse reagaid, main čohkkájedje hearrát assás dorkkat badjelis ja heaggafávttat, geain ledje miehkit ja dollavearjjut.” (s. 120)

“Hevoset vetivät rekiä, joissa istui paksuihin turkkeihin puettua herrasväkeä ja miekkoihin ja ampumaseisiin varustettuja henkivartijoita” (s. 120)

“Mihtošis lea guhkes ja lossa mátki ovddabealde buollaša ja borgga siste Suoma seakka ja mohkkás skearroluottaid ja muohtaváriid mielde.” (s. 120)

“Seuruueella oli edessään pitkä ja vaivalloinen matka pakkasessa ja lumipyryssä läpi Suomen kapeita ja mutkaisia kärryiteitä ja lumisia järvenselkiä pitkin.”(s. 120)

“Muhto Eric Finne cevzzii heakkas ja máhcai ruoktot Norgga duoddariin.” (s. 150)

“Mutta Eric Finne selviytyi hengissä Norjan tunturilta.” (s. 150)

“Go šattai ráfi, de son dikšugođii Wehmaa gárdima Savos.”(s. 150)

“Rauhan tultua hän alkoi hoitaa Wehmaan kartanoa Savossa.” (s. 150)

“Eric Finne lei easkka 14-jahkásaš, go son šattai fárrui Carla-gonagasa soahtereaisuide.” (s. 150)

“Eric Finne oli vasta 14-vuotias, kun hän joutui mukaan Kaarle-kuninkaan sotaretkille.” (s. 150)

“Sohkadutki lea guorahallan dassáži sullii 30 000 suomelačča, geat leat Simon Erica manjisboahttit.”(s. 180)

“Sukututkija on jäljittänyt tähän mennessä noin 30 000 suomalaista, jotka ovat Simon Ericin jälkeläisiä.”(s. 180)

“Henrika buot ovcci máná báhce eallit, mii ii lean dábálaš dan áigge, goas mánát jámadedje ollu.” (s.180)

“Henrikin kaikki yhdeksän lasta jääivät eloon aikana, jolloin lapsiluolleisuus oli vielä tavallista.”
(s.180)

“Gustaf-bárdni oaččui Riikola, ja eará vielljat ožžo njáskat alcceseaset ođđadálu iežaset stuorra ruovttudálu eatnamiidda.” (s. 180)

“Kustaa poika sai Riikolan, ja muut veljet saivat raivata oman uudistilan suuren koitilansa maille.”(s. 180)

“Masson áiggi ohcamin!” (s. 210)

“Kadonnutta aikaa etsimässä!” (s. 210)

“Dasa lea govejeuvvon golbma dalle dovdojuvvon nannáma, maid mearat earuhit nubbi nuppis.” (s. 210)

“Siihen oli kuvattu kolme silloin tunnettua mannerta, joita meri erottaa.” (s. 210)

“Oppa máilmmi birra lei váldomearra.” (s. 210)

“Koko maailmaa ympäröi valtameri.” (s. 210)

Mielddus 2.

Oskkoldaga girjiis válljejuvvon cealkagat

“Gaskan mátkki dáhpáhuvvá goittotge juoga vuordditkeahtes ášši.” (s. 20)

“Kesken matkan tapahtuu kuitenkin jotain odottamatonta.” (s. 20)

“Almmis šleadggeha čuovga, mii birastahtta su.” (s. 20)

“Taivaasta leimahtaa valo hänen ympärilleen.” (s. 20)

“Bajimus báhppa lea mearridan su fánget kristtalaččaid.” (s. 20)

“Hän on ylipapin asioilla vangitsemassa kristittyjä.” (s. 20)

“Su ráhkis ustit jámii, ja son ieš goasii jápmá, go álddagas časkkii áibba su lahka.” (s. 40)

“Rakkaan ystävän kuolema ja täpärä pelastuminen salamaniskulta järkyttivät nuorta miestä.” (s. 40)

“Lei váttis gávdnat buoret muŋkka go Martin Luther. (s. 40)

“Martin Lutheria parempaa munkkia oli vaikeaa löytää.” (s. 40)

“Áhčči sávai, ahte su čeahpes bárdnis šattašii jurista, muhto gaskan lohkamiid nuorra álbmá jurdagat rivde.” (s. 40)

“Isä toivoi etevästä pojastaan lakimestä, mutta kesken opintojen Martinin mieli muuttui.” (s. 40)

“Lihttu Ipmiliin: Ipmil fuolaha iežas álbmogis, juos dat čuovvu su dáhtu.” (s. 60)

“Liitto Jumalan kanssa: Jumala pitää kansastaan huolta, jos se noudattaa hänen tahtoaan.” (s. 60)

“Ávvudeamit leat dehálaš oassi juvddálašvuodas.” (s. 60)

“Juhlat ovat tärkeä osa juutalaisuutta” (s. 60)

“Juohke lávvordaga dollojuvvo vuoinŋastanbeaivi dahjege sábbát, goas ii oaččo bargat.” (s. 60)

“Lauantaisin juhliitaan lepopäivää eli sapattia, jolloin ei saa tehdä töitä.” (s. 60)

“Veahkaváldi, luondduriggodagaid duššadeapmi, berošmeahtunvuolta, vuovdnáivuolta, jurddašmeahtunvuolta, nuppiid deaddin...” (s. 80)

“Väkivalta, luonnonvarojen tuhlaaminen, välinpitämättömyys, itsekkyyks, ajattelemattomuus, toisten lannistaminen..” (s. 80)

“Dán oahppanoasis mii suokkardit, mo mii ieža oaidnit máilmmi. (s. 80)

“Tässä jaksossa tarkastelemme omaa suhdettamme maailmaan.” (s. 80)

“Miibat min olbmuid váivvida?” (s. 80)

“Mikä meitä ihmisiä vaivaa?” (s. 80)

“Goabbá lea du mielas buoret iešvuolta, miljovna euro vai buorre iešdovdu? Ákkastala iežat vástádusa. (s. 100)

“Kumpi on mielestäsi parempi ominaisuus, miljoona euroa vai hyvä itsetunto? Perustele vastaukesi.” (s. 100)

“Son ádde, ahte son ieš lea áidnalunddot ja divrras, dego buot earátge, iige danin divtte nuppiid duolbmat iežas duššiid dihte. (s. 100)

“Hän ymmärtää olevansa kaikkien muiden ihmisten tavoin ainutlaatuinen ja arvokas eikä anna siksi muiden loukata turhaan itseään.” (s. 100)

“Son ii šlunddo váttis hástalusaid ovddas, muhto mearrida, ahte geahččala roahkkadit bargat nu bures go sáhhtá.” (s. 100)

“Hän ei lannistu vaikeiden haasteiden edessä, vaan päättää rohkeasti yrittää parhaansa.” (s. 100)